

USKONNOLLISUUS VANHUUSIÄSSÄ

Merkitysten muotoutuminen ikä- ja
kohorttitekijöiden näkökulmista

Riina Nieminen
Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma
Elokuu 2014

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos – Institution Käytännöllisen teologian osasto
Tekijä – Författare Riina Nieminen		
Työn nimi – Arbetets titel Uskonnollisuus vanhuusiässä. Merkitysten muotoutuminen ikä- ja kohorttitekijöiden näkökulmista		
Oppiaine – Läroämne Käytännöllinen teologia		
Työn laji – Arbetets art Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum 26.8.2014	Sivumäärä – Sidoantal 85
Tiivistelmä – Referat <p>Tämä pro gradu -tutkielma tarkastelee vanhuusiän uskonnollisuutta. Tutkimustehtävänä on selvittää, millainen merkitys kristinuskolla on vanhuusiässä ja miten nämä merkitykset ovat muodostuneet. Aihetta on aikaisemmin lähestytty teoreettisesti ikääntymiskehityksen ja yhteisten kohorttikokemusten näkökulmista. Tämä tutkimus käsittelee ja kommentoi haastatteluaineiston avulla näitä kahta teoriaa ja sitä, miten ne jäsentävät ikäihmisten itse kokemaansa uskonnollisuutta. Tässä tutkimuksessa käytetään apuvälineenä substanssin ja funktion käsitteitä selvittämään, vaikuttavatko ikääntymiskehitys ja kohorttikokemukset eri tavoin uskonnollisuuden eri puoliin ja merkitystasoihin. Substanssilla viitataan uskonsisältöihin ja niiden merkitykseen itseisarvona, funktiolla uskonnollisuuden rooliin esimerkiksi hyvinvoinnin, sosiaalisten suhteiden ja elämänhallinnan kannalta.</p> <p>Tutkimuksen aineisto muodostui yhdeksästä teemahaastattelusta, joihin osallistui yhteensä kaksitoista 78–89 -vuotiasta ikäihmistä. Haastattelut tehtiin talvella 2012–2013 Helsingissä ja Parkanossa. Tutkimusote on kvalitatiivinen ja aineiston analyysimetodi on sisällönanalyysi.</p> <p>Tämän tutkimuksen mukaan iän karttuminen on muokannut keskeisimmin uskonnollisuuden merkitystä funktionaalaisella tasolla. Ikäihmiset saavat uskonnollisuudesta välineitä kohdata ikääntymisen haasteita, jäsentää mennyttä elämää, käsitellä luopumisia ja ylläpitää sosiaalista toimijuutta sekä elämän merkityksellisyyden kokemusta. Kohorttikokemukset puolestaan vaikuttavat substanssin tasolla eli siinä, mitä uskonsisällöt merkitsevät ikäihmisille itseisarvona. Haastateltavat kuvaavat kodin ja koulun uskontokasvatuksen, herätysaaltojen sekä yhteisen mentaalihistorian ja ihanteiden vaikutuksia heidän uskonnollisuuteensa. Näiden prosessien myötä omaksuttu uskonnollisuus näyttää pysyvän samana, vaikka ikää karttuu.</p> <p>Ikä- ja kohorttinäkökulmat eivät kuitenkaan kuvaa tyhjentävästi vanhuusiän uskonnollisuuden taustoja. Henkilökohtaiset elämäntapahtumat eivät ole aina sidoksissa ikään tai historialliseen aikaan. Esimerkiksi sairaus, onnettomuus tai muutokset sosiaalisissa suhteissa vaikuttavat yksilöllisesti uskonnollisuuteen sekä substanssin että funktion tasoilla.</p>		
Avainsanat – Nyckelord ikääntyminen, vanhuus, uskonnollinen kehitys, kohorttitutkimus, elämäntilanne		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muuta tietoja		

Sisällys

1. Johdanto.....	2
2. Ikä- ja kohorttitekijät vanhuusiän uskonnollisuuden taustalla	3
2.1. Ikä- ja kohorttitekijöiden välinen jännite.....	3
2.2. Kehityksellinen näkökulma vanhuusiän uskonnollisuuteen.....	5
2.3. Kohorttitekijöiden näkökulma vanhuusiän uskonnollisuuteen.....	10
3. Uskonnollisuuden merkitys substanssin ja funktion tasoilla	13
3.1. Substanssin ja funktion käsitteet.....	13
3.2. Substanssin ja funktion näkökulmat vanhuusiän uskonnollisuuden tutkimuksissa	15
4. Tutkimuksen suorittaminen	18
4.1. Tutkimustehtävä	18
4.2. Tutkimusaineisto.....	19
4.2.1. Aineiston keruumenetelmä	19
4.2.2. Haastatteluaineiston esittely	20
4.2.3. Aineiston analyysi	23
4.3. Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys.....	24
5. Ikääntyvien usko – Kehitykselliset tekijät merkitysten taustalla.....	27
5.1. Muutokset uskonnollisuudessa ikääntymisen myötä.....	27
5.1.1 Mikä muuttuu vai muuttuuko?	27
5.1.2. Gerotranssendenssi	31
5.2. Uskonnollisuuden merkitys vanhuuden kehityshaasteiden ratkaisemisessa	33
5.2.1 Luopumisten kohtaaminen ja niistä selviytyminen	33
5.2.2. Menneen elämän jäsentäminen.....	39
5.2.3. Täyttä elämää – elämän tarkoituksellisuus vanhuusiässä.....	45
6. Aikansa lasten usko – Kohorttitekijät merkitysten taustalla	50
6.1. Kodin ja koulun uskontokasvatus.....	50
6.2. Sota-aika	55
6.3. Muutokset kirkollisella kentällä	58
6.4. Mentaalihistorian näkökulma	63
7. Elämää kokeneiden usko – elämäntapahtumien näkökulma haastaa jännitteen	67
7.1. Elämäntapahtumien erillisyys iästä ja kohortista	67
7.2. Usko muuttuu elämäntapahtumien myötä	70
8. Yhteenveto	74
Liitteet.....	78
Lähde- ja kirjallisuusluettelo	79
Lähteet ja apuneuvot.....	79
Kirjallisuus.....	80

1. Johdanto

Kiinnostus ihmisten kokemaan uskonnollisuuteen johti valitsemaan tutkimuskohteeksi ikäihmiset. He ovat seurakunta-aktiiveja, uskontokasvattajia, perinteenvälittäjiä ja todellisia kokemusasiantuntijoita uskonnollisessa elämässä. Ikäihmisten osallistumista seurakunnan toimintaan pidetään jossain määrin itsestänselvyytenä. Siihen liittyy runsaasti arkitietoa ja oletuksia.

Seurakuntaharjoitteluni ohjaaja, kappalainen Aija Niemelä totesi osuvasti kirkkokansasta, että ei ole olemassakaan ”perusmummoja”. Jokaisella on oma henkilökohtainen elämänsä ja syynsä osallistua seurakunnan toimintaan.

Vanhemmat ihmiset ovat olleet uskonnollisempia kuin nuoremmat niin kauan kuin asiasta on ollut saatavilla tutkittua tietoa. Useat tutkimukset osoittavat, että uskonnollisuus vähenee jokseenkin lineaarisesti Suomessa vanhemmasta ikäryhmästä nuorempaan. On tutkimuksellisesti kiinnostavaa, millaisia merkityksiä ikäihmiset antavat kristinuskolle elämässään ja miten nämä merkitykset ovat muodostuneet. Tutkijat ovat nostaneet esiin erilaisia ikään, elämänkaareen ja historialliseen aikaan liittyviä prosesseja.

Suomalaisessa eläkejärjestelmäperustaisessa vanhuuden määrittelyssä iäkkäänä tai vanhana pidetään 65 vuotta täyttäneitä. Käytännössä iän mukanaan tuomat muutokset ovat selvimmin nähtävissä vasta yli 70-vuotiaissa. Fyysiset ja sosiaaliset muutokset, yhteiskunnallisen aseman ja roolien muuttuminen, omaan elämään kuuluneiden valintojen tarkastelu ja tehtyjen päätösten ymmärtäminen kuuluvat vanhuusiän haasteisiin ja kasvuprosesseihin. Vanhuuskäsityksemme on muuttunut eliniän pitenemisen, kaupungistumisen ja sukulaisuussuhteiden uudelleen hahmottumisen seurauksena. Kuluttajakulttuuri on muokannut kuvan aktiivisesta seniorista. Näin ollen puhutaan jopa ”uudesta vanhenemisestä”.¹

Ikäihmisten uskonnollisuuden tutkiminen on parhaimmillaan tieteidenvälistä. Siinä on huomioitava ikääntyminen kehityksellisenä prosessina, kyseisen sukupolven yhteinen historia sekä teologia, josta koettu uskonnollisuus kumpuaa. Suomalaisessa käytännöllisessä teologiassa Raili Góthoni ja Jenni Spännäri ovat tutkineet väitöskirjoissaan vanhuusiän uskonnollisuutta. Aiheesta on runsaasti kansainvälistä tutkimusta, mutta erityisesti Suomen kontekstissa lisätutkimukselle on tilausta. Omat intressini käytännöllisessä teologiassa

¹ Gothóni 1997, 18 ; Kivelä 2009 ; Niemelä 2011, 42 ; Ks. Kääriäinen, Niemelä ja Ketola 2003.

suuntautuvat juuri arkipäivän koettuun kristillisyyteen. Tutkimuksen tarkoituksena on pureutua siihen, mitä kristinusko merkitsee tavallisen suomalaisen ikäihmisen elämässä ja miten nämä merkitykset ovat muodostuneet.

2. Ikä- ja kohorttitekijät vanhuusiän uskonnollisuuden taustalla

2.1. Ikä- ja kohorttitekijöiden välinen jännite

Ajankohtaisessa tutkimuksessa esiintyy jännite vanhuusiän uskonnollisuuden kehityksellisten ja sosio-kulttuuristen juurien välillä. Klassisista kehitysteorioista nouseva teoriasuunta liittyy uskonnollisuuden vanhuuteen ikävaiheena ja painottaa uskonnollisuuden merkitystä vanhuuden kehityshaasteiden ratkaisemisessa. Uusin eurooppalainen tutkimus korostaa puolestaan periodi- ja kohorttitekijöitä, joita tässä tutkimuksessa käsitellään yhteisesti kohorttikäsitteen alla. Kohorttitekijät ovat tietynä aikana syntyneitä ihmisiä yhdistäviä sosiokulttuurisia ilmiöitä, jotka ovat vaikuttaneet yksilöiden elämänselityksessä.²

Kysymystä, miksi ja miten ikä vaikuttaa uskonnollisuuteen, lähestytään tutkimuksissa usein niin sanotun APC-ongelman kautta. Tässä huomioidaan tutkittavien ikä (age), ajankohta (periodi) sekä kohortti (cohort), johon tutkittavat kuuluvat. David Voas käyttää tätä kolmijakoa eurooppalaisessa vanhuusiän uskonnollisuuden tutkimuksessa. Käytän hyväkseni hänen muotoilemiaan määritelmiä.³

Ikävaikutuksella tarkoitetaan iän karttumisen myötä tapahtuvia muutoksia siinä, mitä ihminen ajattelee, tekee ja mihin hän uskoo. Tähän liittyy oletus, että ihminen muuttuu vanhuusiässä uskonnollisemmaksi. Usko saa uusia ja syvempiä merkityksiä esimerkiksi tavoitteiden muuttumisen ja oman kuolevaisuuden tiedostamisen myötä. Ikävaikutuksessa on kyse muutoksista, jotka tapahtuvat ihmisessä väijäämättä, vaikka yhteiskunta ympärillä ei muuttuisi. Muutokset eivät aina suoraan seuraa iän karttumista itsessään, vaan erilaisia ikävaiheisiin tyypillisesti liitettyjä käännteitä.⁴

Kohorttivaikutuksessa on kyse siitä, että samaan aikaan syntyneet ihmiset jakavat yhteisestä nuoruudestaan, kasvatuksestaan ja sosio-kulttuurisesta

² Voas 2004, 9-11 ; Voas 2005, 17-20 ; Purhonen 2007, 16 ; Spännäri 2008, 13-15 ; Voas 2011, 43.

³ McFadden 1999, 1086-1090 ; Voas 2004, 9-11 ; Voas 2005, 17-20 ; Spännäri 2008, 13-15 ; Voas 2011, 43 ; Ks. Moberg, 2001.

⁴ Voas 2004, 9-11 ; Voas 2005, 17-20 ; Voas 2011, 43.

historiastaan nousevat ominaisuudet. Yhteiskunta muuttuu, vaikka yksilöt eivät kehityksellisesti muuttuisikaan, koska nuoremmat sukupolvet ovat eläneet toisenlaisen ajan.⁵

Semi Purhonen on sosiologian väitöskirjassaan tutkinut sukupolven määrittelyä ja sukupolvitietoisuutta, joihin kohortti käsite vahvasti liittyy. Sukupolvi käsitteellä viitataan yleensä joko sukulaisuusjärjestelmään, jossa vanhemmat ja heidän jälkeläisensä edustavat peräkkäisiä sukupolvia tai vaihtoehtoisesti rajatun ajankohdan sisällä syntyneisiin ihmisiin. Jälkimmäisen määritelmän mukaan kohorttiin ei kuulu vain saman ikäisiä ihmisiä, vaan heitä myös yhdistää jokin yhteinen, tyypillisesti nuoruudessa koettu tapahtuma, joka erottaa heidät muun ikäisistä ihmisistä.⁶

Amerikkalainen sosiologi Norman B. Ryder ehdotti 1950-luvun lopussa sukupolvikäsitteen korvaamista tutkimustyössä kohorttikäsitteellä. Tästä alkaen on pohdittu, kuinka kohortin vaikutus voidaan erottaa kahden muun ”aikamuuttujan” eli iän (elämänvaiheen) ja aikakauden (periodin) vaikutuksista. Ryderin määritelmän mukaan kohortin muodostaa joukko yksilöitä, jotka kokee samat tapahtumat saman aikavälin sisällä. Hänen mukaansa jokaisella kohortilla on omat erityispiirteensä, jotka heijastelevat sen uniikkia alkuperää ja historian olosuhteita. Ryder pitää sotaa dramaattisimpana esimerkkinä historiallisesta tapahtumasta, joka vaikuttaa kohorttien ominaispiirteisiin: ”Traumaattiset episodit kuten sota ja vallankumous voivat tulla keskeiseksi kohortin mentaliteetin kristallisoitumisen kannalta” (Ryder 1965) Kohortit ovat kuitenkin sisäisesti vaihtelevia muun muassa koulutuksen ja perhesuhteiden osalta.⁷

Periodiefekti on osittain päällekkäinen käsite kohorttiefektin kanssa. Molemmissa on kyse sosio-kulttuurisesta historiasta eli ajasta, jossa ihmiset ovat eläneet. Tutkiessaan eurooppalaisen uskonnollisuuden muutoksia, Voas toteaa periodiefektin näkyvän muun muassa siinä, että kommunismin ajan päätyttyä uskonnollisuus nousi erityisesti Itä-Euroopassa. Kohorttiefektissä puolestaan on hänen mukaansa vahvemmin kyse sukupolvien eroista esimerkiksi kodin ja koulun uskontokasvatuksessa.⁸

Kati Niemelä on esitellyt tutkimuksissa esiintyviä selitysmalleja eri ikäisten ihmisten uskonnollisuuden eroista. Perinteinen malli keskittyy kuhunkin

⁵ Voas 2004, 9-11 ; Voas 2005, 17-20 ; Voas 2011, 43.

⁶ Purhonen 2007, 16.

⁷ Purhonen 2007, 58-58 ; Ks. Ryder 1965.

⁸ Voas 2011, 42-43.

ikävaiheeseen kuuluviin kehitysprosesseihin. Tällöin iän myötä tapahtuva ”uskonnollistuminen” nähdään iän tuomien kehitystehtävien tuloksena. Periodi- ja kohorttiefektiä Niemelä käsittelee yhdessä. Eri aikakausina on erilaista elää ja kasvaa. Ulkoiset tekijät vaikuttavat eri tavoin tutkittaviin sukupolviin. Tämä selitysmalli on Niemelän mukaan aiheuttanut eniten ristiriitoja tutkijoiden välille erityisesti siinä, mikä vaikutus sekularisaatiolla on.⁹ Niemelä yhdistää tässä siis periodi- ja kohorttiefektin ja käsittelee niitä yhteisesti kohorttikäsitteen alla. Käytän samaa linjausta tässä tutkimuksessa.

Keskeistä ikä- ja kohorttitekijöiden välisen jännitteen kohdalla on se, tarkastellaanko uskonnollisuuden merkityksen määrällistä vai laadullista muutosta. Voasin tutkimuksissa kohorttinäkökulma painottaa uskonnollisuuden määrällistä muutosta ikäluokkien välillä, kun taas kehitysteoriat tarkastelevat enemmän myös ikääntymisen myötä tapahtuvia laadullisia muutoksia. Kohorttitekijät näyttävät juuri siinä ikäihmisiä yhdistävässä historiassa, joka on muokannut heidän suhdettaan kristinuskoon nimenomaan myös laadullisesti. Siksi näiden tekijöiden poimiminen laadullisesta aineistosta on mielekästä. On kiinnostavaa eritellä, minkälaisia hengelliseen elämään vaikuttaneita yhteisiä kohorttitekijöitä haastatteluaineistosta nousee, ja miten haastateltavat puolestaan kokevat iän karttumisen vaikuttaneen uskonnollisuuteen.

2.2. Kehityksellinen näkökulma vanhuusiän uskonnollisuuteen

Elämän peruskysymysten pohdinta liitetään yleisesti vanhuusikään.

Kehitysteoreettisen paradigman mukaan menetykset, muutokset sosiaalisissa suhteissa, sairaudet ja kuoleman kohtaaminen saavat aikaan sen, että uskonnolliset kysymykset tulevat ikääntymisen myötä merkityksellisiksi.¹⁰

Kehitysteoreettinen näkökulma pohjautuu psykologi Erik H. Eriksonin klassiseen teoriaan, jossa hän jaottelee elämänkaaren kahdeksaan kehitysvaiheeseen. Sosiaali- ja kulttuuriympäristö sekä biologiset paineet sitovat kehitysvaiheet tiettyihin ikävuosiin ja viimeinen kehitysvaihe alkaa noin 65 vuoden iässä. Kehitysvaiheeseen kuuluvat muutokset aiheuttavat jokaisessa iässä tietyn avainkonfliktin tai kriisin, jonka ratkaiseminen on onnistuneen kehityksen edellytys.¹¹

⁹ Niemelä 2011, 42.

¹⁰ Dalby 2006, 4-12 ; Suutama 2008,130.

¹¹ Dalby 2006, 4-5 ; Ks. Erikson 1963.

Kahdeksannella tasolla onnistuneen vanhenemisen edellytyksinä ovat, että ihminen hyväksyy menneisyytensä ja pitää sitä tyydyttävänä ja väistämättömänä eikä koe pelkoa lähestyvää kuolemaa kohtaan. Onnistuneen kehityksen tuloksena on identiteetin eheys. Eheyden vastakohta on epätoivo, jonka aiheuttaa tunne epäonnistumisesta ja menetetyistä mahdollisuuksista muuttaa elämän suuntaa. Minäintegraatio käsitteellä Erikson tarkoittaa kypsyyttä hyväksyä eletty elämä kaikkine puutteineen ja epätäydellisyyksineen tuntematta katkeruutta siitä, mitä ei ole ollut tai toisaalta tuntien tyytyväisyyttä siitä, mitä on ollut.¹²

Eriksonin vaimo Joan Erikson on omien vanhenemiskokemuksiensa perusteella lisännyt teoriaan yhdeksännen kehitysvaiheen, jonka tarkoituksena on ottaa todesta iän tuomat uudet vaatimukset ja päivittäisen elämän haasteet yli 80 vuoden iässä. Myöhäisvanhuudessa palataan käsittelemään varhaisempia kehityshaasteita. Henkinen ja fyysinen heikkeneminen vähentävät pärjäämisen ja itsenäisyyden tunnetta. Viimeinen kehitysvaihe on enemmänkin riippuvuuden tunnetta ja selviytymistä jokapäiväisestä elämästä, kuin elämänpohdintaa.¹³

Ikävaikutusta korostava teorialinja pohjautuu Eriksonin ohella psykoanalytikko Carl Gustaf Jung klassisiin käsityksiin elämän myöhäisvaiheiden individuaatiokehityksestä. Elämän ensimmäisellä puoliskolla ihmisen tehtävä on tutustua ja sosiaalistua ympäröivään maailmaan ja toisella puoliskolla hän keskittyy itseensä, elämäänsä ja lähestyvään kuolemaan. Jungin teorioiden mukaan hengelliset tavoitteet ja päämäärät sekä lisääntynyt introspektio kuuluvat ihmisen luontaiseen vanhenemisprosessiin.¹⁴

Eriksonin ja Jungin teoria ovat luoneet pohjan runsaalle jatkokehittelylle ja kehitysteoreettiselle suuntaukselle. Melvin A. Kimblen mukaan hengellinen kasvu on juuri se kehitystehtävä, joka kuuluu leimallisesti viimeiseen ikävaiheeseen. Tästä syystä hänen mukaansa psykologisen ja biologisen vanhuusparadigman rinnalla tulee tarkastella vanhuutta spiritualiteetin näkökulmasta.¹⁵

Susan McFadden tarttuu Eriksonin ja Jungin näkemyksiin, joiden mukaan vanhuusiässä ihminen suuntautuu toisaalta maailmaan itsensä ulkopuolella; tulevien sukupolvien hyvinvointiin ja sosiaalisiin suhteisiin ja taas toisaalta omaan sisäiseen maailmaansa; koherenssin tunteeseen sekä elämän merkityksellisyyden pohdintaan. Hän muotoilee tästä kaksi vanhuusiän kehitysvaihetta, joista

¹² Saarenheimo 2004, 137, 146 ; Ks. Erikson 1963.

¹³ Erikson 1998, 105, 113, 196. ; Brown, 2003: 415–426.

¹⁴ Saarenheimo 2004, 137; Suutama 2008, 130 ; Ks. Jung 1959 ja 1962.

¹⁵ Kimble 2002, 12, 31-41.

ensimmäisessä vaihtoehdoina ovat luovuus tai pysähtyneisyys ja toisessa eheys ja epätoivo.¹⁶

McFaddenin mukaan uskonnollisuus tukee näitä molempia hyvän vanhenemisen polkuja. Uskonto ei anna ainoastaan toivoa, vaan motivoi toimimaan nuorempien sukupolvien hyvän tulevaisuuden puolesta. Hän kuvaa, miten kristilliset eettiset ihanteet vahvistavat vastuuntuntoa nuoremmista ja siten edesauttavat vanhusta suuntautumaan itsensä ulkopuolelle (outwardness). Hän kuitenkin toteaa, että maallistumiskehityksen myötä ihmiset ovat löytäneet eettisen toiminnan motiivit muualta kuin uskonnosta. Toinen vanhenemisen polku suuntautuu kohti sisästä maailmaa. Sopeutuminen muutoksiin sosiaalisissa suhteissa, fyysisessä kunnossa ja toimintakyvyssä helpottuu, koska huomio kiinnittyy yhä vahvemmin kokemuksiin pitkän elämän tarkoituksesta ja eheydestä. Eheyden kokemusta tukee uskonnollinen meditaatio ja rukouselämä.¹⁷ Atchley puhuu samassa yhteydessä vanhusten arkipäivän mystiikasta.¹⁸

Ruotsalaisen sosiaaligerontologi Lars Tornstamin gerotranssendenssin teoria jatkaa niin ikään erikssonilaista ja jungilaista perinnettä. Tornstamin mukaan vanhuusiässä ihminen suuntautuu materialistisesta ja rationaalisesta maailmankatsomuksesta kosmiseen ja transsendenttiin. Hänen mukaansa vanhuusiän tuomat käyttäytymisen muutokset, kuten halu vetäytyä sosiaalisista suhteista ja ulkoisen aktiivisuuden väheneminen, nähdään liikaa ei-toivottuina, negatiivisena kehityksenä.¹⁹

Tornstamin teoriassa kehitysmuutokset tapahtuvat kolmella alueella; kosmisella, sosiaalisella ja minuuden tasolla. Kosmisella tasolla käsitys ajasta muuttuu. Ihminen kokee voimakkaampaa yhteyttä menneisiin sukupolviin, hänen kykynsä liikkua ajatuksellisesti elämänsä aikaisemmissa vaiheissa kehittyä ja näiden väliset rajat hämärtyvät, kuolemanpelko häviää, elämän arvoitussellisuus on helpompi hyväksyä ja oma itse nähdään osana suurempaa kokonaisuutta.²⁰

Sosiaalisella tasolla itsekeskeisyys sekä huoli omasta ruumiista vähenevät ja altruismi ja eheys lisääntyvät. Yksilö valikoi aiempaa tarkemmin ihmissuhteensa, tuntee tarvetta olla yksin ja kokee sen myönteisenä, haluaa luopua osasta aikaisempia rooleja sekä arvostaa aiempaa vähemmän aineellisia asioita.²¹

¹⁶ McFadden 1999, 1093-1100 ; Dalby 2006, 5-6.

¹⁷ McFadden 1999, 1093-1100.

¹⁸ Atchley 1997, 123-134.

¹⁹ Uotinen 2006, 106-107 ; Suutama 2008, 130 ; Ks. Tornstam 1989, 1994, 2005.

²⁰ Uotinen 2006, 106-107 ; Dalby 2006; 6-11.

²¹ Uotinen 2006, 106-107 ; Dalby 2006; 6-11.

Minuuden tasolla muutos koskee lisääntyvää tarvetta olla yksin ja luopua erilaisista rooleista, minäkeskeisyyden vähenemistä ja minän eheytymistä. Yksilö kokee sisäisen rauhan kyettyään hyväksymään oma elämä kokonaisuudessaan. Myös ymmärrys lisääntyy siitä, että oikean ja väärän erottaminen ei ole yksinkertaista.²²

Kun Eriksonin teoriassa kuoleman pelko häivää ja ihminen saavuttaa eheyden hyväksymällä menneen elämän, Tornstamin teoriassa ihminen katsoo tulevaisuuteen ja itsen ulkopuolelle. Hän määrittelee uudella tavalla ajan, tilan, elämän, kuoleman ja oman itsensä. Sekä Eriksonin että Tornstamin teorit sisältävät ajatuksen, että ikääntyminen sisältää parhaimmillaan mahdollisuuden saavuttaa sellainen henkisen kypsyyden tila, joka ei ole ollut aiemmin elämänkulussa saavutettavissa.²³

Vanhuus on muuttunut viimeisten vuosikymmenten saatossa nopeasti. Aktiivinen eläkeikä on pidentynyt ja siitä on tullut oma elämänvaiheensa työelämän ja vanhuusiän väliin. Jungin ja Eriksonin teorit eivät siis enää kata yli 65-vuotiaiden elämän moninaisuutta. Peter Laslett puhuu kolmannesta ja neljännestä iästä, jotka kuvaavat vanhuuden kahta hyvin erilaista vaihetta. Kolmas ikä kuvaa aktiivista eläkeikää, joka sisältää haaveen stressittömästä ja toimintakykyisestä ajasta vailla suuria taloudellisia huolia. Ajankohtaista tällöin on pikemminkin henkilökohtaisten tavoitteiden toteuttaminen, itsen kehittäminen ja aikaisemmin toteutumattomien unelmien toteuttaminen. Ikävaihe on enemmänkin taistelua vanhenemista vastaan kuin sopeutumista siihen. Näin ollen saumakohta kolmannen ja neljännen ikävaiheen välillä on dramaattisin, sillä siihen tiivistyy menetysten ja luopumisen tematiikka eli ne kysymykset, jotka klassisesti on nähty vanhenemiseen liittyvinä haasteina. Kun kolmannen iän vetovoimaisuus lisääntyy, neljättä ikää työnnetään marginaaliin.²⁴

Eriksonin ja Jungin teorioihin pohjautuva suuntaus tarkastelee ihmisen kokonaisvaltaista psykososiaalista kehitystä sekä sitä, kuuluuko uskonnollinen aktivoituminen leimallisesti johonkin ikävaiheeseen. Uskonnollisen kehityksen teorioissa puolestaan tarkastellaan uskonnollisuuden laadullista muutosta koko elämänkaaren läpi. Tunnetuimmat koko elämänkaaren kattavaa ihmisen uskonnollista kehitystä käsitelleet teoreetikot ovat James Fowler ja Franz Oser.

²² Uotinen 2006, 106–107 ; Dalby 2006; 6-11.

²³ Uotinen 2006, 106–107 ; Suutama 2008, 130; Ks. Tornstam 1989 ja 1994.

²⁴ Saarenheimo 2004, 146–148.

Fowler jakaa ihmisen uskonnollisen kehityksen kuuteen vaiheeseen, joita ovat intuitiivis-projektiivinen, myyttis-kirjaimellinen, synteettis-sovinnainen ja yksilöllis-refleksiivinen uskon vaihe. Vaihesiirtymät nivoutuvat sekä kognitiiviseen kehitystasoon että psykososiaalisiin tekijöihin. Erityisesti kehityksen myöhäisemmissä vaiheissa psykososiaaliset tekijät korostuvat. Siirtyminen myöhempisiin vaiheisiin edellyttää elämänkaareen liittyvien kriisien kohtaamista. Elämäntilanteiden muutokset ja konfliktit järkyttävät tasapainotilaa ja pakottavat uudelleen tulkitsemaan uskoa. Kysymys on siis elämänkriiseistä. Elämänkriisikäsitteellä ymmärretään niin sanottuja normatiivisia elämään liittyviä tapahtumia. Näin ne erottuvat traumaattisista kriiseistä.²⁵

Toinen tunnettu uskonnollisen kehityksen teoria on Franz Oserin uskonnollisen arvioinnin kehityksen teoria. Ihmisen uskonnollinen ajattelu aktivoituu vaikeissa ja yllättävissä elämäntilanteissa, joiden yhteydessä hän työstää suhdettaan tuonpuoleiseen. Elämäntapahtumien uskonnollinen tulkinta ja aktiivisuus tukevat uskonnollista ajattelua. Uskonnollinen kehitys etenee hierarkkisesti viidessä vaiheessa. Oserin mukaan uskonnolliset rakenteet ovat universaalisti päteviä eri kulttuureissa. Kaikki ihmiset käyvät läpi samat kehitysvaiheet, vaikka niiden sisältö voi vaihdella. Kehitys on ikään sidottua. Iän myötä ihmisen suhde perimmäiseen muuttuu itsenäisemmäksi, eriytyneemmäksi ja universaalisemmaksi sekä eheytyneemmäksi uskonnolliseksi arvioinniksi. Jokaisessa kehitysvaiheessa ihmisen tulisi löytää tasapaino transsendentin ja immanentin, vapauden ja riippuvuuden, pelon ja luottamuksen, pyhän ja profaanin, toivon ja mielettömyyden, katoavaisuuden ja ikuisuuden, suoran ja epäsuoran vaikuttavuuden välillä.²⁶

Ensimmäisessä kehitysvaiheessa ihminen on täydellisen riippuvainen tuonpuoleisesta, kuten pieni lapsi on riippuvainen vanhemmistaan. Jumalasuhteen malli omaksutaan suoraan lapselle läheisiltä aikuisilta ja kasvattajilta. Toisessa kehitysvaiheessa ihminen pyrkii vaikuttamaan tuonpuoleiseen omalla käyttäytymisellään, kuten rukouksella ja hyvillä teoilla. Näin hän pyrkii lievittämään rangaistusta, edistämään omaa asemaansa ja käymään kauppaa tuonpuoleisen kanssa. Nuorilla ja aikuisille tyypillisessä kolmannessa kehitysvaiheessa tuonpuoleinen ja ihmisen maailma ovat toisistaan erillisiä eikä niiden välillä ole vuorovaikutusta. Ihminen on täysin vastuussa vain itsestään.

²⁵ Koskela 2011, 279-280 ; Ks. Fowler 1981.

²⁶ Räsänen 1991, 9-14.

Neljännessä kehitysvaiheessa ihmisen ajatellaan toimivan ja kantavan vastuuta perimmäisen asettamien rajojen sisällä. Tuonpuoleinen ei vaikuta suoraan maailman tapahtumiin, vaan esiintyy luonnossa, kulttuurin rakenteissa ja inhimillisessä toiminnassa rakkautena. Ihminen on Jumalan suunnitelman toteuttaja. Viidennessä kehitysvaiheessa tuonpuoleinen on läsnä ihmisten kohtaloissa, kohtaamisissa ja jokaisessa inhimillisessä sitoutumisessa. Ajatuksena tähän kuuluu täydellisen vapauden ja riippumattomuuden kokemus.²⁷

Virkkunen on muotoillut suomalaisen version yksilön uskonnollisesta kehityksestä, joka on hyvin samansuuntainen. Hänen mukaansa uskonnollisessa kehityksessä on kolme vaihetta, joita jokaista esiintyy myös aikuisiässä. Ensimmäisessä vaiheessa ihmisellä on taipumus maagiseen ajatteluun ja Jumala näyttäytyy antropomorfisena toiveiden toteuttajana. Toisessa vaiheessa jumalakuva on lakihenkinen, kun taas kolmannessa vaiheessa se muuttuu dynaamisemmaksi. Tähän vaiheeseen liittyy syvä oman olemuksen pohtiminen ja pyyntö ”tapahtukoon sinun tahtosi” muuttuu keskeisemmäksi. Tässä vaiheessa ihminen kokee rauhaa ja kiitollisuutta Jumalan johdatuksesta.²⁸

2.3. Kohorttitekijöiden näkökulma vanhuusiän uskonnollisuuteen

Sosiologit David Voas ja Stephanie Doebler edustavat vanhuusiän uskonnollisuuden tutkimuksessa kohorttinäkökulmaa. He ovat tutkineet uskonnollisuuden muutosta 47 Euroopan maassa ja pohtineet, miksi tutkimuksen mukaan vanhin väestö on kautta linjan uskonnollisempaa kuin muu väestö. Tutkimus perustuu European Values Study aineistoon vuosina 1990, 1999 ja 2008. Tulokset herättävä kysymään, miksi eri ikäluokkien uskonnollisuus eroaa niin vahvasti.²⁹

Voas ja Doebler lähestyvät kysymystä, APC-ongelman kautta. Voas kyseenalaistaa ikäefektin vaikutusta. Tutkimus ei hänen mukaansa anna erityisesti tukea väitteelle, että uskonnollisuus lisääntyy ikääntymisen myötä. Uskonnollisuus säilyy ennemminkin samana ikäkohortin tasolla vakaana. Keskeisenä historialliseen aikaan liittyvänä tekijänä tutkimuksissa pidetään Itä-Euroopan kommunismin ajan päättymistä, mikä nosti uskonnollisuustilastoja

²⁷ Räsänen 1992, 65–66 ; Ks. Vossen 1988, 77.

²⁸ Virkkunen 1977, 18–23, 31–60, 61–157, 158–202.

²⁹ Voas 2011, 39–62.

1990-luvulla. Hämmästyttävää oli, että samoin tapahtui myös Pohjois-Euroopassa.³⁰

Sodat ja poliittiset liikehdinnät ovat leimallisesti sidottuja kansalliseen historiaan. Periodi- ja kohorttitekijät ovat Suomessa osaltaan hyvin toisenlaisia kuin esimerkiksi entisissä kommunistisissa maissa. Paikallisten erityispiirteiden huomioiminen on keskeistä. Vaikka uskonnollinen kasvatus on vähentynyt useissa teollistuneissa maissa, mutta trendi ei ole yksiselitteinen. Sekä Voas että Niemelä viittaavat tutkimuksiin, joiden mukaan erot uskonnollisuudessa nuorten ja vanhempien välillä ovat sitä suurempia, mitä vähemmän uskonnollisia ihmiset keskimäärin maassa ovat. Niissä maissa, joissa uskonnollisena itseään pitää enemmän kuin puolet väestöstä, uskonnollisuus on myös suhteellisesti vähentynyt nuorissa ikäryhmissä vähemmän kuin niissä maissa, joissa uskonnolla yleensä on vahva asema.³¹

Religion Monitor 2008 -tutkimuksessa osallistuneista 20 maasta alle puolet on sellaisia, joissa nuorten keskuudessa uskonnollisen kasvatuksen saaneiden osuus on selvästi vähäisempi kuin 60-vuotiaiden ja sitä vanhempien keskuudessa. Ne ovat suurelta osin pitkälle kehittyneitä länsimaita: Yhdysvallat, Ranska, Australia, Iso-Britannia, Sveitsi, Etelä-Korea ja Venäjä. Sen sijaan samaan aikaan vastaava laskua ei ole havaittavissa esimerkiksi useissa katolisissa maissa kuten Italiassa, Espanjassa, Puolassa ja Brasiliassa tai islamilaisissa maissa kuten Turkissa ja Marokossa.³²

Suomessa herätysliikkeiden kaltaiset tekijät ovat vaikuttaneet hyvinkin paikallisesti. Nykypäivän yli 65-vuotiaiden suomalaisten yhteisen kirkkohistorian yksi merkittävin ilmiö on 1960-luvulla alkanut herätysaalto, jota kutsutaan viidenneksi herätykseksi. Liikkeet jatkoivat leviämistään 1970- ja 1980-luvuilla. Ryhmittymä tunnetaan myös evankelioivana herätyskristillisyytenä ja uuspietisminä. Vaikutteet virtasivat Suomeen jo 1900-luvun alussa, mutta liikkeet organisoituivat sotien jälkeen. Ilmiö sijoittui sotien jälkeiseen henkiseen murrokseen, mikä loi maaperää herätyskristillisyydelle.³³

Kati Niemelä on analysoinut Suomen International Social Survey Programme (ISSP) aineistojen perusteella uskonnollisuuden ja uskontokasvatuksen muutoksia Suomessa eri ikäryhmissä. Hän on pohtinut, miten

³⁰ Voas 2004, 1-12; Voas 2005, 18 ; Voas 2011, 40-60.

³¹ Niemelä 2011, 42-44 ; Ks. Voas 2004 ja 2011.

³² Niemelä 2011, 42-44.

³³ Salomäki 2010, 59.

kotien uskontokasvatuksessa tapahtuneet muutokset heijastuvat eri-ikäisten uskonnollisuuteen ja selittävät sitä, sekä missä määrin lapsuuden uskontokasvatus on juuri se tekijä, joka selittää vanhempien ikäluokkien vahvempaa uskonnollisuutta verrattuna nuorempiin ikäluokkiin. Hän on pohtinut, missä määrin kysymys on siis muista aikakausivaikutteista – eri aikakausina on vain erilaista elää ja kasvaa. Vanhemman ikäluokan ihmiset ovat uskonnollisempia riippumatta siitä, millainen uskonnollinen kasvatus kotona on ollut.³⁴

Voas pitää kohorttivaikutusta keskeisimpänä selittävänä tekijänä uskonnollisuuden eroille eri sukupolvien välillä. Uskontoperinteen siirtäminen nuoremmille sukupolville on hänen mukaansa heikentynyt. Kohorttitekijöinä Voas ja Doeblér sekä Niemelä ottavat esiin muun muassa vanhemmuuteen liittyvät arvomaailman muutokset sekä muutoksia koulutuksessa ja sukupuolirooleissa. Yksilöllisyys ja valinnanvapaus ovat nousseet arvostuksissa eikä uskontoperinteen siirtäminen tuleville sukupolville ole vanhemmille enää yhtä tärkeää kuin ennen.³⁵ Tässä voidaan nähdä eräänlainen mentaalihistoriallinen muutos, joka vaikuttaa tutkimusten perusteella määrällisellä, mutta mahdollisesti myös laadullisella tasolla.

Heli Valtosen historian väitöskirja *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetti, tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten elämäkerroista* tarjoaa kattavan suomalaisen mentaalihistoriallisen näkökulman yli 65-vuotiaiden suomalaisten yhteiseen historiaan. Valtosen väitöskirja edustaa historiallista elämäntutkimusta, jossa keskeisiä käsitteitä ovat kohortti, ikääntyminen ja historiallinen aika. Tutkimus koostuu vanhusten elämäkertatutkimuksesta, jonka tutkija liittyy aikakauden yleiseen ilmapiiriin, historiallisiin tapahtumiin ja aikakauden sosiaaliseen todellisuuteen. Valtosen nostaa esiin seuraavanlaisia mentaalihistoriallisia teemoja: kristillis-isänmaallisuus, kristilliset hyveet, kuuliaisuuden, luonteen lujouden ja uhrivalmiuden ihanteet, kasvatuksen kohteena oleminen, siveellisyys ja elämäkokemuksiin liittyvä selviytyminen. Näiden arvojen ja arvostusten liittäminen historialliseen kontekstiin auttaa myös uskonnon merkitysten jäsentämisessä.³⁶

Saija Poulter käsittelee artikkelissaan yleissivistävän koulun uskonnonopetuksen yhteiskunnallista tehtävää Suomessa 1900-luvun alusta 2000-luvun alkuun. Uskonnon opetuksen yhteiskunnallisena tehtävänä oli 1920–1940 -

³⁴ Niemelä 2011, 56.

³⁵ Voas 2005, 17-20 ; Niemelä 2011, 40-41.

³⁶ Valtonen 2004.

luvulla uskonnollis-siveellis-isänmaallisen mielen herättäminen. Kansalaisihanne oli kuuliainen ja siveellinen kristitty. Siirryttäessä 1940–1960 -luvulle uskonnonopetuksen keskeisenä tehtävänä oli herättää yksilössä yhteiskunnallista vastuullisuutta. Näin ainakin ihanteet näyttävätyvät virallisten asiakirjojen tasolla. Koulutodellisuudessa liukumat ovat olleet oletettavasti hitaampia.³⁷

Voasin mukaan sekä ympäristö että ihmisille annetut roolit ja attribuutit muuttuvat ajan myötä.³⁸ Tässä mielessä uskontoperinteen siirtämistä ja sen omaksumista ei voi erottaa historiallisesta tilanteesta. Tässä tutkimuksessa kohorttitekijöitä ovat siis historialliset ilmiöt, kuten sodat ja herätysliikkeet, mutta myös niiden vaikutukset ihanteisiin siitä, millainen on hyvä kansalainen, kasvattaja, äiti, isoäiti tai opettaja.

3. Uskonnollisuuden merkitys substanssin ja funktion tasoilla

3.1. Substanssin ja funktion käsitteet

Uskontopsykologiassa uskontoa tarkastellaan tyypillisesti joko itseisarvona tai välineellisesti. Eräs tapa rajata tutkittavaa kenttää on uskonnon substanssia koskevaa määritelmä, joka pyrkii sanomaan, mitä uskonto on ja funktionaalinen määritelmä siitä, miten se “toimii.” Käsitteet esiintyvät erityisesti Kenneth Pargamentilla, mutta niiden avulla jaotellaan myös yleisesti eri tutkijoiden ja tutkimusten lähestymistapoja uskontoon.³⁹

Substantiivinen lähestymistapa keskittyy ihmisten uskomuksiin, tunteisiin ja toimintoihin suhteessa pyhään. Uskonkäsitteet, kuten opit, kertomukset, säädökset, symboliset toiminnot, riitit, sosiaaliset muodot ja instituutiot ovat uskonnon substanssia. Funktionaalinen lähestymistapa puolestaan keskittyy niihin tarkoituksiin, joita uskonto palvelee ihmisen elämässä. Huomio kiinnittyy uskomiseen eikä uskon kohteeseen. Tyypillistä on muun muassa pohtia, miten uskonkäsitteitä hyödynnetään eksistentiaalisten kysymysten ratkaisemisessa.⁴⁰

Pargamentilla nämä kaksi näkökulmaa yhdistyvät uskonnon määritelmässä, jonka mukaan uskonto on *pyhään sidottua merkityksen etsintää*. Funktionaalisesti uskonto on siis tarkoituksen ja merkityksen etsintää. Uskonnon kautta lähestytään elämän perimmäisiä kysymyksiä, kuten pahuutta, kärsimystä, kipua, kuolemaa ja

³⁷ Poulter 2011, 69-75.

³⁸ Voas 2011, 58.

³⁹ Berger 1974, 126 ; Pargament 1997, 24-26 ; Geels ja Wikström 2009, 19-22.

⁴⁰ Pargament 1997, 21-32 ; Zinnbauer 1997, 550 ; Geels ja Wikström 2009, 19-22.

epäoikeudenmukaisuutta. Tästä näkökulmasta uskonnon määritelmä on väljä, mutta kaikki tavat etsiä vastauksia eksistentiaaliin kysymyksiin eivät ole uskonnollisia. Uskonnollisuuden erottaa muista inhimillisistä kokemuksista ja ongelmanratkaisutavoista se, että siinä tarkoituksen ja merkityksen etsiminen liitetään jollain tapaa pyhään. Pargamentin mukaan sana pyhä pitää sisällään uskon substanssin.⁴¹

Pargamentin mukaan substanssia koskeva uskonnon määritelmä on tarkka, mutta staattinen. Se huomioi heikosti arkitodellisuudessa vallitsevan uskonnollisuuden moninaisuutta. Käsite on kuitenkin informatiivinen. Substanssin taso tekee uskonnosta erityisen ilmiön, joka erottuu muusta ihmisen kokemusmaailmasta.⁴² Kristinuskolla on oma erityinen substanssinsa, joka voi olla ihmiselle itseisarvo eikä sitä nähdä pelkästään välineenä hyvään oloon, elämänmielekkyyteen tai lohdutukseen.

Zinnbauer, Pargament ja Scott puhuvat substanssin tason uskonnosta ja funktionaalista spiritualiteetista. Uskonnollisuus liitetään tyypillisesti instituutioihin, yhteisölliseen uskonnon harjoittamiseen ja formaaleihin uskomuksiin. Spiritualiteetti nähdään dynaamisena ja funktionaalisena prosessina. Se liitetään laajemmin kaikkeen, minkä kautta ihminen etsii totuutta, elämän tarkoitusta, eheyttä, yhteyttä toisiin ihmisiin ja itseensä.⁴³

Uskontoa tutkineet teologit, sosiologit, psykologit ja antropologit ovat katsoneet uskontoa tyypillisesti substanssin tai funktion näkökulmasta. Uskonnon tutkimuksen historiassa substanssin näkökulmaa on painottanut muun muassa fenomenologinen koulukunta, *Religionwissenschaft*, jota edustivat Rudolf Otto, Gerardus van der Leeuw ja Mircea Eliade. William James keskittyy uskonnon määrittelyssä tunteisiin ja kokemuksiin. Uskonto on hänen mukaansa ihmisen yksityisiä tunteita, toimintaa tai kokemuksia suhteessa pyhään. Melford Spiro liittää uskonnon instituutioihin, kulttuuriin ja vuorovaikutukseen yli-inhimillisen todellisuuden kanssa. Argyle ja Beit-Hallahmi painottavat uskomuksia, toimintaa ja rituaaleja.⁴⁴

Funktionaalisen näkökulman juuret ovat sosiaalitieteiden klassikoissa, kuten Emil Durkheimin ja Bronislaw Malinowskin teorioissa. Tästä perinteestä nousevaa teorialinjaa ovat edustaneet muun muassa Robert Bellah ja Clifford

⁴¹ Pargament 1997, 32 ; Pargament 1999, 11-12.

⁴² Pargament 1997, 32 ; Pargament 1999, 11-12.

⁴³ Zinnbauer 1999, 902.

⁴⁴ Berger 1974, 126 ; Pargament 1997, 25 ; Ks. James, 1902, 32.

Geertz, joiden määrittelyissä uskonnossa on kyse eksistentiaalisten kysymysten ratkomisesta uskonnollisten symbolien ja toimintojen avulla. Batsonin, Schoeraden, Ventisin mukaan yksilö herää ajattelemaan, pohtii ja ratkoo ihmisen kuolevaisuutta ja elämän merkitystä koskevia kysymyksiä uskonnon avulla.⁴⁵ Uskonto näyttäytyy siis eräänlaisen ongelmanratkaisutapana.

Funktionaalinen näkökulma on saanut osakseen kritiikkiä. Sosiologi Peter Bergerin mukaan näkemys on ideologinen ja sen kautta pyritään edistämään sekulaarin maailmankuvan leviämistä. Parhaimmillaan kuitenkin nämä kaksi näkökulmaa tarkastelevat uskonnollisuuden eri puolia. Pargamentin mukaan sekä pyhään nojaava substanssin taso että elämän merkitystä etsivä funktion taso tekevät yhdessä uskonnollisuudesta oman erityisen ilmiönsä. Uskonnollisuuden merkitys yksilön elämässä voi liikkua näillä molemmilla tasolla. Etsinnän kohteena voi olla transsendentti Jumala, mutta myös vaihtoehtoisesti tai rinnakkain selviytyminen ja elämönhallinta.⁴⁶

Keskeistä on, ettei uskonnollisuuden merkitystä typistetä tutkimuksissa vain välineelliselle tasolle tai toisaalta tyydytä mittaamaan sitä ainoastaan uskonnollisen osallistumisen ja aktiivisuuden määristä. Yksinään kumpikaan näkökulma ei anna oikeutta ihmisten henkilökohtaisille käsityksille siitä, mitä kristinusko heille merkitsee. On myös kiinnostavaa tarkastella, muodostuvatko nämä kaksi merkitystasoa erilaisten prosessien kautta.

3.2. Substanssin ja funktion näkökulmat vanhuusiän uskonnollisuuden tutkimuksissa

Suomessa vanhuusiän uskonnollisuutta on tutkittu substanssin näkökulmasta kartoittamalla eri ikäisten uskonnollista aktiivisuutta ja suhdetta kristinuskon opinkohtiin. ISSP- tutkimuksissa kaikissa maissa iäkkäät ovat uskonnollisempia kuin nuoremmat ikäryhmät. Suomessa 2010-luvulla myös yli 65-vuotiaiden uskonnollisuudessa on näkyvissä laskua, mutta ikäryhmien erot säilyvät. Vuoden 2000 tilaston mukaan eläkeikäisistä 79 prosenttia pitää itseään uskonnollisina, kun vastaava luku alle 25-vuotiaiden kohdalla on vain 37 prosenttia. Vuoden 2008 tilaston mukaan puolestaan itseään uskonnollisena pitää 65–74-vuotiaista 59 prosenttia, kun sama luku keski-ikäisillä on 44 ja nuoremmilla 25–34 prosenttia.⁴⁷

⁴⁵ Berger 1974, 127 ; Pargament 1997, 27 ; Vesala 2004, 215-232 ; Ks, Bellah 1964, 358 ; Ks. Geertz 1966, 4 ks. Batson, Schoenrade ja Wentis 1993,8.

⁴⁶ Berger 1974, 126-127 ; Pargament 1997, 29-30 ; Pargament 1999,12.

⁴⁷ Kääriäinen, Niemelä, Ketola 2003, 192 ; Monikasvoinen kirkko 2008 ; Niemelä 2011, 42.

Vanhimmat ikäluokat ovat Suomessa aktiivisempia uskonnonharjoittajia kuin nuoremmat. Yli 65-vuotiaiden kohdalla usko Jumalaan, säännöllinen rukouselämä ja kirkossa käynti uskonnollisista syistä on merkittävästi yleisempää kuin nuoremmilla ikäluokilla. Eläkeikäisistä suomalaisista kaksi kolmesta sanoo rukoilevansa vähintään kerran kuukaudessa, nuorista vain joka viides. Kolme neljästä eläkeikäisestä käy kirkossa vähintään kerran vuodessa, nuorista selvästi alle puolet. Ero on vielä selkeämpi, kun kysytään, käykö vastaaja kirkoissa tai muissa vastaavissa tiloissa uskonnollisista syistä. Nuorista vain 13 prosenttia kertoo käyvänsä vähintään kerran vuodessa, eläkeikäisistä 45 prosenttia. Sen sijaan usko kuolemanjälkeiseen elämään, taivaaseen ja helvettiin on samansuuntaista eri ikäluokissa. Nuorten ikäluokkien keskuudessa vaihtoehtoiset uskomukset puolestaan ovat yleisempiä kuin vanhemmissa ikäluokissa. Nuorten keskuudessa on myös yhtä paljon niitä, jotka kokevat uskonnon harjoittamisen auttavan vaikeina aikoina kuin vanhemmissa ikäryhmissä.⁴⁸

Muita tapoja tutkia substanssin tason uskonnollisuutta ovat erilaiset pitkittäis- ja retrospektiiviset tutkimukset, joissa seurataan tai pyydetään arvioimaan suhdetta kristinuskoon eri aikoina. Tästä esimerkkinä Bakerin ja Nussbaumin retrospektiivinen tutkimus siitä, millaiseksi 68–100 -vuotiaat amerikkalaiset arvioivat uskonnollisen aktiivisuutensa ja uskonnon eri ulottuvuuksien merkityksen nyt ja 45 vuotta sitten. Suomessa Kati Niemelä on tutkinut seurakuntatyöntekijöiden uskon muutoslinjoja ikääntymisen myötä.⁴⁹

Oma kokonaisuutensa ovat teoriaa testaavat tutkimukset. Erityisesti gerotranssendenssin teoria ja sen kuvaamat muutokset uskonnollisuudessa ovat herättäneet kiinnostusta. Muun muassa L.E. Thomas ja Fereshteh Ahmadi ovat testanneet gerotranssendenssin teoriaa erilaisilla aineistoilla. Gerotranssendenssin tutkimus liittyy paradigmaan, jossa vanhuutta halutaan katsoa aiempaa voimavaralähtöisemmin ja välttää patologisen kehityksen korostamista. Tuoreessa kirjassaan Tornstam käy läpi teoriaansa perustuvaa empiiristä tutkimusta pohjoismaisilla aineistoilla. Tutkimukset ovat kohdistuneet muun muassa ominaisten piirteiden yleisyyteen ja siihen, millainen yhteys gerotranssendenssilla on yleiseen aktiivisuuteen, elämäntyytyväisyyteen, koettuihin kriiseihin ja copingkeinoihin.⁵⁰

⁴⁸ Niemelä, 2011; 45–46.

⁴⁹ Baker 1997, 33–51 ; Niemelä 2003.

⁵⁰ Dalby 2006, 4-11 ; Uotinen 2006, 107 ; Ks. Tornstam 2005.

Vanhuustutkimuksessa uskonnollisuus nousee esiin vahvasti funktionaalista näkökulmasta. Rogers muotoili neljä klassista uskonnon gerontologista funktiota, joita ovat kuoleman kohtaaminen, elämän tarkoituksellisuuden ja merkityksellisyyden löytäminen ja ylläpitäminen, menetysten hyväksyminen ja sosiaaliset tarpeet.⁵¹ Nämä funktiot toistuvat sekä tutkimuksessa että arkikäsitelmissä tänäkin päivänä.

Vanhuusiän uskonnollisuutta on tutkittu erityisesti suhteessa selviytymiseen ja terveyteen. Musick, Traphagan, Koenig ja Larsson löysivät noin 370 tutkimusta, jotka käsittelivät uskonnollisuuden ja terveyden suhdetta vanhuudessa. Useat tutkimukset painottuvat kliinisen vanhustyön tukemiseen. Erityisesti Koenig ja Kimble ovat kirjoittaneet laajasti siitä, miten uskonnolliset kysymykset ja tarpeet tulee huomioida osana kokonaisvaltaista vanhustenhoitoa.⁵²

Myös suomalaisessa tutkimuksessa viitataan uskonnon ja elämänfilosofian funktionaaliseen merkitykseen, kun puhutaan hyvästä vanhuudesta.

Käytännöllisen teologian puolella Raili Gothóni on tutkinut väitöskirjassaan pitkäaikaissairaana vanhuksen maailmaa ja uskonnollisuutta. Lääkäri Sirkka-Liisa Kivelä mainitsee uskonnon, filosofian ja elämän tarkoituksen löytämisen yhdeksi vanhusten masennusta ehkäiseväksi tekijäksi. Timo Teinonen on tutkinut lääketieteen väitöskirjassaan, millainen on terveyden ja uskon välinen yhteys iäkkäillä lietolaisilla. Tulokset Suomessa ja Yhdysvalloissa poikkeavat vahvasti toisistaan oletettavasti uskonnollisen kulttuurin erojen vuoksi. Yhdysvaltalaisen McFaddenin mukaan yhteys on voimakas, mutta Teinonen tulee toisenlaiseen johtopäätökseen.⁵³

Tuoreen Ikihyvä Päijät-Häme kyselytutkimuksen perusteella uskonnollisuus oli yksi vähiten tärkeimmistä tekijöistä kyselyyn vastanneiden ikääntyneiden koetun hyvinvoinnin kannalta. Toisaalta, vaikka uskonto keskimäärin ottaen ei ole vastaajille tärkeitä, silti sillä on erittäin suuri tai suuri merkitys 29 prosentille vastaajista. Uskonnollisuus on tarkastelluista elämänalueista lisäksi ainoa, jolla koetun hyvinvoinnin tasoa koskeva arvosana on korkein vanhimmissa ikäryhmässä.⁵⁴

Kliinisen näkökulman ohella toinen keskeinen tutkimuslinja käsittelee vanhuusiän uskonnollisuuden ja elämänmielekkyyden välistä yhteyttä. Suomessa

⁵¹ Moberg, 2001: 91 ; Ks. Rogers 1976.

⁵² Dalby 2006, 4 ; ks. Koenig 1996 ; Musick 2000 ; Kimble 2001.

⁵³ Gothóni 1987 ; Teinonen 2005 ; Kivelä 2009 ; Ks. McFadden 1995.

⁵⁴ Haapola, Vaara ja Karisto 2013, 83–86.

elämäntarkoituksellisuuden muutoksia iäkkäillä selvittäneessä 16 vuoden pitkäaikaistutkimuksessa Sanna Read ja Timo Suutama toteavat elämän tärkeimmiksi voimanlähteiksi vanhuksilla läheiset ihmiset ja uskonnon, jonka merkitys lisääntyi naisilla.⁵⁵ Kansainväliset tutkimustulokset uskonnollisuuden ja elämänmielekkyyden suhteesta vaihtelevat.⁵⁶

Oli aineisto sitten määrällinen tai laadullinen, tyypillinen tapa lähestyä uskonnollisuuden ja elämänmielekkyyden suhdetta on kartoittaa, miten monelle tuttavista uskonnollisuudella on ylipäättään merkitystä elämänmielekkyyden kannalta. Laadullinen aineisto antaa kuitenkin mahdollisuuden myös toisenlaiseen pohdintaan. On kiinnostavaa, miten uskonnolliset vanukset saavat uskostaan elämänmielekkyyden ja tarkoituksellisuuden kokemuksia.

Jenni Spännäri on tutkinut käytännöllisen teologian väitöskirjassaan, miten ikäihmiset sanoittavat paikkaansa yhteiskunnassa, yhteisöissä ja sukupolvien ketjussa omien uskonnollisten tekstiensä kautta. Spännärin havainnoissa on funktionaalinen painotus. Hänen ydinajatuksenaan on, että puhe Jumalan kanssa, rukous, on monelle vanhukselle keskeinen keino itsen määrittelyyn ja oman paikan etsimiseen. Spännärin mukaan ikääntyneet kirjoittajat käyttävät tehokkaasti ja monitahoisesti uskontoa selviytymiskeinona elämän haasteissa.⁵⁷

4. Tutkimuksen suorittaminen

4.1. Tutkimustehtävä

Tutkin tässä pro gradu -tutkielmassani ikäihmisten uskonnollisuutta ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Aihetta on aikaisemmin lähestytty teoreettisesti ikääntymiskehityksen ja yhteisten kohorttikokemusten näkökulmista. Käsittelen tutkimuksessani haastatteluaineiston avulla näitä kahta teoriaa ja sitä, miten ne jäsentävät ikäihmisten itse kokemaansa uskonnollisuutta. Pyrin tarkastelemaan kristinuskon merkitystä vanhuusiässä mahdollisimman monipuolisesti. Tähän kuuluvat sekä uskonsisältöjen merkitys itseisarvona että uskonnollisuuden rooli osana hyvinvointia ja elämänhallintaa. On myös kiinnostavaa analysoida,

⁵⁵ Read ja Suutama 2008, 130.

⁵⁶ Ks. Hunsberg, Bruce: Religion, Age, Life Satisfaction, and Perceived Sources of Religiousness: A Study of Older Persons, *The Journal of Gerontology*, 1985.40 (5): 615-620. ; Kyriakos S. Markides, Jeffrey S. Levin, Laura A. Ray, Religion, Aging, and Life Satisfaction: An Eight-Year, Three-Wave Longitudinal Study. *The Gerontologist* (1987) 27 (5): 660-665. ; Molzahn, A.E: Spirituality in Late Life Effect on Quality of Life. *Journal of Gerontological Nursing*, 2007, 33(1):32-39 ; Bar-Tur, L., & Prager, E. (1996) Sources of personal meaning in a sample of young-old and old-old Israelis. *Activities, Adaptation and Aging*, 21, 59-75.

⁵⁷ Spännäri, 2009.

vaikuttavatko ikääntymiskehitys ja kohorttikokemukset eri tavoin uskonnollisuuden eri puoliin ja merkitystasoihin. Käytän tässä apuvälineinä substanssin ja funktion käsitteitä. Keskeinen osa tutkimusta on myös käydä läpi seikat, joita ikä- ja kohorttitekijöiden välinen jännite ei ota huomioon. Näin pyrin aineiston avulla osallistumaan aikaisempaan teoreettiseen keskusteluun.

Selvitän tätä tutkimustehtävää seuraavien tutkimuskysymysten avulla:

Mitä on ikäihmisten uskonnollisuus?

Millainen merkitys kristinuskolla on vanhuusiässä ja miten nämä merkitykset ovat muodostuneet?

Näitä tutkimuskysymyksiä tarkettavat seuraavat teoriasta nousevat alakysymykset:

1. Millainen on kristinuskon substanssia koskeva ja funktionaalinen merkitys vanhuusiässä?
2. Miten ikääntymiskehitys ja kohorttitekijät vaikuttavat kristinuskon merkitykseen vanhuusiässä?
3. Miten nämä näkökulmat liittyvät toisiinsa ja jäsentävät vanhuusiän uskonnollisuutta?
4. Millaiset tekijät jäävät tämän tyyppisen tarkastelun ulkopuolelle ja mitä ne kertovat vanhuusiän uskonnollisuudesta?

4.2. Tutkimusaineisto

4.2.1. Aineiston keruumenetelmä

Tämän pro gradu -tutkielman lähdeaineisto koostuu teemahaastattelusta, jotka olen käynyt Helsingissä ja Parkanossa talvella 2012–2013. Esitin haastattelupyynnöt HelsinkiMission Laula kanssamme -hetkissä palvelutalo Ceciliassa ja Albertinkadulla. Laula kanssamme -hetkissä lauletaan sekä hengellisiä että muita yhteislauluja. Laulujen lomassa puhutaan ajankohtaisista aiheista ja lopussa on hartaus. Lisäksi esitin haastattelupyynnöt evankelisluterilaisen seurakunnan järjestämien hartaushetken yhteydessä parkanolaisessa palvelutalossa ja seurakunnan Kultaisen iän kerhossa. Evankelisluterilaisen kirkon pappi on läsnä kaikissa tilaisuuksissa ja niihin sisältyy musiikkia ja hartaushetki.

Osallistuin joitakin kertoja havainnoijana HelsinkiMission tilaisuuksiin, jonka jälkeen erään lauluhetken päätteeksi esittelin itseni, työni aiheen ja haastattelupyynnön sekä luottamuksellisuuskysymykset. Tarjosin mahdollisuutta

osallistua haastatteluun Laula kanssamme -tilaisuuden jälkeen. Toimin samalla tavalla myös Parkanossa. Kerroin tutkivani uskonnollisuuden merkitystä vanhuusiässä ja että olen kiinnostunut kuulemaan muun muassa hartauselämän, hengellisen musiikin ja rukouksen merkityksestä vanhuusiässä ja koko elämänkaaren aikana. Haastoin heitä pohtimaan, miten suhde kristinuskoon on ehkä muuttunut ikääntymisen myötä. Korostin, että jokaisen tarina on tärkeä. Kerroin heille myös, miksi aihe kiinnostaa minua ja mitä olen aikaisemmin itse tehnyt työssäni ja opinnoissani. Olin varannut rauhallisen tilan haastattelutilannetta varten, mutta olin valmis lähtemään myös haastateltavan kotiin.

Teemahaastattelurunko on muotoutunut havainnoinnin ja taustateorian pohjalta. Teemahaastattelurunko kontrolloi lähinnä sitä, että kävin kaikkien haastateltavien kanssa läpi samoja aiheita. Vaikka lähtökohtainen aineistonkeruumenetelmäni oli teemahaastattelu, haastattelutilanteessa mielekäs etenemistapa lähestyi avointa haastattelua. Teemahaastattelurungon kysymykset ja aiheet johdattelivat tarvittaessa keskustelua, mutta tiukka pysyminen niissä olisi rajoittanut mahdollisuuksia kerätä tutkimuksen kannalta rikas aineisto. Haastateltavien oman tarinan kuuleminen oli keskeistä.

Avoimessa haastattelussa haastattelija ja haastateltava ovat kielellisessä vuorovaikutuksessa, joka on luonteeltaan luottamuksellinen, luonteva ja avoin. Avoin haastattelu muistuttaa tavallista keskustelua, jossa keskustelun etenemistä ei ole lyöty lukkoon, vaan se etenee tietyn aihepiirin sisällä vapaasti haastateltavan ehdoilla. Haastattelija on keskustelukumppani, joka auttaa haastateltavaa pysymään alkuperäisessä aiheessa, pyytää tarkennuksia ja syvennyksiä vastauksiin. Tutkija on ennakolta päättänyt tietyn teeman ja aihepiirin, jossa pysytään. Tarkkojen kysymysten sijaan avoimessa haastattelussa edetään mahdollisimman keskustelunomaisesti. Haastateltavan kokemukset, tunteet, muistot ja mielipiteet ovat keskiössä.⁵⁸

4.2.2. Haastatteluaineiston esittely

Tämän tutkimuksen aineistoksi valikoitui yhdeksän teemahaastattelua, joihin osallistui yhteensä kaksitoista iältään 78–89 -vuotiasta ikäihmistä. Haastateltavat ovat pääosin naisia. Tutkimusprosessin aikana suoritin useampia haastatteluja, mutta karsin aineistoa asettamalla tiukemman ikäjakauman. Nuorempien

⁵⁸ Saaranen-Kauppinen ja Puusniekka 2006 ; Ks. Hirsjärvi & Hurme 2001, 45 ; Eskola & Suoranta 2000, 86-88 ; Siekkinen 2001, 43-58.

haastateltavien kohorttikokemukset olivat merkittävästi erilaisia, kuin noin kahdeksankymmentävuotiailla haastateltavilla. Suoritin yhden haastattelun ryhmähaastatteluna. Ainoastaan siinä on mukana miespuolisia haastateltavia.

Ennakkotiedot, joita haastateltavat saivat haastattelupyynnön yhteydessä luonnollisesti valikoivat haastateltaviksi lähteneiden joukkoa. Tämä ohjasi haastattelun kulkua, koska osallistuja pääsivät pohtimaan aihetta jo ennakoon. Haastateltaviksi on siis valikoitunut uskonnollisesti orientoituneita vanhuksia. Heidän hengellinen taustansa ja on hyvin vaihteleva. Monilla haastateltavilla ydinkysymys, uskonnollisuuden merkityksestä vanhuudessa, viritti esiin eräänlaisen elämäkertomuksen tai useita erillisiä kertomuksia. Aineisto on siis täynnä lyhyitä narratiiveja. Narratiivinen analyysimenetelmä ei kuitenkaan soveltunut kysymyksenasetteluuni.

Monet haastateltavat elävät vielä melko aktiivista elämää, vaikka sairaudet jo vaikuttavat arkeen. Osa heistä asuu edelleen kotona, toiset palvelutalossa. Alkavaa muistisairautta esiintyy joillakin, mutta se ei merkittävästi näy haastattelussa. Helsinkiläisiä haastateltavia yhdistää osallistuminen Laula kanssamme -hetkiin kahdessa eri Helsinki Mission pisteessä, palvelutalo Ceciliassa ja Albertinkadulla.

Laulu- ja hartaustilaisuudet ovat osa Helsinki Mission senioritoimintaa. Helsinki Missio luonnehtii itseään sosiaalialan järjestöksi, jonka toimialaa on muun muassa seniori- ja vanhustyö. Oman kuvauksensa mukaan ammattiosaamiseen ja vapaaehtoistoimintaan perustuvan työn tarkoituksena on etsiä, löytää ja auttaa unohdettuja kaupunkilaisia sekä haastaa kaikki lähimmäisyyteen ja yhteiskuntavastuuseen. Toiminnan päärahoittajia ovat Raha-automaattiyhdistys (RAY), Helsingin kaupunki ja useat säätiöt. Läheistä yhteistyötä tehdään myös Tuomas-yhteisön ja Helsingin Diakonissalaitoksen kanssa. Kristillinen arvopohja nousee HelsinkiMission historiasta. Organisaation perustettiin vuonna 1883, jolloin se tunnettiin nimellä Helsingin Kaupunkilähetys.⁵⁹

Vaikka keskeinen osa haastateltavista tulee HelsinkiMission piiristä, haastateltavat eivät muodosta keskenään homogeenista ryhmää eikä kyse ole tapaustutkimuksesta. Analyysin kannalta keskeiset rajaukset liittyvät teoreettiseen viitekehukseen. Tästä syystä tutkimuksen kannalta ongelmalliseksi ei muodostu se, että kaikki haastateltavat eivät ole esimerkiksi samasta palvelutalosta tai

⁵⁹ www-sivu, HelsinkiMissio.

samalta paikkakunnalta. Kvalitatiivisen tutkimuksen tavoitteena ei ole tilastollinen yleistettävyyys, vaan usein jotakin seuraavista: pyrkimys ymmärtämään jotakin tapahtumaa syvällisemmin, saada tietoa jostain paikallisesta ilmiöstä tai etsiä uusia teoreettisia näkökulmia tapahtumiin tai ilmiöihin. Tämän tutkimuksen painotus on jälkimmäisessä tavoitteessa. Kehityksellinen ja kohorttinäkökulma muodostavat teorian, jota tämä tutkimus pyrkii kommentoimaan ja myös kehittämään.⁶⁰

Tämän tutkimuksen tutkimuskysymykset ovat siis luonteeltaan teoreettisia. Mikäli kyseessä olisi tapaustutkimus esimerkiksi HelsinkiMission palvelutalosta, haastatteluaineiston painottuneisuuteen tulisi puuttua tarkemmin. Tässä tapauksessa aineistoa koskevat vaatimukset nousevat teoriasta. Haastateltavia yhdistää 78–89 vuoden ikä. Tästä ikähaarukasta muodostuu tämän tutkimuksen kohortti. Teoria- ja analyysiluvuissa kuvaan tarkemmin kohorttinäkökulmaa ja haastateltavia yhdistäviä avainkokemuksia. Maantieteellisten erojen tarkasteleminen olisi kiinnostavaa, mutta se ei ole mahdollista näin pienellä aineistolla. Haastateltavien uskonnollinen orientaatio ja hengellinen tausta vaihtelevat. Tutkimuskysymyksen kannalta keskeistä on, että haastateltavilla on ylipäätään olemassa suhde kristinuskon sisältöihin.

Haastatteluja edelsi yleensä laulu- ja hartaustilaisuus, jota kävimme läpi haastattelun alussa. Keskustelu hartaus- ja rukouselämän merkityksestä pohjusti syvällisempien uskon- ja elämänskysymysten sekä vanhuusiän haasteiden käsittelyä. Toinen tyypillinen etenemistapa oli, että haastateltava kertoi aluksi oman tarinansa, joka kumpusi esittämästäni tutkimusaiheesta. Suoritin aluksi havainnointia Laula kanssamme -hetkissä ja hyödynsin havainnointiaineistoa teema-haastattelurungon muotoilemisessa. Parkanossa olleet tilaisuudet olivat itselleni jo entuudestaan tuttuja. Olen nostanut hartaustilaisuuksista kaksi ulottuvuutta haastatteluteemoiksi, joita ovat sosiaalinen ja hengellinen ulottuvuus.

Teema-alueiden pohjalta haastatteliija voi jatkaa ja syventää keskustelua niin pitkälle kuin tutkimusintressit edellyttävät ja haastateltavan kiinnostus ja edellytykset sallivat.⁶¹ Tämän tutkimuksen kohdalla haastattelussa syntynyt vuorovaikutus ja syventävät lisäkysymykset olivat erityisen keskeisiä. Haastattelun edetessä syvensin saamiani vastauksia muotoilemalla seuraavan kysymyksen edellisen vastauksen perusteella. Etenin jokaisella teema-alueella

⁶⁰ Hirsjärvi ja Hurme 2008, 58-59.

⁶¹ Tuomi ja Sarajärvi 2002, 77; Hirsjärvi ja Hurme 2008, 66-67.

laajoista kysymyksistä täsmällisempiin ja rajatumpiin. Kiinnostavaa on, miten tutkittava ilmiö konkretisoituu tutkittavan maailmassa ja hänen ajatuksissaan. Siksi teemojen tuli olla riittävän väljiä, jotta ilmiön moninainen rikkaus paljastuisi.

4.2.3. Aineiston analyysi

Tämän tutkimuksen menetelmänä on laadullinen sisällönanalyysi. Laadullinen tutkimus on aihepiirin kannalta mielekäs, koska sen avulla pystyn pureutumaan haastateltavien kokemuksiin ja merkitysmaailmaan. Laadullisessa tutkimuksessa ei pyritä yleistettävyyteen vaan kertomaan jotakin tutkittavasta ilmiöstä. Tässä tapauksessa tutkimustuloksia ei voi yleistää koskemaan kaikkia vanhuksia, mutta ne auttavat jäsentämään uskonnollisesti orientoituneiden vanhusten merkitysmaailmaa. Laadullisen tutkimuksen tarkoituksena on kommentoida ja parhaimmillaan kehittää teoriaa, mutta ei testata hypoteeseja. Kommentointi on mahdollista aineiston monitahoisen ja yksityiskohtaisen tarkastelun avulla. Tutkija ei määrittele ennakolta, mikä on keskeistä.⁶² Tämän tutkimuksen tavoitteena on kommentoida ja kehittää teorioita, jotka koskevat vanhuusiän uskonnollisuuden ominaispiirteitä, sen muotoutumisen taustalla olevia tekijöitä, sen merkitystä vanhuuden voimavarana sekä eri ikäryhmien välisiä eroja uskonnollisuudessa.

Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelu on teoreettinen, mutta analyysinäkökulma teoriaohjaava ja osaltaan aineistolähtöinen. Sekä aineistolähtöisessä että teoriaohjaavassa sisällönanalyysissä edetään aineiston ehdoilla. Niissä aineiston hankinta eli se, miten tutkittava ilmiö käsitteenä määritellään, on vapaata suhteessa teoriaosan jo tiedettyyn tietoon tutkittavasta ilmiöstä. Teoriaohjaavassa abstrahoinnissa empiirinen aineisto liitetään jo olemassa oleviin teoreettisiin käsitteisiin kun taas aineistolähtöisissä teoreettiset käsitteet muotoillaan itse. Teorialähtöisessä analyysissä teoria sanelee sen, miten aineiston hankinta järjestetään ja ilmiö käsitteenä määritellään. Näin ei ole ollut tässä tutkimuksessa mielekästä toimia.⁶³

Analyysin aineistolähtöisyys näkyy siitä, että viime kädessä aineisto on ohjannut sitä, millaisia teorioita sen avulla on mielekästä kommentoida ja kehittää. Tämän tutkimuksen alkuperäinen teoreettinen näkökulma korosti vahvasti kristinuskon funktionaalista merkitystä vanhuusiässä. Aineiston analyysin ensimmäisessä vaiheessa poimin ja pelkistin aineistosta lainauksia,

⁶² Hirsjärvi, Hurme 2008,55 ; Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara 2007, 160.

⁶³ Tuomi ja Sarajärvi 2002, 101, 110-116.

jotka kertoivat kristinuskon merkityksestä vanhuusiän haasteiden keskellä. Tämän prosessin myötä kävi ilmi, ettei kristinuskon merkitys vanhuusiässä haastateltavien kuvausten mukaan tyhjene elämänjäsentämisen, elämänhallinnan, luopumisten ja sosiaalisten suhteiden kysymyksiin. Tästä syystä substanssia koskevien ja funktionaalisten merkitysten erottelu tuli tarpeelliseksi.

Analyysin toisessa vaiheessa poimin ja pelkistin aineistoa neljään ryhmään, jotka vastasivat teoriasta nouseviin kysymyksiin. Analyysiluokat muodostuivat neljästä kysymyksestä:

1. Miten kohorttivaikutus näkyy kristinuskon substanssin merkityksen tasolla?
2. Miten ikääntyminen vaikuttaa kristinuskon substanssin merkityksen tasolla?
3. Miten kohorttivaikutus näkyy kristinuskon funktionaalisen merkityksen tasolla?
4. Miten ikääntyminen vaikuttaa kristinuskon funktionaalisen merkityksen tasolla?

Tämä analyysivaihe osoitti, että ikä- ja kohorttivaikutuksen välinen jännite ei ole riittävä jäsentämään niitä tekijöitä, jotka ovat kristinuskon merkitysten taustalla haastateltavien kertomuksissa. Yksilöllisten ja henkilökohtaisten elämäntapahtumien vaikutus on vahva eikä niitä voi palauttaa puhtaasti ikääntymiskehitykseen ja yhteiseen kohorttikokemukseen. Tästä syystä poimin ja pelkistin myös elämäntapahtumiin liittyvät lainaukset. Pelkistämisen jälkeen ryhmittelin ilmauksia ala- ja yläluokkiin. Lopuksi liitin ne keskustelemaan teoreettisten käsitteiden kanssa.

4.3. Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys

Tieteellisessä tutkimuksessa perinteisesti arvioidaan tutkimusprosessin ja tulosten validiteettia eli pätevyyttä sekä reliabiliteettia eli luotettavuutta. Käsitteet nousevat kvantitatiivisesta tutkimusperinteestä. Arviointikriteerit saavat kuitenkin erityiset ominaispiirteensä laadullisessa tutkimuksessa. Steinar Kvalen mukaan jatkuva tarkistaminen, kyseenlaistaminen ja havaintojen teoreettinen tulkinta kuuluvat kaiken aikaa tutkimusprosessiin. Menetelmän lisäksi tulee arvioida myös tutkijaa osana tutkimusprosessia.⁶⁴

Laadullisen tutkimuksen arvioinnissa erityisesti validiteetti eli pätevyys on keskeisessä roolissa. Sosiaalisen konstruktivismin viitekehyksen mukaan todellisuuksia voi olla useita. Tutkimus antaa ainoastaan tietyn näkökulman ilmiöön eikä objektiivista totuutta edes tavoitella. Pätevyys ymmärretään siis

⁶⁴ Kvale 1996, 235,241–242.

enemmän uskottavuutena ja vakuuttavuutena. Laadullinen tutkimus ja sen raportointi raapaisevat ilmiön pintaa, mutta eivät kuvaa koskaan täydellisesti todellisuutta, joka tutkimustilanteessa ilmenee.⁶⁵

Koska tässä tutkimuksessa ei ole kyse tapaustutkimuksesta eikä käytä tutkimusmenetelmänä esimerkiksi grounded-theorya, uskottavuuskysymykset liittyvät erityisesti aineiston ja teoreettisen viitekehyksen väliseen keskusteluun. Haasteena usein on, että laadullisella aineistolla pyritään ainoastaan osoittamaan olemassa oleva teoria paikkansapitäväksi. Laadullisen aineiston tulkinnanvaraisuus mahdollistaa useissa tapauksissa sen, että tutkija voi sovittaa aineiston teoriaan kyseenalaistamatta ja kehittämättä sitä. Toinen riski on se, että aineisto ja teoria jäävät toisistaan irrallisiksi. Tässä tutkimuksessa teoreettiset näkökulmat ovat muotoutuneet tutkimusprosessin edetessä. Kehitys- ja kohorttiteorioiden jännite on pääteoria, jota tutkimuksessa kommentoin. Kommentoinnin apuvälineeksi valitsin substanssin ja funktion käsitteet, jotka auttavat ilmaisemaan haastatteluista välittyvää kristinuskon merkitysten moninaisuutta. Elämäntapahtumien näkökulma puolestaan on alkuperäisestä teorioista erillinen, aineiston tuottama kokonaisuus.

Tässä tutkimuksessa luotettavuuden haasteet kohdistuvat aineiston painottuneisuuteen. Haastatteluun osallistumista leimaa vahva vapaaehtoisuus. Tästä syystä ne ovat sisällöltään rikkaita ja monipuolisia. Toisaalta haastatteluun osallistuminen edellytti eräänlaista rohkeutta, sanavalmiutta ja tottumusta puhua hengellisistä asioista sekä kokemusta, että oma tarina on kertomisen arvoinen. Tämä seikka vaikuttaa vahvimmin aineiston luonteeseen. Useilla haastatteluun osallistuneilla on vahva hengellinen tausta ja viitekehys. HelsinkiMission juuret Helsingin Kaupunkilähetyksessä näkyvät mahdollisesti myös palvelutalon asukaskunnassa. Vaikka pääasiallinen aineistonkeruupaikka pitää sisällään itselleen ominaisen asukaskunnan, he ovat eläneet samanlaisen historiallisen ajan ja samanlaiset ikääntymiskehityksen vaiheet, kuin muutkin suomalaiset vanhukset.

Haastattelut ovat sisällöllisesti monipuolisia, mutta on selvää, että niiden ulkopuolelle jää runsas merkitysten kirjo. Haastateltavat ovat pääosin naisia, joten jatkotutkimuksen kannalta miesnäkökulman saaminen olisi hyödyllistä. Tämäntyypisessä aineistossa saturaatiopisteen etsiminen on haastavaa. Vaikka yhteneväisyydet lisääntyivät merkittävästi aineistonhankintaprosessin

⁶⁵ Saaranen-Kauppinen ja Puusniekka 2006 ; Ks. Eskola ja Suoranta 2000, 219-222.

loppuvaiheessa, jokainen haastattelu tuo oman ja uudenlaisen näkökulman vanhuusiän uskonnollisuuteen. Tästä syystä käytin aineiston riittävyyden kriteerinä sitä, milloin aineistolla teorian kommentointi ja kehittäminen on mahdollista ja mielekästä.

Reliabiliteetin eli luotettavuuden arvioinnissa oleellista on, miten tutkimuksen luonne ja aihe ovat vaikuttaneet tutkimukseen osallistuneiden vastauksiin. Tutkimuskysymys ohjaa myös sitä, millaisten seikkojen luotettavuutta ja totuudellisuutta on tärkeää arvioida.⁶⁶ Tämän tutkimuksen kohteena on, millaisia merkityksiä ikäihmiset antavat kristinuskolle elämässään ja miten nämä merkitykset ovat muodostuneet. Haastateltavien kuvaamien elämäntapahtumien todenperäisyys ei ole siis keskeistä, vaan se, miten rehellisesti he voivat kertoa ajatuksistaan, kokemuksistaan ja merkitysmaailmastaan.

Haastattelutilanteen luottamuksellisuus ja turvallisuus ovat keskeisiä siis sekä tutkimuksen luotettavuuden että eettisyyden näkökulmista. Tutkijan rooli näin ollen korostuu. Avointa haastattelua lähestyvässä teemahaastattelussa tutkijalta vaaditaan myös herkkyyttä kuunnella ja tarttua haastateltavan sanomisiin.⁶⁷ Tässä tapahtui kehitystä aineistonkeruuprosessin myötä. Tutkijan tulkinnat aineistosta ovat myös keskeisessä roolissa. Olen pyrkinyt kertomaan läpinäkyvästi tutkimusprosessini ja käyttämään lainauksia tulkintojeni tueksi.

Koska laadullisessa tutkimuksessa tiedonhankintatavat ovat melko vapaita ja muistuttavat arkielämän vuorovaikutusta, tutkimuseettiset kysymykset korostuvat. Tätä tutkimusta varten suoritin henkilökohtaisia haastatteluja, joissa haastateltavat kertoivat elämänkaarestaan sekä merkittävistä elämäntapahtumistaan, jotka ovat olleet myös raskaita ja vaiettuja. Keskeistä oli selvittää haastateltavalle vuorovaikutustilanteen tarkoitus. Kerroin haastateltaville etukäteen haastattelun etenemisestä ja aineiston käyttötarkoituksesta. En mainitse lainauksissa seikkoja, joista haastateltavien henkilöllisyyden tunnistaminen olisi mahdollista. Pyrin myös huomioimaan haastateltavien jaksamisen haastattelutilanteissa enkä määritellyt haastattelujen pituutta etukäteen. Sekä tutkimuksen etiikkaan että kysymyksenasetteluun kuuluu pyrkimys vuorovaikutukseen, jossa haastateltava saa rauhassa ja omin sanoin ilmaista itseään. Tutkimuksen uskottavuus ja eettisyys kulkevat siis käsi kädessä.⁶⁸

⁶⁶ Saaranen-Kauppinen ja Puusniekka 2006.

⁶⁷ Saaranen-Kauppinen ja Puusniekka 2006.

⁶⁸ Tuomi ja Sarajärvi 2002, 122–129.

5. Ikääntyvien usko – Kehitykselliset tekijät merkitysten taustalla

5.1. Muutokset uskonnollisuudessa ikääntymisen myötä

5.1.1 Mikä muuttuu vai muuttuuko?

Kaikki haastateltavat peilasivat sen hetkistä suhdettaan kristinuskoon menneisyydestään ja koko elämänkaarestaan käsin. Kysyttäessä esimerkiksi, mitä rukouselämä ja hartauselämä heille nyt merkitsevät, haastateltavat kuvasivat, miten merkitykset ovat muodostuneet vuosikymmenten saatossa. Usein haastateltavat kertoivat yhtenäisen tarinan, joka alkoi kotoa lapsuus- ja nuoruusvuosista. Osa kuvasi esimerkiksi vilkasta nuoruuttaan, jolloin uskonasiat olivat sivussa. Uskonnollinen aktiivisuus lisääntyi ikääntymisen myötä ja lapsuudessa omaksuttu suhde kristinuskoon vahvistui.

Nuorena mä olin hyvin levoton, hyvin levoton, voi voi. Mutta se oli ihan mukavaa aikaa. En usko, että sitä Herra oikein suosiolla katsoi sitä mun meininkiä. (--). Menin naimisiin. Ja kuitenkin se kotona saatu uskon siemen oli täällä. Rukoilin ja siunasin lapset ja rukoilin aina silloin tällöin itsekin. Ja sitten tuli aika paljon vaikeuksia. Sitten se siemen, joka oli kylvetty, alkoi enemmän vain kasvaa ja kasvaa. Ja oon mä nyt monta monituista vuotta, niin että mä ihan siis elän siinä vaan. Se on mulla nyt se usko, rukoulu ja Herrassa oleminen kaikki kaikessa. 3

Mutta kyllä mä sanon, että sitten kun mä jouduin tai sain mennä pois, kun mä menin sinne sairaanhoitajaopistoon, niin kyllä mä olin monta vuotta niin, että uskonasiat olivat ihan sivussa. Ihan monta vuotta meni. Sitten ne vaan alkoi ihan itsestään, itsestään pikkuhiljaa nousta. Ja tuli semmoinen todella kaipaus kuulla lisää ja kyllä mulla nyt on semmoinen vanhuuden turvallisuus ja että kyllä mä uskon, että mä oon Jumalan oma. 4

Haastateltavat eivät kuitenkaan miellä, että usko itsessään olisi muuttunut iän myötä. He kuvaavat uskonsa juuria, jotka usein ulottuvat lapsuuteen tai joihinkin merkittäviin elämäntapahtumiin. Haastateltavat puhuvat uskon tiivistymisestä, tukevoitumisesta, vakiintumisesta, raamattusuhteen syventymisestä ja rukouskohteiden muuttumisesta, mutta toteavat samalla, etteivät he koe uskon keskeisesti muuttuneen. He kuvaavat siis uskon substanssin tason pysyvyyttä.

En mä usko, että se on erilaista, mutta se on niin ku tiivistynyt ja tukevoitunut. 1

Mutta niin kuin se sanoo siinä, että vanhurskaan polku kirkastumistaan kirkastuu sydänpäivään mennessä. Se vakiintuu semmoiseksi vakaammaksi. Ja tottahan sitä tuntee Raamattuakin paremmin. Mutta en minä tiedä onko siinä itse asiassa mitään semmoista muuttunut. 5

Ei se sieltä mihinkään lähde, vaikka on paljon sairauksia, sydänleikkaus, selkäleikkaus ja miehen sairaus. 5

Onko se erilaista? Eikö se oo ihan samanlaista. N1
Turvallisuuden tunne elämään. M2

En mä sanoisi, että se olis muuttunut. Kyllä mä edelleenkin uskon, että Raamattu on Jumalan sanaa, vaikka siis niin kuin luomiskertomus, eihän se voi olla niin sanasta sanaan kuusi päivää, että sitä mä en usko. Siinä täytyy olla semmoinen kertomus. Muuta muuten se, mikä siinä on sellainen punainen lanka, se kyllä pitää.⁹

Pääosin iäkkäisiin kohdistetut seurantatutkimukset osoittavat johdonmukaista pysyvyyttä koetun uskonnon merkityksen, julkisen ja yksityisen uskonnollisuuden, itse arvioidun uskonnollisuuden ja myönteisten uskonnollisten asenteiden kohdalla.⁶⁹ Fyysinen vanheneminen muuttaa uskonnollisuutta kuitenkin käytännöllisellä tasolla. Vaikka vanhuusiässä suhde kristinuskoon säilyy syvällisellä vakaumuksellisen tasolla samanlaisena, käytännön uskonelämään liittyy luopumista ja uusien käytäntöjen omaksumista. Monessa tilanteessa, vanhuksat joutuvat entistä enemmän myös valitsemaan, mihin käyttävät aikansa ja voimansa. Liikkumisen tai näkökyvyn heikentyminen vähentävät itsenäistä Raamatun lukemista ja kirkossa käymistä. Radio- ja televisiojumalanpalvelukset sekä yksityinen hartaudenharjoitus tulevat sitä myöten merkityksellisemmäksi.

Kyllä se on hirveen tärkeitä ja Raamatun lukeminen tietysti. Mulla on nyt näiden silmien takia lukeminen heikentynyt. Täytyy ensinnä ottaa lukulasit ja sitten suurennuslasi ja hyvä valaistus niin sitten mä voin vähän aikaa lukea, mutta siinä on sitten kädet jo niin tiukalla, että väsyä kun on suurennuslasi, mitä pitää tässä näin. Että se hankaloittaa sitä. Sit mä radiosta joka ikisen hengellisen ohjelman etsin ja kuuntelen. 1

Käyn Tuomas-messussa. Siellä mä käyn. Tuollakin on aikaisemmin käyty tuolla kirkossa, mutta ei oo kunto oikein priima. Mä en voi oikein liikkua tuolla pitkin en. Mä sitten soitan itse pianoa, soitan ja kuuntelen. Mulla paljon hirveen hyviä cd:tä, niitä mä kuuntelen. Ja sitten mä luen paljon, hyvin paljon. 3

Vanhainkotihartaudet ja muu seurakunnan työntekijöiden jalkautuminen on monelle tärkeä väylä seurakuntayhteyden jatkumiselle sen jälkeen, kun liikkuminen on vaikeaa. On kuitenkin tärkeää huomata, että vanhainkotihartauksiin osallistuminen on riippuvainen siitä, pystyvätkö vanhuksat tulemaan huoneistaan yhteiseen tilaan ja miten paljon hoitajat huolehtivat asukkaiden liikuttelusta hartautustilaan.

Minusta sillä (vanhainkotihartaudet) on suuri merkitys sellaisena siltana seurakuntaan. Vanhemmista ihmisistä, jotka eivät pääsisi kirkkoon. Meistä ei monikaan sinne kävelisi, että näin seurakunta ojentaa kätensä ja tulee tänne. 1

Ikääntymisen myötä haastateltavat ovat joutuneet punnitsemaan jaksamisensa rajoja seurakunnan toimintaan osallistumisessa ja vapaaehtoistyössä. Eräs haastateltava kokee painostusta vapaaehtoistyöhön. Vastuusta luopuminen tai

⁶⁹ Teinonen 2005, 43, Ks. Atshley 1997, Markides 1983, Markides ym 1987, Anson ym 1990, Blazer ja Palmore 1976.

uusista tehtävistä kieltäytyminen ei tunnu helpolta erityisesti, jos vastuunkantaminen on ollut itselle tyypillistä. Korkea ikä myös auttaa perustelemaan itselle sitä, että tehtävien vähentämiseen ja omien tarpeiden huomioimiseen on oikeus.

Menin sanomaan henkilökohtaisesti, että mä en enää jaksain ottaa tätä. Mä olin sen verran huono ollut viime vuonna ja tuota se oli hirmuisen hyvä ratkaisu, että tän vuoden puolella en ole kantanut vastuuta mistään. Menen sinne iloisena. Ja ajattelen, että kyllä mulla on jo oikeus siihen. Se ei tuntunut yhtään muuta kuin hyvältä ja silloin se on oikea ratkaisu. Koska mä olen liian velvollisuuden tuntoinen. Mä olen isosisko ja mä otan kaiken niin raskaasti. (--) Nyt kun sitä koitetaan delegoida, että kaikki pitäisi tehdä vapaaehtoisilla, kaikki mahdollinen. Mie oon kato niin vanha, että se tuntuu liian raskaalta ja vaikea käsittää, että pitäis joka paikassa olla. Ja kahvikärryä ja semmosta. Mä en ensinnäkään ole, kun ei ole omaa perhettä, sellainen ruuanlaittaja. Minä en suostu enää kuuntelemaan semmoista, että vedotaan. Mun on vaikea, kun pöntöstä vedotaan, että kahvikärryä pitäis.8

Vanhuusikään liittyy usein myös uudenlainen yhteisöllinen elämä esimerkiksi palvelutalossa sen jälkeen, kun elämä kotona ei ole enää mahdollista. Uusi asuinyhteisö voi olla muun ohella myös oma uskonnollinen pienyhteisönsä, johon asukkaat muodostavat oman suhteensa. Palvelutalossa kohtaavat monet hyvin erilaisesta hengellisestä taustasta tulevat vanhukset. Tämä näkyy myös haastateltavien kertomuksissa.

Ja tiedätkös vanhan ihmisen on tosi vaikea, joka on elänyt hyvän elämän, ymmärtää, että Jeesuskin olis hyvä olemassa. Että se on aika vaikea tilanne. "Voi minun mies on taivaassa ja mie menen sinne." Tämmönen valmius. "Minä olen elänyt niin hyvän elämän. "Niin, että tää on semmoinen kipukohta. Niin monta sataa ihmistä täällä, enkä mä tiedä ku kymmenen, joka olis ylipäänsä kiinnostunut. 6

Että jotkut, kun on oikein olevinaan uskovaisia, ne on niin hyviä, että ne niitten seuraan ei edes kelpaa muut. Kyllä se vaan näin on. Kun kattelee, mä en halua olla mikään tavalla sellainen, että mä esittäisin mitään. Että ei ne tiedä mun (ikoni) maalauksista, joku voi tietää.10

Eräs haastateltava muisteli järjestämänsä hengellistä ystävänpäivätilaisuutta:

Hän on tunnettu puhuja, mutta joka ei ole niin syvällisesti uskovaainen, niin ei se ymmärrä eikä jaksu kuunnella, niin kuin se mummu sanoi. Tarpeen hänellekin oli. Ja se Pyhän Hengen voima oli niin valtava. Sen ymmärsivät nekin, jotka eivät olleet niin uskovaisia. Siellä oli monia sellaisia.5

Iän myötä tapahtuvia muutoksia uskonnollisuudessa substanssin tasolla on tutkittu vähän. Sekä suomalaisessa että kansainvälisessä tutkimuksessa on vahva funktionaalinen painotus. Klassisissa erikssonilaisissa kehitysteorioissa on funktionaalinen näkökulma ja myös myöhemmät tutkimukset ovat keskittyneet siihen, millainen merkitys uskonnollisuudella on vanhuusiän elämänhallinnan, hyvinvoinnin, sosiaalisten suhteiden ja luopumisiin sopeutumisen kannalta. Tutkimuksissa keskitytään siihen, miten uskonnollisuus vastaa vanhuusiässä

erilaisiin elämän haasteisiin, kuin nuoruudessa. Uudet haasteet muuttavat uskonnollisuuden merkitystä funktionaalisesti, mutta tästä ei voi kuitenkaan päätellä sitä, muuttuuko usko substanssin tasolla.

Bakerin ja Nussbaumin retrospektiivisessä tutkimuksessa todetaan, että ikääntyneiden spiritualiteetin muutokset liittyivät tunteiden tasolle, kun taas tietämisen ja toiminnan (kognitiivinen ja behavioraalinen) tasot pysyvät samanlaisina. Eräs haastateltava kuvaa tunnetason muutoksia.⁷⁰

Kauhee kun mä liikutun, kun mä puhun tämmöisiä. Mä liikutun aina kun Finlandiaakin soitetaan. Vanhempana tulee tämmöiseksi. 10

Tämän tutkimuksen aineisto antaa kuitenkin ymmärtää, että juuri tietämisen ja toiminnan tasojen välillä haastateltavien muutoskokemuksissa on eroa. Suhde uskonsisältöihin ei ole haastateltavien mukaan muuttunut, mutta toiminnan tasolla muutokset ovat olleet väistämättömiä. Fyysinen ikääntyminen rajoittaa liikkumista, osallistumista ja esimerkiksi lukemista. Niiden tilalle vanhukset etsivät korvaavia toimintamuotoja.

Suomessa Kati Niemelä on tutkinut, miten ikä muuttaa kirkon työntekijöiden uskoa. Niemelän mukaan iän karttumisen myötä usko avartuu sekä mustavalkoisuus, lakihenkisyys ja ehdottomuus vähenevät. Hän kuvaa tutkimuksessaan muutoslinjoja mustavalkoisuudesta kirjavuuteen, ehdottomuudesta hyväksyntään, käsitteellisyydestä yksinkertaisuuteen, varmuudesta epävarmuuteen, vahvuudesta heikkouteen, yksioikoisesta moniulotteiseen, julkisesta yksityiseen, evankelioivasta hiljaiseen ja muodonmukaisesta persoonalliseen.⁷¹

Kiinnostavaa on, liittyykö muutos yleisesti ikääntymiskehitykseen vai erityisesti kirkon työntekijänä kasvamiseen. On mahdollista, että tämänkaltainen muutoksen kuvaaminen on helpompaa seurakuntatyöntekijälle, kuin muille ihmisille ja näin ollen muutosten tavoittaminen haastateltavien kertomuksista on vaikeaa. Muutoksen sanoittaminen ja ehkä myös myöntäminen voi olla haastateltaville vierasta. Se, missä määrin seurakuntatyöntekijöiden työtilanteet ovat elämän varrella haastaneet heidän uskonkäsityksiään, vaikuttaa siihen, miten paljon näitä muutuskertomuksia voi yleistää muuhun ikääntyneeseen väestöön.

Iän karttumisen myötä myös koetut elämäntapahtumat luonnollisesti lisääntyvät ja monipuolistuvat ja näin ollen elämäntapahtumat voidaan eräässä

⁷⁰ Baker 1997, 33-51.

⁷¹ Niemelä 2004, 205.

mielessä liittää kehitykselliseen näkökulmaan. Vaikka Fowlerin ja Oserin uskonnollisen kehityksen teorit sitoutuvatkin ikäkehitykseen, ovat elämäntapahtumat niissä erityisessä roolissa.

Elämäntapahtumat ovat kuitenkin siinä määrin yksilöllisiä, että niitä ei voi asettaa kokonaan kehityksellisen viitekehyksen alle. Tästä syystä on runsaasti olemassa tutkimuksia, joissa käsitellään erilaisten elämäntapahtumien, kuten oman tai läheisten sairastumisen ja päihteistä toipumisen vaikutuksia uskoon ja spiritualiteettiin. Ne ovat ikääntymisestä irrallisia ja riippumattomia ilmiöitä. Tässä tutkimuksessa haastateltavat kuvaavat kertomuksissaan runsaasti erilaisia uskon muutoskohtia, jotka ne eivät erityisesti liity vanhuusikään tai iän karttumiseen, vaan erityisiin elämäntapahtumiin elämänkaaren eri vaiheissa. Käsitelen niitä erityisesti kolmannessa analyysiluvussa.

5.1.2. Gerotranssendenssi

Pohjoismaisiin poikkileikkausaineistoihin perustuvat tutkimukset osoittavat, että gerotranssendenssin ulottuvuuksien kehitys on ainakin jossain määrin ikäsidonnaista ja piirteet voimistuvat iän myötä. Vaikka kehityspiirteissä ja niiden voimakkuudessa on merkittävää yksilöiden välistä vaihtelua, useat piirteet ovat tunnistettavissa jo varhemmin aikuisuudessa.⁷²

Ruotsalaiset F. Ahmadi ja L.E. Thomas ovat testanneet gerotranssendenssin teoriaa eri kulttuurien viitekehyksissä. Heidän hypoteesinsa mukaan uskonnollinen kulttuuri ruokkii ja aikaistaa gerotranssendenssin syntymistä eikä teoria ole näin ollen universaali. Heidän aineistonsa osoittaa gerotranssendenssin kuvaamia muutoksia sekä kosmisella, sosiaalisella että minuuden tasolla. Heidän mukaansa sekulaareissa kulttuureissa gerotranssendenssin kokemus muodostuu myöhemmällä iällä kuin uskonnollisissa kulttuureissa. He painottavat ikääntymiskehityksen rinnalla elämäkokemusten, kulttuurin ja aikaisemman uskonnollisen orientaation vaikutusta gerotranssendenssin muodostumiseen.⁷³

Aikaisemmat tutkimukset ovat siis osoittaneet ikääntymiskehityksen ja kulttuurin yhteisvaikutuksen gerotranssendenssin muodostumisessa. Vaikka transsendenssin käsite ei tässä yhteydessä viittaa yksiselitteisesti uskonnolliseen kehitykseen tai kristinuskoon, gerotranssendenssin käsite kuvaa tiettyjä piirteitä haastateltavien uskontodellisuudesta. Useat kertovat, miten merkittävää heille on yksityinen hartaus ja mahdollisuus hiljaisuuteen ja rukoukseen. Oma rauhallinen

⁷² Uotinen 2006, 106-107.

⁷³ Dalby 2006, 7,10 ; Ks. Ahmadi, F. 2000 ja 2001, Thomas, L.E., 2001.

tila, aika ja vapaus olla yksin ja rukoilla on monille haastateltavalle erittäin tärkeää. Eräät haastateltavat kertovat elävänsä syvässä, meditatiivisessa rukousyhteydessä.

Että mulla on hiljainen huone, vapautta, tilaisuutta ja aikaa, niin mä voin kantaa muittenkin ihmisten aiheita Jumalalle tietäväksi. 1

Rukoilen paljon. Illalla en niin paljon. Aamulla on hiljaista. Kuuntelen korkeintaan aamuhartauden ja sitten rauhassa rukoilen. Mulla on paljon näitä ihmisiä, ystäviä. Ja sitten mä puhun ääneen Jumalalle (kuiskaten) kun mä olen yksin. Mä pystyn siihen niin, ettei ajatukset harhaile. 8

Rukoileminen on kaikki kaikessa. Alkaa aamulla ja loppuu illalla kun menen nukkumaan. Rukoilee koko ajan. Mä elän siitä, että juttelen. (--) Niin kun mä olen niin lähellä Jeesusta. Mä melkein puhun. En mä nyt sano, että hän vastais, mutta mä tunnen, niin. Se on vaan hyvin lähellä. Ja se on ihana tunne. Voi että se on ihana tunne. Suuri tunne. Haastattelija: Mitä sä ajattelet, että se tunne sulle antaa? Kaiken (kuiskaten) Antaa se kaiken. Jooh. 3

Aineiston perusteella on vaikea sanoa, onko todella kyse uskonnollisuuden muutoksesta meditatiivisempaan suuntaan ikääntymisen myötä, vai onko tämä ulottuvuus kuulunut heidän uskonelämäänsä aina. Lisääntyvät fyysiset rajoitteet ja elämänpiirin pieneneminen ohjaavat uskonnollisuutta kuitenkin yksityisempään suuntaan. Vetäytyminen näyttäytyy aineistossa kaksitahoisena ilmiönä. Aktiivista elämää elävät vanhuksat kaipaavat myönteisessä mielessä omaa aikaa rauhoittumiselle. Myös aika uskonnolliselle pohdinnalle on lisääntynyt. Toisaalta taas omasta ja läheisen sairaudesta kärsinyt haastateltava ei halua kohdata muiden ihmisten kysymyksiä tai katseita.

Minä en ole halunnut olla missään, koska säryt on niin kovat. Ja miehen kanssa on niin vaikeeta. Kaikki se aika, jonka minä olen ollut vapaana taloustöistä. Siis rukoilijan pitää olla paljon yksin. Pitäis olla. Se onkin nyt niin murheellista, kun meillä on pieni kaksio vaan. (--) Mä yksin ollen niin paljon kuljin rukouksessa Jumalan kanssa. (--) Mä yritän tulla toimeen jokaisen ihmisen kanssa, sanoa heille terve. Mutta mä en kaipaa niin paljon ihmisiä. Rukoilijan on niin paljon oltava yksin.5

Oi ihanaa, kun on vapaapäivä ja mä saan olla kotona ja joo. Ja jos on yks meno. Yks meno päivässä on hyvä. Mutta kyllä sit on vähän liikaa, jos pitää kaks kertaa johonkin samana päivänä mennä. 4

Elämänpiirin pieneneminen ja aktiivisuuden vähentyminen eivät ole vanhuksille yksiselitteisesti negatiivinen kokemus. Myös uskonelämä muuttuu yksityisemmäksi. Aikaa yksityiselle hartaudelle ja uskonnolliselle pohdinnalle on enemmän ja sitä haastateltavat myös haluavat. Tässä mielessä gerotranssendenssin käsite on käyttökelpoinen.

Tornstam on myös kuvannut hoitohenkilökunnan tulkintoja iäkkäiden henkilöiden gerotranssendenssin mukaisesta käyttäytymisestä. Hänen mukaansa

hoitohenkilökunnan koulutus ohjaa näkemään kyseiset kehityspiirteet tyypillisesti patologisena kehityksenä, kuten dementian oireina. Tornstam on kuvannut interventiota, jossa työntekijöitä koulutettiin tunnistamaan gerotranssendenssin ominaispiirteet ja arvioimaan uudelleen iäkkäiden käyttäytymistä. Tutkimukseen osallistuneiden mukaan heidän tulkintansa muuttuivat ja ymmärrys vanhuuden kehityksestä avartui.⁷⁴ Vastaavalla tavalla käsite on hyödyllinen myös hengellisentyöntekijöiden näkökulmasta.

5.2. Uskonnollisuuden merkitys vanhuuden kehityshaasteiden ratkaisemisessa

5.2.1 Luopumisten kohtaaminen ja niistä selviytyminen

Klassisissa kehitysteorioissa ikäihmisen suhtautuminen kuolemaan heijastelee onnistunutta sopeutumista vanhuuteen. Se liitetään miniäintegraatioon ja oman elämän hyväksymiseen, mihin kuolema kuuluu luonnollisena päätepisteenä.⁷⁵ Nykyisessä vanhuustutkimuksessa on vahvasti elämän näkökulma ja sosiaaligerontologiassa puhutaan vanhusten voimavaroista ja osallisuudesta. Sosiaaligerontologiassa tapahtui 1980-luvulla käänne, jolloin puhuttiin uudesta ja vanhasta vanhenemisestä. Tällöin alettiin korostaa vanhuuden voimavaroja sairauksien ja raihnaisuuden sijaan. Tähän 1980-luvun perinteeseen liittyy myös Tornstamin gerotranssendenssin teoria, jossa pyritään näkemään vanhuusiän sisäänpäin suuntautuneisuus uudenaikaisena voimavarana.⁷⁶

Robert Atchley puhuu vanhenemisen kaksikasvoisuudesta. Vanhenemiseen liittyy sekä kielteisiä että myönteisiä seurauksia. Sairauksien lisääntyminen, ulkonäön rapistuminen, raihnaisuus, toimintakyvyn aleneminen, statuksen lasku ja osalla yksinäisyys ovat kielteisiä vanhuusmuutoksia. Vanhenemisen myönteisiä puoli taas ovat elämäkokemuksen, viisauden ja taitojen lisääntyminen, sekä tietynlainen seesteisyys ja uudet vapaudet. Sosiaaligerontologiassa ihmisen elämäkulkua nähdään kumulatiivisena prosessina, jossa voimavarat sekä kuluvat että lisääntyvät. Atchleyn tutkimusten mukaan vanhuus on kahdelle kolmesta amerikkalaisesta enemmän myönteinen elämänvaihe kuin kielteinen. Simo Koskisen mukaan myös Suomessa 60-70 prosenttia vanhenee varsin suotuisasti

⁷⁴ Uotinen 2006, 106-107.

⁷⁵ Read ja Suutama 2008, 135 ; Ks. Erikson 1994.

⁷⁶ Koskinen, 2005; 194.

arvioidessaan sosiaalisia suhteita, terveyttä, yksinäisyyttä ja minä-identiteettiä.

Kolmanneksen kohdalla monet elämänongelmat saattavat kasaantua.⁷⁷

Tämän tutkimuksen näkökulmasta on kiinnostavaa, millä tavoin haastateltavat käyttävät kristinuskoa voimavarana kielteisten vanhenemismuutosten, kuten sairauksien ja kuoleman läheisyyden keskellä. Haastateltavat kuvaavat sitä, mihin he ovat oman tai läheisen sairauden ja esimerkiksi leikkauksien kohdalla turvautuneet.

En pelännyt leikkausta, koska sain uskosta turvaa. (--) Kyllä mulla on vanhuuden turvallisuus, että kyllä mä olen Jumalan oma. 1

Nivelreuman, lonkkavian ja tän rintakivun, Jeesuksen nimessä mä en ota vastaan. Hän on jo ristillä kantanut mun vaivat. Tiätkö mä ihan päihitän, vaikka meinaa tulla, niin mä sanon, että en ota. Näköjään se toimii. 6

Kyllä mulle on tehty yks iso leikkaus. Mulla on kaulavaltimon ahtauma leikattu. (--) Mä siinä sitten en vielä nukkunut, mä ajattelin kaikkia asioita siinä ja kuule yhtäkkiä, mä voin sanoa, että mä näin enkelin ja valtava rauhan tunne. Siis aivan ihmeellinen, että mä oikein ihmettelin, että mitä tää on. Siis semmoinen aivan ihana ihana tunne. Ja se ei häipynyt, se ei oo häipynyt. Sitten se oli niin hyvä, kun mä valehtelin sille lääkärille, kun sitten hän leikkauspäivän aamuna tuli ja sanoi, että hän sitten tietysti ajatteli, että mä oon ihan paniikissa, että jännitänkö, niin mä sanoin, että vähän, kun mä ajattelin, että en mä voi sanoa, ettei mua jännitä yhtään. Ei yhtään. Että ei mua jännittänyt se leikkauskaan yhtään. 4

On lisääntynyt joo. Kun mies kuoli 95 ja mä olen paljon sairastanut, hyvin paljon sairastanut, mutta ei se oo mua millään tavoin mun mieltä kaatanut. Että se nyt on näin, kun mä olen niin kiinni siinä ajatuksessa että mä olen Jumalan lapsi. Hän on luvannut pitää musta huolta. Nyt mä sain Alzheimerin, mutta en mä mitenkää oo sillai, mä tiedän, että Herra pitää musta huolen. (--) Mulla on syövästä lähtien ollut ihan kaikki taudit, mut en mä niitä pidä, että ne olis joku kosto ei. Minun elämäni kuuluu se. Ja Herra pitää huolta. 3

Uskonnollisuuden merkitystä sairastumiskriisissä on tutkittu erityisesti uskonnollisen copingin näkökulmasta. Pargamentin *religious coping* – teoriassa näkökulma uskonnon merkitykseen on vahvasti funktionaalinen. Pargament käsittelee laajasti uskonnollisen elämönhallinnan päämääriä ja vastoinikäymisten uskonnollista arviointia. Pargamentin mukaan ihminen pyrkii uskon avulla, ei vain läheisyyteen Jumalan kanssa, vaan saamaan elämälleen tarkoituksen tunteen, tulevaisuudentoivoa, myönteisen käsityksen itsestään, rauhaa ja lohdutusta, kykyä hallita tunteitaan ja elämäänsä sekä kehittymään ihmisenä ja ratkaisemaan ongelmia.⁷⁸

Kun kysyin haastateltavilta, miten helppoa Jumalaan turvautuminen on ollut vaikeilla hetkillä, monet totesivat sen olleen selvää ja helppoa. Kuten eräs haastateltava vastasi: *Suurta lahjaa kaikki.* 3

⁷⁷ Atchley, 2000; 4-5 ; Koskinen, 2005; 194.

⁷⁸ Pargament 1997 ; Teinonen 2005,60.

Eräs haastateltava kuvasi sitä, miten Jumalaan turvautuminen on viimeinen ja ainoa mahdollisuus silloin, kun muut keinot eivät enää auta.

Niin nyt mä olen kuukauden sisällä rauhoittunut siitä, että mä on vain kestettävä, ja oltava ja odotettava. Nyt ollaan kysymyksessä. Vahvasti siinä, että miten Jumala toimii ja tekee. Mulla ei ole mitään muuta nyt. Kaikki on nyt lääketieteen kohdalta käyty läpi ja ei ole muuta mahdollisuutta kuin jättäytyä Jumalan haltuun, mitä hän tekee.

H: Ja se auttaa?

Se ei ole helpointa turvautua. Mutta mitään muuta mahdollisuutta ei ole. Kaikki on puitu ja se on jäänyt yksinkertaisesti. Odottaa sitä, mitä mä olen unissa saanut ja mitä Jumala on mulle puhunut. Kun mä yhtenäkin iltana itkin sitä, kun olin pahasti sanonut, omassa sängyssäni, en mieheni nähden. Niin minä käytin näitä Jeesuksen sanoja. Sitäkin minä sitten häpesin, kun mä sanoin näin, kuten Jeesus sanoi, että "Isä, jos on mahdollista, ota minulta pois tämä malja". Sitten miten, miten minulla on oikeus puhua niin kuin Jeesus puhuu. Mutta siihen Jumala vastasi, että "ei kuitenkaan niin kuin sinä tahdot, vaan niin kuin Hän tahtoo". Ihan muutama viikko sitten. Semmosta se on. Että mä olen jollakin tavalla näiden kolmen viikon sisällä saanut sellaisen uuden voiman ja uuden ulottuvuuden, että mä turvaan Herraan. Ei ole mitään muuta näkyvissä, kuin se, mitä Jumala tekee. Se ei ole mitään muuta. 5

Clinebell on todennut jo vuonna 1980 sielunhoidon oppikirjassaan, että uskonnon tarjoamat voimavarat sairaudessa ja kriisissä riippuvat siitä, mikä merkitys uskonnolla on ollut ihmisen hyvinvoinnille aikaisemmin. Kun ihminen joutuu kohtaamaan vanhuusiässä sairautta ja menetyksiä, aikaisemmin elämän aikana syntynyt ja vahvistunut luottamus Jumalaan muuttuu uudella tavalla merkitykselliseksi. Sairauden keskellä ihmisen on helpointa tarttua niihin maailmankuvan aineksiin, jotka ovat hänelle jo entuudestaan tuttuja ja tärkeitä.⁷⁹

Samoin Raili Gothónin mukaan uskonnolliset arvot, mielenrauha ja pelastuminen korostuvat vanhuudessa ja sairaudessa aiemmin niitä tärkeänä pitäneillä ihmisillä ja enemmän naisilla kuin miehillä. Elämän tarkoituksen, kärsimyksen ja kuoleman kysymykset korostuvat sairaudessa, mutta useimmat säilyttävät tässäkin vaiheessa aikaisemmin omaksumansa suhteen uskontoon. Ennalta uskonnollisesti orientoituneet vanhukset voivat kokea sairauden Jumalan kutsumuksena ja etsikköaikana, mikä haastaa pohtimaan Jumala-suhdetta.⁸⁰

Terveydestä on iän myötä tullut haastateltaville uudella tavalla kiitollisuuden aihe. Vaikka terveys ja toimintakyky heikkenevätkin, haastateltavat ovat kiitollisia siitä, mitä on vielä jäljellä. He kohdistavat kiitollisuuden Jumalalle ja kokevat, että terveys ja muut elämän hyvät asiat ovat peräisin Jumalalta. Heidän mukaansa terveys oli nuoruudessa itsestäänselvyys. Kiitollisuus Jumalalle on lisääntynyt ikääntymisen myötä. He kertovat myös tiedostavansa elämän arvaamattomuuden ja rajallisuudesta nyt paremmin.

⁷⁹ Teinonen 2005, 60 ; Clinebell 1980, 18.

⁸⁰ Gothóni 1987.

Voimat riittää ja siitä mä oon edelleen tosi kiitollinen. Joo et kun ei mihinkään paikkaa satu. Kyllä mä oon siitä niin Jumalalle kiitollinen (--). Niin se mulle tuli ensimmäisenä mieleen, että se kiitollisuus kuule. Kun tulee vahaksi. Kun ihminen on nuori, eihän se joka päivä aattele "kiitos, kun mä oon terve". Totta kai on terve. Ei oo kulumaa, lonkkavaivaa, ei oo mitään muutakaan vaivaa, mutta kun tulee vanhaksi, oppii arvostaan sitä, että "oi mä oon näin hyvässä kunnossa vielä vaikka mä oon näin vanha". Siitä tulee se kiitollisuus, että joka päivä pitää kiittää, kiitos et on näin.⁴

Haastateltavat tiedostavat elämän rajallisuuden, mutta eivät ajattele aktiivisesti kuolemaa. Monet haastateltavista elävät vielä aktiivista elämää. Haastatteluista välittyvä halu liikkua ja tehdä asioita, kun vielä on voimia jäljellä. Jokaiseen päivään tulee tarttua ja olla siitä kiitollinen, koska seuraavan päivän voinnista ei voi tietää.

Tietoisuus, että joka päivä voi sattua jotakin, mutta ei sitä joka päivä ajattele. Mutta joka päivä kiitän, että on hyvin ja pyydän siunausta, missä liikun ja menen, lapset ja omaiset. ⁴

Ryhmähaastattelussa palvelutalon asukkaat keskustelivat erään asukkaan kuolemasta. Ympärillä toistuvasti tapahtuvat kuolemantapaukset lisäävät tietoisuutta oman tai läheisten kuoleman mahdollisuudesta. Tieto ikätoverin kuolemasta herätti ikävän tunteita ja muistoja, mutta haastateltavien suhtautuminen kuolemaan on luonnollinen ja tyyni. Heidän mukaansa heidän suhteensa kuolemaan on muuttunut iän myötä. Nuorempana asiaa oli vaikea ajatella, mutta iän myötä haastateltavat ovat pikkuhiljaa tottuneet hyväksymään elämän rajallisuuden.

Nainen 1: Yhden mies kuoli yhtäkkiä. Sänkyyn. Aamulla meni kattomaan, se oli kuollut. Soitti, hoitaja tuli, hoiti kaikki asiat. Hän (leski) sanoi vielä, että kiireettömästi, eleettömästi, hiljaisesti, hienotunteisesti hoiti kaikki. Siis ihminen on ihan kauhun vallassa. Toinen hoiti kaikki.

Mies 1: Niinhän meille voi käydä kelle hyvänsä.

Nainen 1: Niin justiin.

Haastattelija: Miltä se sitten tuntuu, kun huomaa, että oman ikäisiä menee?

Mies 1: Ei kun se on ihan normaali juttu.

Nainen 2: Niin luonnollista.

Nainen 1: Se on elämän laki. Mä tänään sain kuulla, että mun yks parhaita ystäviä on joutunut viikko sitten sairaalaan. Ei mitään toivoa. Entinen kuorokaveri.

Mies 1: Multa on kuollut neljä puhelinkaveria kahden vuoden aikaan. Tämmösiä pikkuse nuorempia ku minä, miehiä, joiden kanssa juteltiin.

Nainen 1: Ei se hirveen... Se on niin ku luonnon laki. Me ollaan siihen pikkusen kerrassaan tuodittauduttu. Yks (--). Istui tuolla pöydässä. Se oli kova istumaan. Sitten se oli sairas ja hänestä näki sen. Joutu sairaalaan eikä kauan ollut siellä. Sehän oli teidän kanssa samassa kerroksessa.

Nainen 2: Kyllä siihen kuolemaan suhtaudutaan aika levollisesti. Se ei oo pelottava asia. Tietysti me kaivataan ihmistä, joka on poistunut läheltä, mutta ei se oo mitenkään sillä lailla..

Mies 1: Eihän nuori ihminen voi käsittää, että voi kuolla.

Nainen 1: Kun elämä on edessä niin se on ihan erilaista. Kun me ollaan niin vanhoja, me ollaan tuodittauduttu vähän kerrassaan siihen, että meillä on vähän aikaa. Että me hyväksytään se.

Mies 1: Niin mä oon ajatellut, että mä elän 96 vuotiaaksi.

Haastateltavien suhtautuminen kuolemaan on samassa linjassa aikaisempien tutkimusten kanssa. Read ja Suutaman tutkimuksessa kuolema merkitsi noin puolelle tutkimukseen osallistuneista välttämätöntä, luonnollista asiaa. Melko usein sen mainittiin merkitsevän toivoa uudesta elämästä, kaiken loppumista tai vapautusta kärsimyksistä. Vain pieni osa kertoi kuoleman aiheuttavan pelkoa. Naisilla kuolemaan liittyi miehiä useammin toivo uudesta elämästä, mikä Readin ja Suutaman mukaan selittyy naisten suurella uskonnollisuudella.⁸¹

Readin ja Suutaman mukaan kehitysteoreettinen suuntaus on ohjannut tutkijoita tarkastelemaan erityisesti kuoleman pelkoa, sillä kehitysteorioissa se nähdään merkinä kehitystehtävien epäonnistuneesta ratkaisemisesta. Takkinen ja Suutama havaitsivat kahdeksan vuoden seurantalutkimuksessa pysyvyyttä vanhusten suhtautumisessa kuolemaan. Vain pientä muutosta tapahtui. Naisilla seurannan myötä kuolema merkitsi aiempaa useammin toivoa uudesta elämästä. Miehillä kuoleman merkitys kaiken loppumisena väheni ja vapautuksena kärsimyksestä lisääntyi erityisesti seuruun aikana.⁸²

Readin ja Suutaman tutkimuksessa kysymys kuoleman merkityksestä herätti vastaajissa vahvoja ja selkeitä ajatuksia. Vastaajien kanta oli jäsentynyt eikä ei osaa sanoa -vastauksia tullut juurikaan.⁸³ Jan Erik Ruth on kuitenkin 1980-luvulla todennut, ettei vanhoillakaan ihmisillä välttämättä ole kovin vakiintunut käsitys kuolemasta. Tunteet kuolemaa kohtaan voivat olla ristiriitaisia ja vaihdella pelosta odotukseen ja hyväksymisestä kieltämiseen.⁸⁴ Kehityopsykologinen näkemys on siis muovannut vahvasti sitä, mitä ajatellaan hyvään vanhenemiseen liitetystä tavasta suhtautua kuolemaan.

Haastateltavat pohtivat suhdettaan luopumisiin ja kuolemaan uskonnollisen puheen kautta. Eräs haastateltava kokee, että hän on saanut elämäntyönsä valmiiksi ja pysynyt luopumaan maallisista arvoista. Hän näkee elämässään kolme tehtävää, jotka hän on kaikki suorittanut. Lisäksi hän kokee, että omista tavaroista luopuminen ja muutto kotoa palvelutaloon on ollut helppo juuri siksi, että hän kokee sen valmistautumiseksi taivaaseen. Hänen mukaansa on lahjaa irtaantua maallisesta mammonasta ja suuntautua kohti taivasta. Hän kuvaa pappi-isänsä kuoleman hetkiä ja toivoo, että voisi säilyttää samanlaisen uskon kuin isällään kuoleman hetkellä.

⁸¹ Read ja Suutama 2008; 135, 137.

⁸² Takkinen ja Suutama 1999, 77-98 ; Read ja Suutama, 2008; 131.

⁸³ Read ja Suutama, 2008; 131.

⁸⁴ Ruth 1985, 113-125.

Mutta mä en pelkää kuolemaa. Todennäköisesti mä olisin ihan valmis. (--) Mulla ei oo mitään kiinnikkeitä täällä ja mä oon kaikki semmoiset maalliset arvot antanut pois, kun mä muutin omasta kodista asunnosta kuule tämmöiseen pieneen yhden hengen. (--) Että sekin on minusta lahjaa, että saa irtaantua mammonasta sillä tavalla että se ei ole pitämässä meitä täällä kiinni. 1

Hän kuvaa siis käsitystään hyvästä kuolemasta. Siihen liittyy aineellisista ja ajallisista asioista luopuminen, uskon vahvuus ja valmius ikuiseen elämään taivaassa. Muutkin haastateltavat kuvasivat kuolemaa pääasiallisesti poispääsynä maallisista kärsimyksestä. Päällimmäisenä tunteena on iloinen taivastoivo.

Holla mä sitä ajattelen, että pääsen taivaaseen, kuolen ja pääsen taivaaseen. Ihan ilolla mä sitä ajattelen. 3

Mulla on luottamus siihe, että kerran on kaikki hyvin. Että sitten ei ole tuskaa. Kyllä se silloin tällöin tulee mieleen. Ja laulut ja virret. Mä haluan uskoa näin. Raamattu ei ole mikä tahansa kirja. 9

Täällä ajassa on oma elämä ja omat koettelemukset ja omanlainen ihminen. Ja minä uskon, että siellä ajassa on kaikki hyvin, niin siellä meidät muutetaan. Se on ihana tietoisuus se, että meidät muutetaan sellaiseksi, kuin Jumala haluaa. Mutta minä en usko että sielläkään, eihän sielläkään väkisin tehdä mitään, että sitä kysytään ihmiseltä, että en tiedä. Se jää. 5

Kristillisen kuolemakäsityksen merkitys haastateltavien kokemusmaailmassa asettuu vahvasti sekä substantiaaliselle että funktionaaliseen tasolle. Vaikka uskontoa käsitelläänkin usein keinona selviytyä menetyksistä, jäsentää kuolemaan liittyviä ajatuksia ja kokea turvallisuudentunnetta, haastateltavien itsensä mielestä usko taivaaseen ja iankaikkiseen elämään ei ole ainoastaan väline, vaan sillä on myös itseisarvo.

Readin ja Suutaman mukaan ikääntyminen ole pelkästään elämästä luopumista ja kuoleman odottelua. Ikääntyvä ihminen on vahvasti mukana elämässä. Elämän jatkuvuutta osoitti myös, että puolet tutkituista hakeutui uusille toiminta-alueille eläkkeelle siirtymisensä jälkeen.⁸⁵ Myöskään tämän tutkimuksen aineistossa kuoleman kysymykset eivät ole erityisen merkittävässä roolissa. Haastateltavat puhuvat kuolemasta levollisesti, mutta melko vähän. Kuolema ei ole myöskään haastateltavien uskonnollisen puheen keskiössä. Suhde kristinuskoon ei ole aineiston perusteella vanhuudessa automaattisesti sama asia, kuin suhde kuolemaan eikä vanhuusiän usko kumpua kuolemaan liittyvistä ajatuksista. Eräs haastateltava toteaaakin, että usko vanhuudessa ei ole kuolemanpelkoa vaan jotain ihan muuta.

Ei kuoleman pelossa vaan minulle ainakin tuli parhaassa iässä ne asiat esille. Ei kuoleman pelosta vaan elämä oli sellaisilla raiteilla, että se piti korjata. (ryhmähaastattelu M2)

⁸⁵ Read ja Suutama 2008; 137.

5.2.2. Menneen elämän jäsentäminen

Kehitysteoreettisessa vanhuuskäsityksessä vallitsee kaksisuuntainen paradigmana, jonka mukaan ikääntyessään ihminen suuntautuu toisaalta kohti omaa sisäistä maailmaansa ja pohtii pitkän elämänsä tarkoitusta, ja toisaalta maailmaan itsensä ulkopuolella; tulevien sukupolvien hyvinvointiin ja sosiaalisiin suhteisiin. Dalbyn mukaan vanhuusiän uskonnollisuutta käsittelevät kehitysteoreettiset tutkimukset toteavat yhdessä, että menneen ja nykyisen elämän näkeminen eheänä kokonaisuutena sekä osallistuminen yhteiskuntaan ja perheen elämään ovat keskeisiä kehitystehtäviä vanhuusiässä.⁸⁶

Kehitysteoreettiset juuret palautuvat Eriksonin miniäintegraatio eli minän eheys käsitteeseen, johon liittyy kypsyys hyväksyä eletty elämä kaikkine puutteineen ja epätäydellisyyksineen tuntematta katkeruutta siitä, mitä ei ole ollut tai toisaalta tuntien tyytyväisyyttä siitä, mitä on ollut. Kyse on oman elämän merkityksen ja tarkoituksen löytämisestä tai sen vastakohtana epätoivosta, ettei mitään voi enää muuttaa.⁸⁷

Uskonnon funktionaalista merkitystä menneen elämän jäsentämisessä käsitellään erityisesti sosiaalipsykologisissa uskontoteorioissa. Niiden mukaan uskonto auttaa ymmärtämään elämäntapahtumia, vahvistaa yksilön itsearvostuksen ja hallinnan tunteita ja tarjoaa vastauksia eksistentiaalisiin kysymyksiin. Teorioissa uskonto nähdään ongelmanratkaisutapana, selityksenä tai tulkintakehyksenä. Muun muassa Owe Wikström on todennut, että ihminen etsii rakennetta kaikesta, mitä hänelle tapahtuu ja luo siitä kokonaisuuden. Jos hän ei löydä tarkoitusta eikä tulkintakehystä, hän stressaantuu ja kokee avuttomuutta.⁸⁸

Menneen elämän muisteleminen liitetään eheyden kokemukseen vanhuuden kehitystehtävänä. Vanhuustutkimuksessa erityisesti Marja Saarenheimo puhuu identiteetin tarinallisesta rakentumisesta. Elämäntarkastelu (life review) auttaa oman elämän hahmottamisessa ja elämän ylä- ja alamäkien hyväksymisessä. Muisteleminen luo jatkuvuutta ja auttaa ylläpitämään itsearvostuksen tunteita. Myös lyhyt- ja ratkaisukeskeisissä terapioissa ihmistä autetaan tiedostamaan oman elämän onnistumisia.⁸⁹ Muisteleminen itsessään herättää haastateltavissa kiitollisuutta.

⁸⁶ McFadden 1999, 1093-1098 ; Dalby 2006, 5-6.

⁸⁷ Saarenheimo 2004, 137, 146 ; Dalby 2006, 5-6 ; Ks. Erikson 1959, 98-99.

⁸⁸ Wikström 2003, 183-184 ; Vesala 2004, 215-232.

⁸⁹ Koskinen 2005, 13 ; ks. Saarenheimo 1997; Korhokangas 2002; Hakonen 2003; Takkinen 2002.

Kyllä mä hyvin kiittollisuudella nyt elän. Että kaikkii virren sanoihin osaa eläytyä niin, että ne merkitsee. 8

Voi että on paljon kiittämistä kuule. Mä oon niin paljon puhunutkin tässä, että ihan tulee näistä omistakin puheista semmoinen kiitos. (--) Kun ikää tulee. 6

Haastateltavat jäsentävät muistojaan kristinuskon tulkintakehyksessä ja näkevät menneessä elämässään paljon Jumalan johdatusta. He kertovat johdatuksesta sekä kokonaisvaltaisesti läpi koko elämänkaaren että yksittäisissä elämäntapahtumissa, kuten leikkausten tai rahahuolien yhteydessä.

Tähän voin heti sanoa sen, mun elämässä on ollut tosi paljon johdatusta. 4

Haastatteluissa toistuu ajatus, että elämä oli hyvää vaikeuksista huolimatta. Eräs haastateltava mainitsee miehensä alkoholiongelman, mutta ei muistele sitä ongelmana, vaan asiana, joka selittyy perimän ja työn vaikutuksilla. Keskeistä on, että erilaiset elämäntapahtumat saavat selityksen ja mennyt elämä näyttäytyy hyvänä.

Useat haastateltavat ovat sitä mieltä, että he eivät pohdi miksi -kysymyksiä. Elämä näyttäytyy Jumalan suunnitelman toteutumisenä ja sallimuksena, joka tulee hyväksyä ja johon voi luottaa. Eräs haastateltava kuvaa myös, että tällainen luottamus on lisääntynyt.

Vähemmän mulla varmaan on niitä miksi -kysymyksiä. Se on itsestään selvää, että se on muualta tulevan suunnitelman toteutumista ja se on vaan hyväksyttävä. Luottamus siihen, että annetaan voimaa sen kestämiseen. 1

Mulla ei onneks tule niin paljon niitä miksi kysymyksiä, koska tuota mulla on nyt erikoisesti vanhemmiten tullut sitä, kyllähän se varmaan nuorempana oli monta kertaa, mutta vanhempana tullut se, että Jumala ei salli mitään, hän ei salli myöskään pahaa semmoiselle, joka häneen turvautuu. 8

Eräs haastateltava on pohtinut vaikean avioliittonsa vaiheita ja löytänyt jumalasuhteesta selityksen omalle toiminnalleen ja tapahtumille.

Mä en tiedä vielä kukaan teinkö mä väärän vai oikean ratkaisun, että mä hain hänet luokseni. Mä kyllä, jos olisin tiennyt. Mä olin jollakin tavalla vielä lain alla. (--) Se ei ollut mikään rakkausavioliitto. Eikä varmaan, koen, kun ei oltu uskossa niin ei varmaan ollut myöskään Jumala... tai mistä minä tiedän. En minä tiedä oliko se Jumalan johdattama. 5

Haastateltavat eivät kuvaa edellisissä lainauksissa erityisen yksityiskohtaisesti yksittäisten elämäntapahtumien merkitystä oman elämänkulkunsa kannalta, vaan pohtivat pikemminkin tapahtumien tarkoitusta. Merkityksen ja tarkoituksen käsitteitä käytetään usein synonyymeina, vaikka niillä on näkökulmaero. Asialla tai tapahtumalla on subjektiivinen ja yksilön itse muotoilema merkitys oman elämän kannalta. Tarkoituksessa puolestaan painottuu ulkopuolinen subjekti, kuten Jumala tai sattuma, joka on tarkoittanut tai aiheuttanut tapahtuman.

Koskelan mukaan juuri tarkoituksen etsintä auttaa ihmistä hahmottamaan oman paikkansa tapahtumien kulussa.⁹⁰

Omien elämäntehtävien hahmottaminen ja niiden merkityksen näkeminen näyttäytyvät aineistossa keskeisenä. Haastateltavat hahmottavat mennyttä elämäänsä erilaisten tehtäväkenttien ja ajanjaksojen avulla. Jokaiseen niihin liittyy tietty elämänvaihe ja velvollisuudet.

Mä oon niinkö kolme osaa elämästäni ajatellut, että mulla on kolme osaa elämässä ollut. Ensi mä hoidin tota niin ku tämän käytännön työni. Ja sitten mulla oli tuota. Sitten mä pääsin Matin ystäväksi eli avioliiton solmimiseen. Ja sitten mä sain Sinikan hoidettavaksi. Ja nyt mä olen kaikki nämä ohittanut. Että Sinikkakaan ei oikeestaan mua muuten tarvitse mitä nyt ikävöi äitiä. 1

Mulla on ollut seitsemän kenttää, jossa on toiminut 6

Keskeinen elämäntehtävä on monille ollut uskontokasvattajan tehtävä. He ovat äitinä, mummona ja opettajana siirtäneet uskontoperinnettä nuoremmille sukupolville ja tehtävä on ollut olennainen osa näitä rooleja. He näkevät nuorempien sukupolvien arvo- ja ajatusmaailmassa oman työnsä jäljen

Sitä olen tyttärellenikin koittanut tähdentää, että meillä on Taivaallinen Isämme turvanamme ja hän onkin omaksunut sen, että jos meillä on esimerkiksi jotain sairautta tai joku leikkaukseen meno, niin hän ottaa rukousaiheekseen sen. 1

Ja mä sit sanoin, että sä meet sitten kun sä haluat mennä. Ja mä ajattelin, että ne menee vaan pahemmaksi, jos niitä alkaa tos tommoses asiassa rupee painostamaan jotenkin. Ja sitten se oli vissiin 17 kun sanoi, että äiti, annatko mulle (--) pyys rahaa. Kysyin, että mitä mä sillä teen. Kun mä vien ton Kämäräisen kahville, kun se tulee todistaan kun mä pääsen ripille. Ja se oli käynyt yksityisesti rippikoulun. (--) Ja ilmeisesti siinä on jotain vaikutusta ollut, kun tää mun poijan poika nyt kastanut lapsena. 10

Eräs haastateltava kokee jatkaneensa pappi-isänsä työtä omien lastensa kanssa ja kansakoulun opettajana.

Ehkä se sitten tuli isän tehtävän sellaisena jatkumona, vaikka en sitten mitenkään evankelistana toiminutkaan. Ja koulussa on myös vaikutuspaikka. 1

Kaksi haastateltavaa jäsentävät elämäänsä vahvasti esirukoilijan kutsumuksen kautta. He kertovat saaneensa Jumalalta tehtävän, jonka toteuttaminen on ollut pitkää merkittävä osa heidän elämäänsä. Haastateltavat määrittävät itseään tehtävän kautta ja kokevat eletyn elämänsä merkitykselliseksi. He kuvailevat, mitä ovat saaneet tehtävässään aikaan, mikä merkitys heidän antamallaan rukousavulla on ja ketkä ovat tulleet uskoon heidän kauttaan. Molemmat korostavat olleensa uskollisia ja kuuliaisia saamallaan tehtävälle.

Mä oon yli 50 vuotta nyt ollut tässä kutsumustehtävässäni. Se on tullut niin rakkaaksi, kun se on Herralta tullut. Aivan alusta asti. Raamatun kohdatkin jotka mä sain, kun hän kutsui

⁹⁰ Koskela 2011, 71-72.

muu. Esirukoilija ja sielunhoitaja. Rukoustyö on alkanut heti. (--) Ja mulla on sellainen palvelijan luonne. Että on niin ihanaan, että voi auttaa. Että Jumala on antanut kykyä sielunhoidossakin, että mä pysytyn auttamaan. Siitä saa valtavan ilon itselleni. Aina kun mä heräänkin, mä sanon, kenelle mä voisin tänään tuottaa iloa. Että näin antaessaan saa. Se on Hengen laki. Suuri sisältö ja raskas työ.⁶

Alusta asti mäkin ajattelin, että puhun suurelle yleisölle. Kaikki tyssäsi siihen, että mä oon ollut rukoilija. Yli 30 vuotta. Ja sanoisin, että olenkin voimakas rukoilija. Ja armolahjoilla varustettu rukoilija, ne on kaikki Herran kunniaksi. Mä en tiedä mitä armolahjoja multa puuttuis. ⁵

Menneen elämän jäsentämisessä ja hyväksymisessä syyllisyyden ja häpeän tunteet sekä synninpäästön ja armon kokemukset ovat olleet muutamille haastateltavista erittäin keskeisiä. Armon kokemus tai rippitilanne on ollut muutamille haastateltavista merkittävä elämän käännekohta.

Suomalaisessa käytännöllisessä teologiassa muun muassa Paavo Kettunen on käsitellyt syyllisyyden ja häpeä tematiikkaa. Kettunen pitää syntiä, syyllisyyttä ja rippiä ylikorostuneina suomalaisessa uskonnollisuudessa. Hän painottaa, että synninpäästö, sovitus ja anteeksiantamus antavat vastauksen moraaliseen syyllisyyteen yksittäisistä vääristä teoista, mutta eivät kokonaisvaltaisempaan arvottomuuden kokemukseen, häpeää. Kysymykseen, kelpaanko minä, vastaa ainoastaan vastaanotetuksi tulemisen, armon kokemus.⁹¹

Eräs haastateltava kertoo, että synninpäästö syyllisyyttä aiheuttaneista teoista on ollut elämänkaaressa tärkeä käännekohta. Synninpäästö on tapahtunut varhain aikuisiässä. Vanhuusikään hän liittyy puolestaan syvän luottamuksen Jumalan armoon ja huolenpitoon.

(--) kirkossa oli tksi pappi. Sai keskustella. Sitä syyllisyyttä, jota olin kokenut, minä sitten puhuin ja sain siitä synninpäästön. Ne asiat ei vaivaa enää. Se oli oikein hyvä juttu. Mä tiedän, että kaikki on anteeksi annettu ja heitetty merten syvyykseen. Ei niitä tarvitse enää muistella. (--) En mä mikään hyvä ihminen ole. Kyllä mulla on kamalan kovia ajatuksia. Mutta mulla on niin luja luottamus siihen, että Jumala pitää huolen. Se on ihana juttu.³

Paavo Kettunen puhuu kirjassaan häpeäidentiteetistä, joka tarkoittaa kokonaisvaltaista kokemusta omasta huonoudesta ja mitättömyydestä. Kettusen mukaan suomalainen häpeä verhoutuu usein syyllisyydeksi ja on vaikeasti tavoitettava ja ymmärrettävä. Hänen mukaansa ihminen puhuu yleensä syyllisyydestä, vaikka kyseessä olisikin kokonaisvaltaisempi häpeän kokemus.⁹²

Eräs haastateltava kuvaa itseään hyvin velvollisuudentuntoiseksi ja syyllisyydentunteisiin taipuvaiseksi ihmiseksi. Hän kuvaa erilaisia tilanteita nyt ja menneisyydessä, joista hän tuntee syyllisyyttä. Kettusen näkemyksiin viitaten tässä tapauksessa häpeän käsite kuvaa haastateltavan kokemusmaailmaa, vaikka

⁹¹ Kettunen 2011, 390-393.

⁹² Ruth 1985, 113-125.

hän itse puhuu myös yksittäisistä syyllisyyden kokemusta aiheuttavista teoista. Hän muistelee häpeällisenä lapsuuden tapausta, kun hän oli yllyttänyt sisarukset huijaamaan äitiä, että hän oli kuollut. Hän kokee myös olevansa kärsimätön skitsofreniaa sairastavan veljensä suhteen ja kokee huonommuutta tässä asiassa sisarensa verrattuna. Hän myös muistelee lapsuudenaikaisia tapahtumia suhteessa veljeensä ja äitiinsä.

Kun olin jo lapsena kirjoittanut:” Antti ei meinaa oppia lukemaan ja minnuu ihan hermostuttaa”. Mun syyllisyys ei kohdistu mihinkään muuhun kuin siihen etten pysty... Ettei osaa olla veljen kanssa samalla tavalla kuin toinen sisko. On elämässään kokenut ja kärsinyt niin paljon, ettei millään jaksaa olla veljen kanssa rauhallisesti niin kuin sisko jaksaa.⁸

Haastateltava on tunnistanut häpeäidentiteettinsä juuria:

Mutta että tää osoittaa sen, että mä jossain kohdassa koin jääväni vähän vähille, että minun piti ottaa vastuuta koko ajan jostain. Äitikin oli kirjoittanut linnaan isälle, että kun tyttö yölläkin yrittää hieroa mun jalkoja kun kivistää. Mulle jäi tietysti mieleen tämmöiset kohdat. Äidille tietysti jokainen lapsi on tärkeä ja ennen kaikkea se heikoin, joka oli se veli.⁸

Kettusen mukaan hengellinen häpeä ei liity aina ensisijaisesti ihmisen uskonnollisuuteen, vaan uskonnollinen ajattelu saa värinsä usein muusta elämänpiiristä ja kokemuksista.⁹³ Haastateltava liittyy itse omassa kertomuksessaan syyllisyyden ja velvollisuuden tunteet lapsuuden tapahtumiin ja tunneilmastoon. Hän oli myöhemmin oppinut selittämään tapahtumaa, että oli jäänyt huomiota vaille lapsena ja joutunut ottamaan vastuuta paljosta. Siitä oli noussut syyllisyys ja velvollisuudentunto. Hän ei enää jaksaa kantaa entiseen tapaan vastuuta, jos ei ole pakko.

Haastateltavan kertomuksessa keskeinen käänne koski kokonaisvaltaista armon ja hyväksytyksi tulemisen kokemusta. Hän kuvaa nuoruuttaan, jolloin hän ei kokenut kelpaavansa itselleen eikä Jumalalle. Hän kertoo vanhemmalla iällä ymmärtäneensä ja sisäistäneensä Jumalan armon ja vapautuneensa kelpaamattomuuden tunteista. Ikä oli hänen mukaansa tuonut mukanaan Kettusenkin kuvaaman armon kokemuksen vastaukseksi häpeän tunteille. Haastateltava kertoi, miten hän kokee olevansa armahdettu syntinen ja saanut rauhan ja vapauden. Kokemus myös ohjaa hänen nykyistä uskonnollista aktiivisuuttaan.

Silloin Jyväskylän aikoina. (--) Se on, ettei itselleen levannut. Se oli pahinta. Tavallaan, koska silloin sen tietää, että jos omatunto ei hyväksy ja minä kuintekin teen, silloin ei kelpaa Jumalallekaan. Mutta silloin, monestakin syystä, kun on kuolemiakin ollut ja kaikkea niin (--) niin sen takia mä pidän niin kiinni tästä seurakuntayhteydestä. Vaikka joku

⁹³ Kettunen 2011, 146–147.

sanookin, että mitä sä sinne koko ajan meet. Mutta mä tarviin sitä. Ja se on mun elämäni nyt. (--) Mutta nyt vasta ihan muutamia vuosia sitten on tullut sellainen vapaus mulle, että mä todella tunnen olevani ja uskallan sanoa kenelle tahansa, että mä olen armahdettu syntinen. Se on sillä lailla uusi, että se on niin voimakkaasti, että ne rikkomukset mitkä mä olen.. Enhän mä synnitön ole. Mä olen jo niin vanha, että mä ymmärrän, mutta minä olen armahdettu ja joka päivä armahdetaan. Enhän minä pahallani enää tee, mutta silloin nuorempana tein sellaista, että mä tiesin, ettei tämä oikein ole, mutta sitä tulee itse kullekin. Mutta sitten kun ne pystyy uskomaan jossain vaiheessa anteeksi. Jumala ei enää niitä viimeisellä tuomiolla enää muista. Hän ei tule sanomaan. 8

Kokemus armosta ei kuitenkaan ole muuttumaton ja pysyvä olotila, joka poistaisi häpeän ja syyllisyydentunteet täysin. Uskonnollinen todellisuus auttaa jäsentämään ja hallitsemaan syyllisyyden ja häpeän tunteita. Haastateltava kuvaa syyllisyyden ja velvollisuuden tunteita olevan edelleenkin, vaikka armon kokemus oli hänen elämässään käänteentekevä.

Kahdessa haastattelussa nousee esiin samanlaiset tapaukset suhteissa sairastaviin läheisiin. Molemmat haastateltavat kokevat, etteivät jaksaa omien vanhuuden vaivojensa keskellä olla mielestään tarpeeksi kärsivällisiä ja puhua kauniisti vakavammin sairastavalle läheiselle; toinen skitsofreniaa sairastavalle veljelleen ja toinen dementoituneelle miehelleen.

Ensimmäinen ihminen, jonka aamurukouksessa mainitsen, on veli. Ja Antin kanssa aina sovitaan. Anteeksipyyntörituaali vaikka puhelimesta. (--) Minä sitä taas itken, että minä sanoin taas pahasti. Onneks me ollaan kumpikin aika pian unohdetaan, mutta ei se helppoa ole. 8

Useat haastateltavat kertovat, että iän myötä heille on kasvanut ymmärrys siitä, ettei heidän tarvitse muuttua paremmiksi ihmisiksi kelvatakseen Jumalalle.

Mutta tämä armahdus, kuinka ihanaa on olla kristitty. Ja saada uskoa se, että taivaaseen kelpaa. Ei tarvitse muuttua miksikään. Että Jumala on luonut, toista tällaista ei ole. Ja elämä on koulunut. Että nyt tietysti sitten vaan kun on vähän vielä väsyneempi ja hermostuneempi. Totta kai ikä tekee sen.8

Mikään ei oo niin ihanaa kuin usko ja se luottamus ja miten se kasvaa. En minä mikään hyvä ihminen ole. Ei ei, kyllä mulla on kamalan kovia ajatuksia. Mutta luja luottamus siihen, että Jumala pitää musta huolen, Jeesus pitää huolen. Se on ihana juttu. Sä kuuntelet mua niin kuin mä olisin Pyhää Henkeä täysi. Ihan tavallinen ihminen. Jumalan lapsi kuitenkin. 3

Eräs haastateltava pohtii, miten nuoruudessa uskoon tulon aikaan ihminen uskoo palavasti ja ajattelee muutoksen tapahtuvat hänessä vahvana uskon myötä. Nyt hän kertoo vanhuudessa ymmärtäneensä, ettei ihminen todellisuudessa mihinkään muutu eikä rakkaus tule rakkaudettomaan avioliittoon, vaikka molemmat tulisivat uskoon, vaan ihminen todella muuttuu vasta tuonpuoleisessa. Ikääntyminen tuo mukanaan siis myös ihanteiden murtumista. Kuva kristitystä laajenee ja muuttuu inhimillisemmäksi.

Mä en usko sitä, kun alkuun sanotaan aina, että Jumala muuttaa kaiken. Ei se mene niin. Ihmisen perusolemus ei muutu, ei muuta. Meillä on koko ajan tarve ja pyritään, että tultais jollain tavalla Jeesuksen kaltaisiksi. Kyllä se kuule jää niin pieneksi. Tästä kymmenestä sormesta jos lähtee niin korkeintaan voisin sanoa, että kaks sormea olen edistynyt tulla Jeesuksen kaltaiseksi. (--) Kyllä se niin vähiin jää. Se huuma, se jonkinlainen huuma, että Hän muuttaa kaiken, niin ei muuta. Ihmisen perusolemus ei muutu miksikään. Niin kuin ei ole kahta samanlaista koivunlehteä, niin ei ole kahta samanlaista ihmistä. Vasta sitten ylösnousemuksessa ja uudessa elämässä, siellä ihminen muutetaan. Ei se tässä elämässä muutu kyllä. Joka on iloinen luonteeltaan, se pysyy iloisena, joka on alakuloinen, niin kuin mieheni on ollut aina, hän pysyy. Ja sairauden myötä se kasvaa ja voimistuu. Ja joka on ahkera, se on ahkera, oli sitten uskossa tai ei, joka on laiska, se on laiska. Se ei muutu. 4

Peter Öberg ja Jan-Erik Ruth ovat tutkineet, miten eletty elämä antaa merkityksiä vanhuuteen ja kuinka vanhukset muistelevat elämäänsä elämänsä loppuvaiheessa. He tutkivat 31:n 75-85 -vuotiaan elämäkertoja ja teemahaastatteluaineistoja. Tutkijat löysivät kuusi erityyppistä tapaa jäsentää elämänsä koskien tärkeistä muutoksista selviytymistä, ihmissuhteita, ammattiuran kehitystä, minäkuvan muodostumista ja omia arvioita elämästä ja vanhuudesta. Erilaisia elämäntarinoita olivat katkera elämä, ihana elämä, elämän sudenkuopat, elämän estejuoksu, raskas työelämä ja vaiettu, uhrautuva elämä. Ruthin mukaan elämäntarintyyppit kuvaavat sitä, että ikääntyneillä on hyvin monia erilaisia mahdollisuuksia sopeutua vanhuuteen. Mitään tiettyä kehitystehtävää ei voida pitää ainoana oikeana ja jokaisen on löydettävä vanhuudessa tasapaino oman persoonallisuutensa eri osa-alueiden ja ulkoisten vaatimusten välillä.⁹⁴

Uskonnollinen elämänjäsenitys on tyypillistä osalle ikäihmisistä. Usein juuri he, joiden elämässä uskonsisällöllä on suuri merkitys, myös jäsentävät elämäänsä uskonnollisesti. Tässä siis substanssin merkitys näyttää olevan edellytyksenä funktionaalille merkitykselle. Haastateltava näkevät Jumalan johdatuksen ja tahdon toteutumisen elämässään. Oman elämänmuisteleminen ja näkeminen ehjänä ja merkityksellisenä kokemuksena kuuluvat keskeisesti hyvään vanhuuteen. Näin ollen elämänjäsentäminen on keskeinen kristinuskon funktionaalinen tehtävä vanhuusiässä.

5.2.3. Täyttä elämää – elämän tarkoituksellisuus vanhuusiässä

Suomalaisessa gerontologisessa tutkimuksessa hyvää vanhuutta lähestytään muun muassa elämän tarkoituksellisuuden käsitteen avulla. Sanna Takkisen mukaan elämän tarkoituksellisuus on tunne tai kokemus siitä, että elämä on mielekästä ja elämisen arvoista. Kun ihminen kokee elämänsä tarkoitukselliseksi, hän kokee sen

⁹⁴ Dunderfeti, 2011 ; 270-280 ; Ruth, J.E. 1995.

jonkin kautta. Ihmiselle tärkeät elämänsisällöt ovat välineitä elämäntarkoituksellisuuden saavuttamiseen. Tutkimuksissa lähikäsitteitä tälle ovat elämän merkityksellisyys ja koherenssin tunne.⁹⁵

Lapin yliopiston KaupunkiElvi -tutkimuksessa 60-79 -vuotiaiden tärkeimpiä elämänsisältöjä olivat koti (87%) luonto (79%) ystävät (76%) harrastukset (60%) ja uskonto (37%). Readin, Suutaman ja Takkisen tutkimuksissa uskonnolla verrattain pieni merkitys elämän tarkoituksellisuuden lähteenä. Elämään voimaa antavien tekijöiden kohdalla uskonto nousi kuitenkin tärkeimmäksi naisten vastauksissa. Uskonto siis koetaan voimanlähteenä, mutta se ei ole perimmäinen syy elämän tarkoituksellisuuteen. Readin ja Suutaman tutkimuksessa elämän tarkoituksellisuuden pohtiminen näyttäytyi vanhuksille selvästi vaikeampana tehtävänä kuin esimerkiksi kuoleman merkityksen pohtiminen. Tutkijat pohtivat, liittyykö vaikeus elämän tarkoituksellisuuden etsintään vai siihen, ettei sen pohtimiseen ole ollut halua tai tarvetta.⁹⁶

McKinley olettaa tutkimuksessaan, että vanhuksen pitää ylittää rajoitukset, jotka vanheneminen tuo elämän merkityksellisyyttä luovien asioiden eteen. Hänen mukaansa vanhuuden keskeinen kehitystehtävä on päästä yli kykyjen heikkenemisestä ja menetyksistä, löytää lopullinen tarkoitus ja toivo sekä läheisyys Jumalaan tai toisiin ihmisiin.⁹⁷

Tämän tutkimuksen aineistossa uskonto itsessään on haastateltaville keskeinen elämänsisältö, mutta myös keino toteuttaa esimerkiksi äidin ja mummon rooleja sekä ylläpitää sosiaalisia suhteita ja tarpeellisuuden tunnetta. Nuoremmat sukupolvet ovat haastateltaville merkittävä elämänsisältö ja he puhuvat lapsistaan ja lapsenlapsistaan runsaasti. Äidin ja mummon rooli on heille tärkeä ja he määrittävät itseään erityisesti sen kautta. Haastateltavat kokevat rukouksen lasten ja ystävien puolesta merkittäväksi vaikutusmahdollisuudeksi silloin, kun muut keinot ovat vähentyneet. He siis elävät äidin, isoäidin ja ystävän roolia esirukoustehtävän kautta. Heille on myös tärkeää nähdä, miten uskontoperinne on siirtynyt nuoremmille sukupolville.

Että mulla on lapsii ja paljon lapsenlapsii ja sitten niitten puolesta rukoilla, niin kyllä mä sitä Jumalan sanaa ja rukousta aina tuon sitä heidän yhteyteen. Ja kyllä he nyt hyväksyy sen ne lapset. Ja yks on oikein tämmöinen, joka käy mun kanssa Tuomas-messussa joka sunnuntai, on käynyt pari vuotta. 3

⁹⁵ Koskinen 2009, 9 ; Ks. Takkinen 2000; 2003.

⁹⁶ Takkinen ja Suutama 1999, 77-98 ; Read ja Suutama 2008; 137- 138 Koskinen 2009, 19 Ks. Koskinen 2007.

⁹⁷ Dalbyn 2006, 9; Ks. McKinley 2001.

Mulla ei ollut mitään hätää tästä perheestä. Mutta Herran Henki sanoin mulle tästä, me oltiin käsiä kädessä tämän rouvan kanssa, että “älä sinä hätäile. Yhtä lailla, kuin minä olen pessyt sinut Kristuksen verellä, minä olen pessyt Matin perhekunnan.” Mulla purskahti itku. Ja se pitää. Hän sanoi, että Matin perhekunnan nimet on kirjoitettu elämän kirjaan. Voiko sitä sen todemmin sanoa. Mulla ei ole mitään huolta. 5

Se mitä pidän hyvin tärkeänä seurakuntaelämässä, on tuo lapsityö. Siellä on seurakunnan tulevaisuus. Meillä on se onneksi hyvin oivallettu että lapsiin on satsattu. 9

Ja ilmeisesti siinä on jotain vaikutusta ollut, kun ilmeisesti tää mun pojan poika nyt ilmeisesti kastanut lapsena, sitä mä olen viime viikot ajatellut. 10

Esirukous on haastateltaville keino olla vaikuttamassa ja auttamassa myös muiden läheisten ihmisten elämässä.

Tärkee tärkee. Joka päivä. Ja se, että ystävät, joiden puolesta rukoilen, se on mulle tärkeitä. Mulla on muitakin sairaita ystäviä. 4

Ja esimerkiksi tänä vuonna meillä on niin paljon sattunut tuttavapiirissä kuoleman tapauksia ja sairastumisia ja onnettomuuksia. Mä olen saanut sillä tavalla panna olkani ikeen alle ja auttaa rukouksessa. 1

Kaksi haastateltavaa, jotka kertoivat erityisestä esirukoustehtävästään, määrittävät senhetkistä elämäänsä vahvasti kristillisen kutsumuksensa kautta. Toinen heistä kertoo, miten esirukoustehtävä antaa hänelle paljon sosiaalisia suhteita, rikkautta ja sisältöä elämään. Hän näkee työnsä arvon ja kokee voivansa jatkaa elämäntehtäväänsä edelleen täysipainoisesti. Toinen haastateltava puolestaan kokee, että sydänleikkauksen jälkeisellä elämällä on erityisen arvo, sillä häntä odottaa vielä suuremmat tehtävät.

Mulla on niin äärettömän laaja ystäväpiiri. Mulle ei enää mahdu reviiiriin enää. Mä ajattelen, että täällä on moni yksinäinen mummeli ja mun elämä on niin täyttä niin täyttä monella lailla.6

Mutta kato kun mulle on vielä sanottu silloin sydänleikkauksen jälkeenkin. Mulle tuli kolmen henkilön kautta, että Herralla on vielä jotkin suuremmat tehtävät mulle, mitä mulla on tähän asti ollut. (--) Että jotkin suuremmat tehtävät on vielä. 5

Siinä missä kehitysteoreettisesti menneen elämän jäsentäminen ja eheyden kokemus liittyvät ihmisen suuntautumiseen kohti omaa sisäistä maailmaansa (inwardnes), haastateltavat kuitenkin suuntautuvat vahvasti itsestä ulospäin (outwardnes). McFaddenin mukaan uskonto toimii eettisenä ihanteena ja motivaationa suuntautua ulospäin ja kantaa huolta nuoremmista.⁹⁸ Tämän tutkimuksen aineiston perusteella uskonnollisuus näyttäytyy pikemminkin keinona ylläpitää aikaisempia ihmissuhteita, rooleja ja toimijuutta suhteessa itselle

⁹⁸ McFadden 1999; 1094.

tärkeisiin ihmisiin. Motivaatio on siis syvemmillä aikaisemmassa elämänhistoriassa, mutta keinot ovat iän myötä vähentyneet.

Haastateltavien kertomuksista välittyy vahva halu olla tarpeellinen, muille avuksi ja hyödyksi, vaikka ikääntymisen myötä fyysiset toimintamahdollisuudet vähenevät. Haastateltavat haluavat olla aktiivisia toimijoita eivätkä pelkästään avun vastaanottajia. Esimerkiksi esirukouksella on vahva ulospäin suuntautuva ulottuvuus. Sen avulla he pitävät yllä aikaisemmassa elämässä tutuksi tulleita rooleja ja vaikutusmahdollisuuksia; ovat äitejä, isoäitejä ja ystäviä.

Haastateltavat joutuvat kuitenkin pohtimaan myös jaksamisensa rajoja. Eräs haastateltava etsii oikeutusta luopua seurannan vapaaehtoistehtävästä ja ottaa etäisyyttä psyykkisesti sairaaseen veljeensä. Velvollisuudentunto ja omien voimien väheneminen muodostavat ristiriidan, jonka pitää ratkaista.

Mä olen liian velvollisuuden tuntainen. Mä olen isosisko ja mä otan kaiken niin raskaasti. Että nyt, kun mulla on neljä lääkitystä aamulla ja sitten on illallakin. Mie en saisi ottaa mitään ylimääräistä. Mulla on skitsofreenikko veli, joka 10 vuotta luki teologiaa. Hän tarvitsee sellaista, asuu kyllä yksikseen, mutta tarvitsee sellaista.. Tänäänkin hän soitti että.. Huomenna on kokous hänen lääkärinsä kanssa. Mulla on sillä lailla, ettei enää ylimääräistä. Mä katson se asialliseksi, että usko on kuitenkin kaikkein suurin ja tärkein asia. Ja sisaruksen tietenkin ja ystävät. 8.

Haastateltavat kertovat jonkin verran uskonnollisen osallistumisen sosiaalisesta merkityksestä. Seurakunnan tilaisuudet ja yhteisöllinen hartauden harjoitus ovat keino pitää yllä, muodostaa ja syventää ystävyys- ja perhesuhteita.

Vanhempi sisko laittaa kynttilän palamaan ja katsellaan sitä kaunista maisemaa ja aina kuunnellaan jumalanpalvelus. Se on ihan Absolut. Siitä ei ole mitään epäilystäkään. 8

Hän ehdotti, että mä tulisin sinne kultaisenien kerhoon. Mä sitten läksin ja se oli hyvä kutsu. Siellä on löytynyt paljon ystäviä ja toimintaa. (--) Kyllä se on sitä, että usko vahvistuu ja yhteys toisten uskovien kanssa.9

Eräs haastateltava kuvaa raamattupiirin sosiaalista merkitystä:

Meillä on tosiaan oikein mukava yhdessäolon tuntu siinä eikä se oo mitenkään juhlallista. Se on hienoa, kun voi ajatuksensa sanoa julki vaikka ne ei olekaan mitään valmiita tai korkealentoisia, mutta niistä saattaa joku toinen löytää jotain muuta sanottavaa ja tavallisesti meillä on siinä jokin raamatunpaikka esillä, josta sitten löydetään jotakin puhuttavaa, kysyttävää, tutkittavaa.1

Kiinnostavaa on, että haastateltavat eivät kuitenkaan erityisesti korosta sosiaalista ulottuvuutta. He mainitsevat esimerkiksi hartaudet paikkana tavata ihmisiä, mutta muistuttavat, että itse hartauden sisällöllä on suurempi merkitys. Jotkut kokevat jopa, että liiallisesta seurustelusta on haittaa itse asialle.

Aineisto herättää tähän liittyen monenlaisia kysymyksiä. Tämä tutkimus ei tavoittanut itsensä yksinäiseksi kokevia vanhuksia. Kuten eräs haastateltava totesi:

Mitä se on se sellainen, yksinäinen vanhuus? 9

Herää kysymys, koetaanko yksinäisyys niin häpeälliseksi asiaksi, että nämä vanhukset eivät halunneet osallistua haastatteluun. Haastatteluun osallistuminen tapahtui hartaustilaisuuden jälkeen avoimen haastattelupyynnön kautta. Jokainen, joka halusi osallistua haastatteluun, tuli ilmoittautumaan. Haastateltavien joukko on siis tästä syystä valikoitunut siten, että jokainen haastatteluun osallistunut koki oman tarinansa jollain tavoin kertomisen arvoiseksi.

Aineiston valossa herää kysymys, vähentääkö uskonnollisuus yksinäisyyttä. Kuten Teinonen toteaa tutkimuksessaan, Suomessa uskonnollisen osallistumisen merkitys sosiaalisen verkoston syntymiselle on vähäisempi kuin esimerkiksi Amerikassa, jossa aihetta on paljon tutkittu. Teinosen mukaan uskonnollinen osallistuminen näyttää pikemminkin olevan yleisen sosiaalisen osallistumisaktiivisuuden indikaattori. Ikihyvä Päijät-Häme tutkimuksen mukaan koetun hyvinvoinnin kannalta uskonnollisuus oli vastauksissa lähellä osallistumisen ja vaikuttamisen summamuuttujaa, sillä uskontoa tärkeänä pitävät arvostavat usein myös kuulumista johonkin yhteisöön, muiden auttamista ja vapaaehtoistoimintaa sekä järjestö- ja asukastoimintaan osallistumista.⁹⁹

Samanlaisia päätelmiä voi tehdä myös tämän tutkimuksen aineiston perusteella. Teinosen mukaan uskonnollisuudella oli kuitenkin yhteys ihmissuhteiden laatuun, kuten esimerkiksi uskotun keskustelukumppanin olemassaoloon.¹⁰⁰ Tämän tutkimuksen aineistossa uskonnollinen aktiivisuus ja tyytyväisyys sosiaalisiin suhteisiin jossain määrin kumuloituvat. Keskeisin tekijä kuitenkin todennäköisesti on haastateltavien valikoituminen.

Aikaisemmissa tutkimuksissa on noussut esiin se, että uskonnollisuus antaa kuulumisen tunteet ja mahdollisuuden olla yhteisön jäsen ja hyödyllinen erityisesti niille vanhuksille, joilla ei ole läheisiä omaisia tai he ovat kaukana.¹⁰¹ Tässä tutkimuksessa on korostunut toisenlainen sosiaalinen merkitys. Haastateltavat ylläpitävät olemassa olevia ihmissuhteita ystäviin ja perheenjäseniin uskonnollisen toiminnan kautta. Esirukous ja uskontoperinteen välittäminen nuoremmille antavat välineitä vaikuttaa edelleen aktiivisesti läheisten elämässä, vaikka fyysiset toimintamahdollisuudet ovat vähentyneet.

⁹⁹ Teinonen 2005, 132 ; Haapola, Vaara, Karisto 2013, 85.

¹⁰⁰ Teinonen 2005, 132.

¹⁰¹ Bornat ja Koleva 2013, 250.

6. Aikansa lasten usko – Kohorttitekijät merkitysten taustalla

6.1. Kodin ja koulun uskontokasvatus

Kun haastateltavia pyydettiin kuvaamaan uskonnollisuuden merkitystä nykyhetkessä, suurin osa haastateltavista kertoi melko yhtenäisen tarinan siitä, minkälaisen prosessin kautta uskonasiat olivat tulleet heille merkityksellisiksi. Suurin osa haastateltavista palasi kertomuksessaan lapsuuteen. Kodin uskontokasvatus oli monille erittäin merkittävä tekijä. Monille usko on aina ollut kotoa omaksuttu luonnollinen osa elämää. Ainoastaan kääntymyskokemusta korostaneet haastateltavat eivät painota lapsuudenkodin merkitystä.

Sain kristillisen kasvatuksen. Äiti ja isä veivät pyhäkouluun ja kirkkoon sunnuntaisin. Siihen ei ollut vastaan sanomista. Siitä on usko kasvanut. (--) Lapsuudessa opetettiin levolle lasken Luojaani ja siitä se sitten lähti. 9

Alkuunsa kodilla oli kaikkein suurin merkitys. (--) Hengellisiä lauluja nuoresta asti laulettu.1

Minä jo lapsena opin siihen, että mun äitini opetti iltarukoukset ja aamurukoukset ja miten tehdään. Minä kysyin häneltä, miten sitä syntii tehdä. Heh heh. Kun sanotaan älä tee syntiä. (Ryhmähaastattelu N2)

Teinosen tutkimuksen laadullisesta aineistosta kävi niin ikään ilmi, että iäkkäänäkin uskonnon merkitys liittyi usein lapsuuteen. Erityisesti naiset puhuivat runsaasti lapsuudesta, rippikoulusta, lapsuuden kirkkomatkoista, uskontoa lapsuudessa edustaneista ihmisistä ja erityisesti omasta isästään lapsuudenkodissa. Myös Van Nessin mukaan lapsuudessa saatujen uskonnollisten vaikutteiden piirteet säilyvät ja vahvistuvat usein iän myötä. Hänen mukaansa ikääntyminen tai kuolemanläheisyys ei vaikuta uskonnollisuuteen, mikäli se ei ole ollut merkityksellistä aikaisemmissa elämänvaiheissa, mutta merkitys muuttuu, syventyy ja kasvaa, jos sellainen on muodostunut aikaisemmin.¹⁰²

Perheen merkitys uskonnollisessa sosialisatiossa on ollut pitkään kiinnostuksen kohteena empiirisessä tutkimuksessa erityisesti Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa. Useissa tutkimuksissa on tultu siihen lopputulokseen, että kodin uskonnollisen taustan ja siellä saadun uskontokasvatuksen on voimakkaasti yksilön uskonnollisuutta selittävä tekijä myös aikuisuudessa. Myös suomalaisten

¹⁰² Van Ness 2002, 386-397 ; Teinonen 2005, 111.

tutkimusten mukaan eri uskontokasvattajien joukossa keskeisintä on omien vanhempien malli.¹⁰³

Vuorovaikutustapahtumaa, jossa lapsi omaksuu ympäröivästä kulttuurista arvoja, normeja ja toiminnan malleja kutsutaan sosialisatioksi. Koti toimii keskeisimpänä sosiaalistajana vaikuttaen suoraan lapseen, ja myös epäsuorasti suodattaen muualta tulevia vaikutteita. Kodin nähdään olevan myös uskonnollisuuden osalta ensisijainen sosialisatiotekijä. Niemelän mukaan tutkimukset osoittavat, että kodin vaikutus kohdistuu erityisesti henkilökohtaiseen uskonnolliseen vakaumukseen ja aktiivisuuteen kuten rukous- ja raamatunlukuaktiivisuus.¹⁰⁴

Gallup Ecclesiastica 2007 -tutkimuksen mukaan eläkeikäisistä useampi on kuin kaksi kolmesta koki saaneensa kodissaan uskonnollisen kasvatuksen, alle 35-vuotiaista selvästi alle puolet. Yleisin uskontokasvatuksen muoto kodeissa on iltarukous, joka oli opetettu kolmelle neljästä suomalaisesta. Kaksi kolmesta kertoo käyneensä pyhäkoulussa tai seurakunnan kerhossa. Lapsuudenkodin joulukirkkokäynneistä kertoi 58 prosenttia ja lähes yhtä moni kertoo, että kotona kunnioitettiin lepopäivää. Joka viidennessä kodissa on luettu ruokarukous, pidetty kotihartauksia ja käyty säännöllisesti jumalanpalveluksissa.¹⁰⁵

Niemelän mukaan vanhempien ikäluokkien kohdalla usko ja uskonnollisuus ovat periytyneet vahvemmin omilta vanhemmilta, kuin nuorempien ikäluokkien keskuudessa. Kasvatusihanteet ovat ajan saatossa muuttuneet korostamaan enemmän sitä, että yksilön itse etsii ja valitsee oman vakaumuksensa. Sosiaaliset suhteet ja kokemukset korostuvat tradition siirtämisen sijaan. Niemelä viittaa tässä Hervieu-Legerin käsitteeseen ”ketjun katkeaminen”, joka tarkoittaa kasvatusihanteiden muutosta yksilön valinnanvapautta korostavampaan suuntaan.¹⁰⁶

Niemelän mukaan niin syntymävuodella kuin lapsuuden uskontokasvatuksella on kuitenkin toisistaan riippumatonta vaikutusta yksilön uskonnollisuuteen. Eri aikakausina kasvaneet ihmiset ovat kasvaneet eri tavoin uskonnollisiksi riippumatta kodin uskonnollisesta vaikutuksesta. Suoraviivainen vaikutus on tilastollisesti merkitsevää. Mitä nuoremmasta ikäpolvesta on kysymys, sitä vähemmän uskonnollisia yksilöt ovat – riippumatta siitä, miten

¹⁰³ Mikkola, Niemelä & Petterson 2007, 118–119 ; Niemelä 2011, 40 ; ks. Beit-Hallamy & Argyle 1997, 99; Hood, Spilka, Hunsberger & Gorsuch 1996, 74; Glass, Bengtson & Durham 1986.

¹⁰⁴ Niemelä, 2011; 40 ; Ks. Evenshaug & Hallen 2001, 32–34 ; Chatters & Taylor 2005; 533.

¹⁰⁵ Monikasvoinen kirkko 2008, 118–119.

¹⁰⁶ Niemelä 2011, 41 Ks. Hervieu- Leger 2000, 123–140.

vahvasti kodeissa on ollut uskontokasvatusta. Kaikista kolmesta uskonnollisuuden näkökulmasta mitattuna lapsuuden uskontokasvatuksen merkitys on kuitenkin vielä voimakkaampi kuin aikakausi-vaikutteet. Kodin uskontokasvatus siis selittää yksilön nykyistä uskonnollisuutta vielä enemmän kuin se, millä vuosikymmenellä yksilö on syntynyt.

Millaisena kodin uskontokasvatus sitten näyttäytyy haastateltavien kertomuksissa? Monet kokevat, että suhde kristinuskoon on ollut aina itsestään selvä ja kyseenalaistamaton.

Ja rippikoulujuttu oli sillä lailla, kun mä en oo sillä lailla kun sanoisin, mä oon vähän niin ku järki-ihminen. Mä aina ajattelen, että mä en usko mitään siis noin maallisia asioita jos mä en saa koskea. Että tiedä, että se on olemassa jollakin tavalla, ettei se oo mikään ilmassa oleva. Mutta uskontoa mä en oo ajatellut koskaan sillä tavalla. Mulle se on ollut aina itsestään selvä, että jokin korkeampi meitä johtaa, että olkoon sitten tämä luterilaisuus tai niin, mutta en mä oo voinut ajatella, että mä jotain muutakaan olisin. 10

Kodeissa uskonnollisuus näyttäytyi itsestään selvänä pohjavireenä. Kirkkoon kuuluminen ja kristilliset elämäntapa- ja -käytännöt kuuluivat elämään. Jos uskonnosta puhuttiin, sitä usein väritti herätyskristilliset ilmiöt. Kirkkossakäyntiaktiivisuus vaihteli perhekohtaisesti. Moni kertoo uskonnollisuuden näkyneen kotikasvatuksessa ja arvoissa, vaikka kirkossa ei käyty.

Minä sain kristillisen kasvatuksen. Äiti ja isä veivät pyhäkouluun ja kirkkoon sunnuntaisin ja se oli lähde aina, vaikka talvella olisi ollut mukava tehdä lumilinnoja ja tota piti vaan vaihtaa pyhävaatteet ja lähteä kirkkoon. (→) Olin tavallisesta kodista, eikä meillä paljon puhuttu kotona Jumalasta. Käytiin rippikoulut ja kastettiin lapset ja vihittiin ihmiset. Vanhemmat ihmiset kävi kirkossa. Ei kuitenkaan erottu kirkosta. Oli lahkojakin, mutta niihin ei lapsena kiinnittänyt huomiota. 9

Mieheni sanoi, että noita kortteja älä ota mukaan. Siitähän mä tiesin, että äiti ei tykkää. Vaikka heilläkin oli kirkolle seitsemän kilometriä, että ei he siellä kirkolla sillä tavalla käynyt ja noin, mutta se oli siellä pinnan alla semmoinen uskonnollisuus, niin. Ja tota se koko ajan on ollut seurana, kuinka mä sanoisin. Jotenkin semmoinen sivupersoonana, miksikä sitä sanoisi. 10

Kotona oli aika ankaraa, koska isä oli hämäläinen ja se oli aika voimakas se uskoon tulo. Muistan, kerran lukioaikana luin jumalanpalveluksen aikana läksyjä niin isä tuli ovelle seisomaan ja sanoi, että meillä ei sitten lueta kirkon aikana. Se jäi mieleen. Ei me silloin niin käyty kirkossa. 8

Kirkkossakäyntiaktiivisuus eri aikoina on oma tutkimusaiheensa, mutta aineisto herättää kysymään, oliko vapaaehtoinen jumalanpalvelukseen osallistuminen menneinä vuosikymmeninä niin yleistä, kuin arvellaan. Niemelän mukaan perheiden kirkossa käymisessä selkein muutos on tapahtunut sotien jälkeen. Tätä ennen syntyneiden kodeissa kirkossa käytiin usein aktiivisesti, sen sijaan sotien

jälkeen osallistuminen väheni selvästi ja on sittemmin hiljalleen entisestään vähentynyt.¹⁰⁷

Erityisesti isien uskonnollisuus vaikutti perheessä haastateltavien uskonnollisuuteen ja lasten valintoihin. Isä oli perheessä vahva vaikuttaja siis myös hengellisissä asioissa. Isien hengelliset kokemukset ovat jääneet selkeästi haastateltavien mieleen.

Mun koti oli hengellinen, mutta sitten myöhemmin isä tuli oikein semmoiseen, tuli oikein uskoon. Ja isä oli mulle kaikki kaikessa. Se oli mulle äärettömän rakas. Ja kun isä tuli uskoon. Oli sellainen tapahtuma, niin se oli semmoinen, nyt mä sanon, sysäs minun uskoa eteenpäin. 3

Joutunut uskonasioiden kanssa tekemisiin jo ennen rippikoulua, kun meidän isä tuli sodan jälkeen uskoon voimakkaasti ja me jouduttiin semmoisiin lestadiolaisen uusheräyksen seuroihin. (--) Tuli mieleen, että lukisin teologiaa. Muistan sen, kun olin niin nuori enkä tiennyt mistään mitään. Isä ja äiti istui siellä kun oli se syksy kun piti lähteä Helsinkiin. Että mitä se meinaa. Pitäiskö mun ruveta teologiaa lukemaan tai vaikka kieliä. Mä kielistä niin.. Isä sanoi, se oli mun elämälle ratkaisevaa, istui siinä ja sanoi, että mitäs jos yrittäisit hammaslääkäriksi. Kun se olis niin hyvä ammatti naiselle.8

Muistan kun hänkään ei ollut koskaan puhunut uskonnosta. Niin mä näin kirjeen. Kyllä hän siinä kirjoitti, vaikka olin semmoinen nuori, niin mä hämmästyin, kun isäkin kirjoitti siinä Jumalasta. En mä muista sanoja, mutta jotain että "mitenkä Jumala suo" tai mitä tapahtuu niin on Jumalan hallussa. Että tää on semmoista. Että kyllä varmaan muidenkin kohdalla on tällöistä. Tää oli mun kohdalla tää tapahtuma. 10

Myös Teinosen laadullisessa haastatteluaineistossa erityisesti naiset puhuivat omasta isästään lapsuudenkodissa. Tilastojen mukaan useimmiten uskonnollista kasvatusta on kuitenkin suomalaiskodeissa antanut äiti (57 % suomalaisista) tai isoäiti (44 %). Isän vaikutus oli selvästi vähäisempi kuin äidin. Vain joka kolmas (32 %) kertoi saaneensa uskonnollista kasvatusta isältään.¹⁰⁸ Vaikka siis isä ei ole perheessä tyypillinen uskontokasvattaja, aineisto kertoo jotakin isän uskonnollisuuden ja hänen ratkaisujensa keskeisestä roolista perheessä.

Haastateltavat kuvaavat, miten heitä oli kotoa lapsena ohjattu osallistumaan erilaiseen seurakuntien toimintaan. He nimeävät hengellisiä vaikuttajia, kuten nuorisotyöntekijöitä, pyhäkoulunopettajia ja sukulaisia.

Isä oli helluntaiseurakunnan saarnaaja. Mä olin mukana nuorisotyössä ja itse pääsin pyhäkoulun opettajaksi ja sitten lauloin kuorossa ja ollut seurakunnassa mukana ihan nuoresta asti ja se on ollut mulle ihan toinen koti seurakunta. (--) Pyhäkoulunopettaja ja sitten olin nuorisotyössä ja siellä oli ohjaajia, jotka olivat jo vähän pitemmälle vaeltaneet. Heistä oli iloa ja apua ja neuvoja. 1

Mä tiedän ihan tän mun uskon, mistä tää on mulle tullut, koska mun tätini, äidin sisko oli kuule Kallion seurakuntasisar, joka oli uskossa ja oli diakonissa. 4

¹⁰⁷ Niemelä 2011, 57.

¹⁰⁸ Teinonen 2005, 111 ; Niemelä 2011, 41.

Pelastusarmeijassa oli pyhäkoulu ja sitten yhdeltä oli kirkon pyykoulu. Me käytiin molemmissa. Eihän lapset sillä tavalla ajattele ja tiedä näistä synnyistä mikä on mitkin. Mentiin vaan. Mukava käydä. 10

Haastateltavat ovat olleet peruskoulussa sotavuosien molemmin puolin. Saira Poulterin mukaan sotia edeltävän ajan kansakoulun opetussuunnitelma korosti uskonnollisen elämän tukemista ja oli lähellä evankelisluterilaisen kirkon kasvatustintressejä. Tätä kuvaa opetussuunnitelmakomitean mietinnön katkelma:

Opetuksen tehtävä on uskonnollisen elämän herättäminen, t.s. oppilaan opastaminen Raamatun johdolla tuntemaan Jumalaa sekä halun virittäminen heissä elämässään toteuttaa Jumalan tahto.¹⁰⁹

Martti H. Haavio oli keskeinen kansakoulun kristillisten kasvatustintteiden puolesta puhuja aina 1950-luvulle saakka. Haavio näki uskonnonopetuksen päämääräksi kasvattaa oppilaista kuuliaisia ja siveellisiä kristittyjä, jotka elivät uskossa Jeesukseen Kristukseen. Jumalasuhte liitettiin myös kansalaiskuuliaisuuteen. Ennen sotia kristinuskosta säteilevä moraalinen ja kristillinen vakaumus olivat hyvän kansalaisuuden lähtökohtia.¹¹⁰

Kansakoulun valtakunnallinen virallinen linja sekularisoitui voimakkaasti maailmasotien jälkeen vuosina 1946 ja 1952. Siirtolaisuus, jälleenrakentaminen, teollistuminen, kaupungistuminen, sosiaalivaltion muodostuminen ja kristillisen yhtenäiskulttuurin hajoaminen loivat pohjaa uusille eettis-yhteiskunnallisille korostuksille. Kansalaiseksi kasvamiselle annettiin entistä väljemmät viitekehykset moraalin perusteiden kirjavoitumisen myötä. Kasvatuksen tuli lähteä henkisestä vapaudesta ja kasvamaan saattamisesta. Koulun tuli kasvattaa oppilaista sekä sosiaalisia että itsenäisiä kansalaisia, jotka saavat uskonnosta moraalista voimaa. Uskonnonopetusta ei enää perusteltu ainoastaan kristinuskon totuuden näkökulmasta, vaan sillä, että uskonnollisten arvojen ajateltiin tukevan hyvän elämän saavuttamista ja yhteiskunnallista hyvää. Kuuliaisen ja siveellisen kansalaisen sijaan alettiin korostaa kansalaisuuden eettistä ja sosiaalista ulottuvuutta.¹¹¹

Haastateltavien kansakoulukokemukset sijoittuvat siis opetussuunnitelmatasolla eräänlaiseen muutosvaiheeseen. On vaikea arvioida, miten paljon muutokset virallisella tasolla vaikuttivat koulutodellisuuteen. Vaikka päämäärissä tapahtui muutosta, uskontokasvatus on keskeisessä roolissa

¹⁰⁹ Poulter, 2011; 73 ; ks. MOPS 1925, 68.

¹¹⁰ Poulter, 2011; 73.

¹¹¹ Poulter, 2011: 75–76.

kouluopetuksessa maailmansotien molemmin puolin. Osa haastateltavista mainitsee koulun uskontokasvatuksen, kukaan ei kuvaa sen olleen erityisen suuressa merkityksessä.

Kyllä varmaan mullekin oli jo rippikoulussa ollut ja oli tuttua tää uskonto. Ja koulussa, kansakoulussa meillä oli hyvä uskonnon opettaja tai kansakoulunopettaja joka opetti uskoa, sillä lailla, että se. Kyllä mä varmaan rukoilin hirveen usein mielessäni sillai esimerkiksi että kun mä olin aika lailla pois kotoa. Mä luin hirveen vähän läksyjä. Kyllä mä varmaan ennen kokeita rukoilin monta kertaa mielessäni, voi kun mä nyt selviäisin tästä ja aina mä selvisin. Että mulla on ollut sellainen suhde. 10

Lukiossa menin sellaiseen kristilliseen teinipiiriin automaattisesti ja sitten meillä oli karjalaiskoulu. Satoja vissiin lähes tuhat oli oppilaita. Aamuisin keräännettiin aamuhartauteen. Minä kuuluiin siihen ryhmään oppilaista, jotka piti niitä aamuhartauksia. Silloin... nyt se on niin erilaista. 8

Tämä tukee näkemystä siitä, että koti on ensisijainen tekijä uskonnolliselle sosiaalistumiselle. Koulun uskontokasvatus oli pikemminkin osa kohortin yhteistä taustalla vaikuttavaa mentaalihistoriaa. Koulu vahvisti edelleen yhtenäiskulttuuria ja ajatusta uskonnollisen todellisuuden kyseenalaistamattomuudesta. Keskeisin maininta koulumaailmasta liittyikin enemmän opettajan rooliin kuin oppilaiden koulukokemuksiin. Eräs haastateltava, joka teki elämäntyönsä kansakoulun opettajana, mieltää uskontokasvatuksen keskeiseksi elämäntehtäväkseen. Hänelle koulu oli aitiopaikka jatkaa pappi isänsä tehtävää. Uskontokasvatustehtävä siis oli siis hänelle keskeinen osa hyvää opettajuutta.

Ja koulussa on myös vaikutuspaikka. Aika usein opetin siellä hengellisiä lauluja laulamaan. Mulla oli eka ja toinen luokka pääaiheena, aluksi mulla oli vähän isompiakin, mutta sitten mä omistauduin näille pienille ja kävin koulutusta lisää siihen. Niille olikin helppo ottaa tämmöinen rooli. 1

6.2. Sota-aika

Monet tutkijat näkevät sukupuolia erottavan rajan sota-ajassa. Niemelän mukaan sotien jälkeiset ikäluokat ovat vähemmän uskonnollisia kuin ennen sotia syntyneet.¹¹² Tämän tutkimuksen haastateltavat ovat olleet pääosin lapsia sota-aikana. Vanhin 1924 syntynyt haastateltava on ollut Talvisodan syttyessä 15-vuotias. He ovat omaksuneet siis sota-ajan vaikutuksen uskonnollisuuteen lapsen näkökulmasta. Vaikka on huomattava, että läheskään kaikki haastateltavat eivät palaa sota-aikaan puhuessaan uskonnollisuuden merkityksestä, muutamat ottavat esiin sekä omia lapsuuden sotakokemuksia ja puhuvat sodan käyneistä vanhemmistaan.

¹¹² Niemelä 2003.

Sota-ajan uskonnollisuus oli tilanteeseen sidottua niin rintamalla kuin kotirintamallakin.¹¹³ Haastateltavien kuvauksissa kriisitilanne aktivoi eräänlaisena elämän pohjavireenä ollutta uskonnollisuutta, josta ei muuten puhuttu.

No sitten tuli se sota-aika ja kyllä varmasti ihmiset rukoili paljon ja varmasti siellä kotirintamallakin. Kyllä siellä kaikki pelkäs, vaikka sitä ajatellaan. Mähän olin sitten punaisen ristin apusisarena jatkosodan aikaan sotasairaaloissa. Niin kyllä se jollain tavalla oli se tunnelma sellainen, että kuitenkin jotenkin luotettiin Jumalaan. Sitä mä en muista, että pidettiinkö siellä sairaaloissa jotain tämmöisiä, mutta sen mä muistan, kun mä olin tässä Helsingissä oli 54 sotasairaala tossa (--) Rintaman takana oli niitä jumalanpalveluksia, mulla oli kuvia ,että ne seisoo siellä. Kuunneltiin. Kyllä siinä oli jokin sellainen tunnelma rintaman takana, tai meillä jotka oltiin kotirintamalla ,siltoin alkuun varsinkin, kun sieltä tuli ne evakot. Kaikkihan silloin kääntyi Jumalan puoleen. Kyllä silloin oli uskonnolla suuri merkitys.¹⁰

Sitten kun sota loppui. Kun hän oli huoltopuolella, huoltoupseeri. Jos olet kuullut sellaisen asian kuin asekatkenta. Meidän isä oli joka istui 28 kuukautta. Neljänneksi pisimmän tuomion. Siellä hän linnassa tuli lopullisesti uskoon. (--) Äiti kirjoitti paljon. Ja niistä kirjeistä mulla on tallella, mitä äiti sinne linnaan kirjoitti, niin sieltä tulee se äidin usko valtavan voimakkaasti esiin. Hän vaan uskoi. Ja valtava lämpö ja rakkaus. ¹⁰

Markku Heikkilä on kirjoittanut rintamahirjeenvaihdon merkityksestä rintaman ja kotirintaman välisenä sillanrakentajana. Suurin osa hirjeenvaihdosta liittyi arkipäivän asioihin ja läheisten ihmisten muistamiseen. Heikkilän mukaan uskontoon liittyvät ilmaukset saattoivat olla tämän sillan henkisiä tukirakenteita. Rintamahirjeistä on julkaistu useita painettuja kirjekokoelmia, mutta tämän aineiston välittämää kuvaa sota-ajan uskonnollisuudesta ei ole järjestelmällisesti tutkittu.¹¹⁴

Sota näyttäytyy aineistossa ainoana kohorttitekijänä, jonka vaikutukset ulottuvat haastateltavien vanhuusiässä myös kristinuskon funktionaaliselle tasolle. Eräs haastateltava kertoo, miten sotakokemukset kasvattivat hänen luottamustaan Jumalaan. Sotakokemusten keskellä usko antoi turvallisuuden tunteen, joka on kantanut läpi koko elämän. Hän kertoi sota-ajan tehtävistään, vanhempiensa varhaisesta kuolemasta ja siitä, miten oli pelännyt kuutamooisin ojassa lentokoneita.

No ainakin sellaisen, että ei tarvitse pelätä mitään. Tietysti kun mä olen ollut sellaisessa työssäkin, mä olen ollut sodassa, mä olen ollut punaisen ristin apusisarena jatkosodassa tuolla sotasairaalassa, niin mä olen nähnyt kuolleita ja haavoittuneita. Ehkä sellainen, joka ei ole koskaan nähnyt sellaista, pelkääkin kuolemaa. Mutta en mä osaa pelätä (--) Enkä mä ole tuntenut itseäni koskaan turvattomaksi. Johtuuko se siitä että mulla on kuitenkin usko. Semmoinen sisäinen usko, vaikka en mä sitä toivotta.¹⁰

Vaikka kaikki haastateltavat eivät otakaan kertomuksessaan esille sotaa, on se keskeinen tekijä sukupolvikokemuksen näkökulmasta. Sukupolviluokittelussa

¹¹³ Heikkilä 2009, 88–106.

¹¹⁴ Heikkilä 2009, 94–95.

suomalaiset jaetaan muun muassa pulan, sodan ja jälleenrakennuksen sukupolveen, suuren murroksen sukupolveen ja lähiöiden ja koulutuksen sukupolveen. Ei ole olemassa mitään vakiintunutta sukupolvijaottelua, vaan rajanvedot riippuvat aina siitä, mitä milloinkin halutaan painottaa. Sukupolven kesto eli se, kuinka monen vuoden aikana syntyneet kuuluvat kuhunkin sukupolveen riippuu kulttuurin ja yhteiskunnan muutoksen nopeudesta.¹¹⁵

Heli Valtonen on tutkinut väitöskirjassaan minuuden, naiseuden, kansalaisuuden ja suomalaisuuden muotoutumista 1900-luvun Suomessa. Valtosen aineistona ovat 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten elämäkerrat. Hän on tutkinut elämäkertoista ilmeneviä ihanteita, jotka edustavat yhteiskunnassa ja kulttuurissa vallinneita arvoja, toiseksi näihin arvoihin sosiaalistumista pääosin lapsuudessa ja lopuksi sitä, miten tutkittavat ovat toteuttaneet, ilmentäneet ja tuottaneet arvoja uudelleen omassa elämässään toiminnan kautta.¹¹⁶

Tämän tutkimuksen kiinnostus siihen, miten kohorttia yhdistävät historialliset ilmiöt ovat vaikuttaneet uskonnollisuuteen, noudattaa samanlaisia kysymyksenasetteluita. Kohorttinäkökulmasta onkin erityisen kiinnostavaa huomata, että 1901-1920 syntyneiden joukko eroaa monessa mielessä merkittävästi vuosina 1924-1934 syntyneiden joukosta.

Valtosen mukaan viime vuosisadan kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana syntyneiden minäkuvinäkyvät selvästi kristillis-siveelliset ja isänmaalliset arvot. Suhde niihin on ennen kaikkea vuoropuhelua. Elämäntilanne on vaikuttanut siihen, miten näihin arvoihin myöhemmin suhtaudutaan. Vaikka näissä kahdessa tutkimuksessa tutkittavien voidaan ajatella edustavan sota-ajan sukupolvea, keskeinen ero Valtosen ja tämän tutkimuksen aineistoissa on se, että kaikki hänen tutkimushenkilönsä olivat ehtineet kasvaa aikuisiksi naisiksi, ennen toista maailmansotaa.¹¹⁷

Valtosenkin mukaan naiset, jotka kokivat lapsuutensa ja nuoruutensa sota-aikana ja sen jälkeen, edustavat eri sukupolvea, kuin he, jotka olivat ennättäneet aikuisuuteen.¹¹⁸ Tässä tutkimuksessa haastateltavat ovat olleet sota-aikana lapsia. Vaikka haastateltavat olivat itsekin kokeneet sodan, he ovat ensisijaisesti

¹¹⁵ Valtonen 2004, 101-105.

¹¹⁶ Valtonen 2004, 15.

¹¹⁷ Valtonen 2004, 30, 34 226.

¹¹⁸ Valtonen 2004, 34.

sodankäyneen sukupolven tyttäriä. Kristillis-isänmaallinen arvopohja näkyi siis erityisesti heidän vanhempinsa ja opettajiensa kasvatusihanteissa.

Valtonen on nostanut esiin aineistostaan kolme kristillis-isänmaallista puhetapaa. Ensimmäinen niistä on kuuliaisuus, joka määrittelee suhdetta Jumalaan, isänmaahan, vanhempiin ja lähimmäisiin. Toinen on luonteenlujuus, joka koskee siveellistä elämää ja sen saavuttamista. Kolmas on uhrivalmius suhteessa kotiseutuun, isänmaahan ja kansalaisuuteen. Jumalan kunnioittaminen pyyteettömän toisten ihmisten palvelemisen kautta sai kansallisessa arvomaailmassa rinnalleen velvollisuuden isänmaan palvelemiseen.¹¹⁹

Tämän tutkimuksen aineistosta nousee samanlaisia luonteen lujouden ja uhrivalmiuden ihanteita, mutta ne eivät liity niinkään kansallistunteeseen. Vuonna 1924 syntyneellä haastateltavalla kristillis-isänmaallinen puhetapa tulee selkeimmin esiin. Hän puhuu runsaasti sota-ajasta ja sen vaikutuksesta uskonnollisuuteen. Hän myös liittää uskonnolliset ja isänmaalliset tunteet yhteen. Hän puhuu myös ainoana partioliikkeestä, Lotta Svärd -järjestöstä ja pelastusarmeijasta, jotka esiintyvät Valtosen tutkimuksessa kristillis-isänmaallisia arvoja kannattelevina järjestöinä.¹²⁰

Erot Valtosen tutkittaviin osoittavat kohorttitekijöiden vahvan aikasidonnaisen vaikutuksen. Uskonnollisuus ei muutu ikäluokkien välillä vain määrällisesti siten, että jokainen sukupolvi on edellistä vähemmän uskonnollinen. Kohorttivaikutus on keskeisesti myös laadullista, vaikka kohortti käsitettä käytetään pääosin määrällisen tutkimuksen yhteydessä.

Valtosen aineistossa uskonnollisuus liittyy voimakkaasti isänmaallisuuteen, mutta vain hieman nuorempien kohdalla tämä ei näy enää yhtä selkeästi. Suhdetta kristinuskon substanssiin muokkaa tämän tutkimuksen aineistossa sen sijaan nopeat kulttuuriset ja yhteiskunnalliset muutokset maailmansotien jälkeen. Haastateltavien on pitänyt muodostaa suhteensa 1900-luvun jälkimmäisen puoliskon maallistumiskehitykseen, sen vastailmiöihin sekä kotona omaksutun uskonnollisuuden säilyttämiseen. Sota-aika on vaikuttanut pääosin välillisesti edellisen sukupolven toteuttaman kodin ja koulun uskontokasvatuksen kautta.

6.3. Muutokset kirkollisella kentällä

Vuosina 1924-1934 syntyneiden haastateltavien yhteiset kokemukset yhteiskunnallisista ja uskonnollisen kulttuurin muutoksista muodostavat taustan

¹¹⁹ Valtonen 2004, 41, 44.

¹²⁰ Valtonen 2004, 110.

heidän uskonnollisuudelleen. On kiinnostavaa, mitä muutoksia haastateltavat ottavat esiin ja miten ne näyttäytyvät uskonnollisuuteen vaikuttaneina kohorttitekijöinä.

Haastateltavat ovat kiinnittäneet huomiota muutoksiin uskonnollisessa puheessa, kuten saarnoissa ja hartauspuheissa. Suhde muutoksiin vaihtelee yksioöllisesti. Eräiden haasteltavien mukaan puheissa keskitytään nykyään liikaa yhteiskunnallisiin asioihin eikä Raamatun sanaan.

Ja olen pahoillani monista aamuhartauksista kuinka ne on muuttuneet materialistisiksi talousasioita käsitteleviksi joksikin tilanteen arvioinniksi. Eihän se oo aamuhartauden tehtävä. 1

Se on ihan A ja O, että pysyttäisi siinä sanassa. Että vähemmän sitten niin kuin nykyisin on niitä yhteiskunnallisia ongelmia saarnoissakin. Perusasia jää sivuun. Mun mielestä olis hirveen tärkeätä, että saarnassa aina olisi se synnin sanominen synniksi ja armon julistaminen. Mutta kun nykyisin ihmiset suuttuu, jos sanotaan synty synniksi.9

Eräs haastateltava on puolestaan tyytyväinen, etteivät papit enää puhu samanlaisella päätöksellä kuin ennen.

Mä en tykkää esimerkiksi niistä papeista, jotka saarnaa niin kuin ennen vanhaan. Sellaisella päätöksellä. Mä sain sellaisen käsityksen, että se puhui niin kuin me oltaisi jotain vähäjärkisiä pieniä lapsia.10

Haastateltavien kuvaamat muutokset ovat todennettuja viime vuosikymmenien kirkko- ja kulttuurihistoriallisia ilmiöitä. Aila Lauhan mukaan uskonnollinen puhe, kuten hartauspuheet, saarnat ja rippikoulun painotukset olivat muuttuneet merkittävästi 1900-luvun viimeisiin vuosikymmeniin tultaessa. Periteinen saarnanuotti on väistynyt ja saarnat lyhentyneet. Huomio on alkanut kiinnittyä enemmän kuulijoiden arkielämään, kuin henkilökohtaisen uskon syntymiseen ja synnintunnin herättämiseen. Sielunhoidollinen ja yhteiskunnallinen sisältö on korostunut opettamisen ja neuvomisen sijaan. Moderni raamatuntutkimus on heijastunut pappien tavassa käyttää Raamattua. Uskoa ja tieteellistä tietoa ei ole yritetty väkisin sovittaa yhteen vaan tavoitteeksi on tullut etsiä Raamatun opetuksen tähtäyspiste.¹²¹

Muutosten juuret ovat maailmasotien jälkeisissä vuosikymmenissä, jolloin haastateltavat olivat aikuisia. Kirkossa uudet työmuodot 1940-1950-luvuilla tulivat vastaamaan sodanjälkeisiin tarpeisiin, vaikka painopiste pysyi kristillisessä julistuksessa. Kaupungistuminen vähensi painetta yhdenmukaisuuteen ja tapakulttuuriin, vaikka iltarukoukset ja koulujen aamuhartaudet kuuluivat edelleen elämään. Uskonto oli tarjonnut sodan ja kriisin aikana turvaa ja lohdutusta, mutta

¹²¹ Lauha 2004, 208.

tilanne muuttui Suomen sisäpoliittisen kurssinmuutoksen myötä, kun vasemmisto, erityisesti 1960-luvun nuorisoradikalismi osoitti kritiikkiä kirkkoa kohtaan. Kirkon oli vastattavan näihin haasteisiin. Keskustelukulttuuri avautui esimerkiksi seksuaalisuuteen liittyvissä kysymyksissä, mikä ei miellyttänyt herätyskristillisiä ryhmiä. Suhtautuminen avoliittoon muuttui sallivammaksi, päiväkerho- ja perhetyön alkoivat kasvaa 1970-luvulta lähtien ja naispappeus hyväksyttiin vuonna 1980-luvun lopussa.¹²²

Tämän tutkimuksen kannalta on kiinnostavaa, miten haastateltavat kuvaavat muutosten vaikuttaneen heidän omaan uskonnollisuuteensa. He eivät koe painetta itse muuttaa omia uskonkäsityksiä, vaikka uskonnollinen kulttuuri ympärillä muuttuu.

Mä aattelen ettei niiden muutosten tarvi minun henkilökohtaiseen vakaumukseeni ja näkemykseeni vaikuttaa, että mä saan pitää sen, mikä mulla on. Niin kato kun Timoteus kirjeessä on semmoinen sana, että "mutta pidä sinä se, minkä olet saanut ja mistä tiedät keneltä olet sen oppinut. Isä kirjoitti sen mun ensimmäiseen Raamattuun, jonka mä sain vuonna 1942 jouluna lahjaksi oman Raamatun ja siinä oli Raamatun lehdillä tämä Raamatun paikka Timoteuskirjeessä ja sitä olen pitänyt johtotähtenä. 1

Haastateltavat eivät koe, että heidän uskonkäsityksensä olisivat muuttuneet ympäröivän kulttuurin vaikutuksesta, mutta muutokset ovat pakottaneet heidät muodostamaan suhteen ja mielipiteen uudenlaiseen tapaan esimerkiksi puhua ja saarnata. Vaikka oma ajattelutapa, substanssin tason uskonnollisuus, olisi pysynyt entisellään, osa haastateltavista on jossain määrin siirtynyt valtavirrasta marginaaliin.

Haastatteluaineistossa muun muassa viidennen herätyksen vetovoima perustuu siihen, että liike edustaa vanhaa tuttua julistustapaa ja raamattukäsitystä. Liikkeen piirissä opetus on samanlaista, jota he ovat tottuneet kuulemaan lapsuudessa ja johon ovat kasvaneet. Viidesläisyys ei edusta siis heille uutta ajattelutapaa tai voimistunutta konservatiivisuutta, vaan sitä, mikä vastasi valtauoman ja kirkon opetus- ja puhetapaa heidän lapsuudessaan. Varhain omaksuttu uskonnollisuus on löytänyt paikkansa viidennen herätyksen liikkeistä, joissa vastataan heidän tarpeisiinsa ja odotuksiinsa. Puhetavoissa näkyy liikkeiden omaleimainen vaikutus, mutta substanssin tason uskonnollisuuden juuret ovat syvemmillä lapsuudessa ja kasvatuksessa tai omissa hengellisissä kokemuksissa ja elämäntapahtumissa.

Se on semmoinen, mikä on minun mielestä Raamatun mukaista niiden opetus. (--) Se on niin kuin sillä tavalla, että minut on lapsuudesta asti kasvatettu sillä tavalla, että se vastaa niin kuin minun käsityksiä kristillisyydestä. 9

¹²² Lauha 2004.

Ja minä kuuntelen Norvantoa iltaisin, kun hän radiossa selittää Raamattua ja sitten mä käyn raamattupiirissä. (--) Ja sitten koko viimevuoden ollut torstaisin raamattuluennot. Junkkaalan veljekset. Raamatusta on tullut erittäin tärkeä. (--) Mä en muista sitä uskoon tuloa sillä tavalla. Mä olen siihen kasvanut lapsesta. Mutta mä olen viime vuosina kokenut sen vapauden, sen rauhan. Että minä kelpaan. Ja juuri se. Ehkä mulla on jotain taipumusta siihen viidesläisyyteen päin. Siis selkeä julistus, mitä tulee tuolta raamattuopistolta ja deistä, niin se puree. (--) Tämä on Raamattuopiston tai Kansanlähetyksen jostain tullut, että se mikä sallitaan, se on Jumalan, siinä on joku tarkoitus. 8

Viidennen herätysliikkeen ohella helluntaiherätyksen ja karismaattisen liikkeen nousu asettuu sodan jälkeisiin vuosikymmeniin. Useiden haastateltavien substanssin tason uskonnollisuutta määrittelee jollakin tapaa karismaattinen liike tai helluntaiherätys. He kertovat uskoontulostaan ja Jumalalta saamastaan kutsumustehtävästä. Toisen haastateltavan kokemuksen sijoittuvat 1960-luvulle, jolloin hän oli mukana perustamassa yhteiskristillistä päihdejärjestöä. Toisen haastateltavan kokemukset puolestaan ajoittuvat 1980-luvulle helluntailiikkeen kasvun vuosiin.

No mutta sitten, mä sanon sen, että mun kutsumustehtävänä, silloin tuli Eija Merilä, muistat ehkä sen iskelmälaulajan, Viktor Klimenko ja niihin aikoihin tulin uskoon. (--) Ja nää Eija Merilän kasetit, laulukasetit, kun mä oon musikaalinen. Ne puhutteli. Se oli valtavan ihanaa aikaa. (--) Kutsumus jo orasti rippikouluaikana, mutta sodan jälkeen Suomussalmella ei ollut mahdollisuuksia käytännön tekoihin. Kuuliaisuus keskeistä. Nykyisin Pirkko Jalovaaran esirukousillat. 5

Haastateltavat korostavat henkilökohtaisia elämäntapahtumiin ja kokemuksiin liittyviä syitä, jotka ovat saaneet heidät karismaattisen liikkeen, helluntaiherätyksen tai viidennen herätyksen piiriin. Liikkeiden nousua on selitetty myös yleisemmin Suomalaisen yhteiskunnan murroksella ja liikkeet on nähty vastavoimana nopealle maallistumiskehitykselle 1960-luvulta alkaen. Eila Helanderin mukaan viides herätys edusti kirkon sisäisenä protestiliikkeenä konservatismia ja perusarvoihin paluuta, mikä SMP:n tavoin vetosi suomalaisiin, jotka kokivat jääneensä nopean yhteiskunnallisen muutoksen tuoman hyödyn ulkopuolelle.¹²³

Liikkeen mukaan kirkko oli alkanut luopua sananjulistustehtävästään ja uskollisuudestaan Raamatun sanalle omaksuessaan uusia työmuotoja ja solmiessaan ekumeenisiä yhteyksiä. Liike korosti perinteistä sukupuolimoraalia ja paluuta oman näkemyksenä mukaiseen kristinuskon perusteita kunnioittavaan ja ylläpitävään kristillisyyteen. Harri Heinon mukaan osuvin käsite viidennen herätyksen sijaan on evankelioiva herätyskristillisyyden. Suomessa ilmiön juuret

¹²³ Helander 1999, 59-61.

ovat toisaalta pietistisessä herätyskristillisyydessä ja toisaalta angloamerikkalaisessa evankelioimisliikkeessä.¹²⁴

Osa yksilöhurskautta korostavasta viidesläisyydestä kanavoitui 1960-1970 luvuilla karismaattiseen liikkeeseen, joka nousi suuren yleisön tietoisuuteen Niilo Ylivainion kokouksien myötä vuodesta 1977 alkaen. Yli-Vainio korosti Jumalan anteeksiannon ja henkilökohtaisen uskon elämää muuttavaa voimaa, joka saattoi ilmetä fyysisenä paranemisena tai kaatumisena. Luterilaisessa kirkossa karismaattinen liikehdintä kanavoitui ”Hengen uudistus kirkossamme - liikkeeseen. Erityisesti esirukous ja sielunhoito olivat liikkeen toiminnan keskiössä. Samaan aikaan karismaattisen liikkeen kanssa Suomessa alkoi 1980-luvulla voimakas helluntailiikkeen nousu. Vuonna 1960 helluntaiseurakunnissa oli 26000 jäsentä, mutta 1980-luvun puolivälissä luku oli noussut 45 000. Erityisesti Yli-Vainion kokouksiin osallistuneista moni liittyi helluntaiseurakuntaan. Karismaattinen liikehdintä ja helluntailaisuuden kasvu laantui 1980-luvun loppuun tultaessa.¹²⁵

Haastateltavien aikuisiässä voimistuneet liikkeet; viidesläisyys, karismaattinen herätys ja helluntailaisuus määrittelevät joidenkin haastateltavien uskonnollisuutta erityisesti substanssin tasolla. Liikkeiden nousua voidaan tarkastella edelliseen tapaan yhteisten, aikaan sidottujen kohorttikokemusten näkökulmasta ja ymmärtää niiden kautta paremmin haastateltavien uskonnollisuuden, opillisten painotusten sekä perinteen siirtämisen ja puhetaipojen taustoja. Kohorttikokemusta on osittain itse vaikea tunnistaa, mutta kuitenkin eräs haastateltava esimerkiksi liittyy oman uskoontulonsa laajempaan yhteyteen kertoessaan tullessaan uskoon Eija Merilän ja Viktor Klimentin musiikin vaikutuksesta. Kiinnostavaa on, mitkä kokemukset ovat erityisiä ja juuri tälle kohortille ominaisia. Aineistossa keskeisiksi tekijöiksi nousevat nopea sekularisaatiokehitys ja uskonnollisen puhettavan muutos sekä toisaalta voimakkaat herätysaallot.

Käsitys taustalla olevista kohorttikokemuksista ei kuitenkaan täysin tee oikeutta haastateltavien omille näkemyksille. He itse liittävät liikkeiden vetovoiman omiin henkilökohtaisiin elämäntapahtumiin ja tarpeisiin eikä niinkään yleisiin kulttuurisiin ilmiöihin. Tässä yhteydessä merkitys on erityisesti myös funktionaalista. Eräs haastateltava esimerkiksi yhdistää voimakkaan kokemuksen

¹²⁴ Heino 1997, 54-61 ; Helander 1999, 59-61 ; Ketola ja Virtanen 2008,75-80.

¹²⁵ Helander 1999, 62 ; Ketola ja Virtanen 2008, 82.

armahdetuksi tulemisesta viidennen herätyksen julistukseen ja kaksi haastateltavaa määrittää itseään ja elämäänsä keskeisesti esirukoustehtävän kautta.

6.4. Mentaalihistorian näkökulma

Haastatteluaineistosta nousee uskonnollisuuteen vaikuttaneita, aikaan sitoutuneita aineksia, joita ei voi tyhjentävästi palauttaa tapahtumahistoriaan, kuten herätysaaltoihin, uskontokasvatuskulttuuriin tai sotaan. Haastateltavien uskonnollisessa puheessa nousee toistuvasti esiin instituutioiden arvostus ja vähään tyytyväisyyden ihanne. Lisäksi haastateltavat korostavat yksilöllisyyden sijaan jatkuvuutta ja sukupolvelta toiselle siirtyviä perinteitä. Näissä arvoissa ja ajattelutavoissa on tapahtunut muutoksia maailmasotien jälkeisinä vuosikymmeninä ja niitä voidaan pitää tyypillisinä nykypäivän ikääntyneiden sukupolvelle. Ilmiöt eivät kuitenkaan palaudu selkeästi mihinkään kohortin yhteiseen avainkokemukseen tai tapahtumaan, vaan kulkevat syvemmällä mentaliteetin tasolla.

Mentaliteetit ovat tapoja ajatella, joita yksilöt eivät voi valita, niin syvälle ne ovat juurtuneet. Le Goffin mukaan mentaliteetit toimivat arkisen ja automaattisen tasolla ja koostuvat yksilön ajattelun ei-persoonallisesta aineksesta. Lucien Febvre'n mukaan jokaisella aikakaudella on omat henkiset työkalunsa, joiden avulla maailma hahmotetaan. Ne ovat historiallista ja jokaiselle aikakaudelle ominaista sekä luonteeltaan yhteisöllistä. Mentaliteetti on enemmän kuin yhden ihmisen kokemus tai tunne, mutta sillä on myös yhteytensä jokaisen yksilön maailmaan. Patrich Hutton näkee mentaliteetin sisältävän ihmisen ja hänen ympäristönsä monitahoisen suhteen, joka koostuu muun muassa perustavanlaatuisista ajattelutavoista, elämänsenteistä sekä ihmisten välisten suhteiden sosiaalisista ja psykologisista ehdoista. Siinä etsitään ihmisen tapaa olla olemassa oman aikansa maailmassa.¹²⁶

Mentaliteetin muutokset on perinteisesti nähty hitaina prosesseina. Ne sisältävät syvälle juurtuneita käsityksiä, joita yksilöt eivät aseta kyseenalaisiksi tai eivät edes huomaa kantavansa. Käsite auttaa tarkastelemaan ilmiöitä, jotka eivät avaudu tapahtumien tai selkeiden muutosten kautta. Hitaasti muuttuva mentaliteetti välittyy toistuvissa käytännöissä ja kuljettaa mukanaan aiempien sukupolvien historiaa, vaikka traditio näyttäytyykin eri sukupolville hieman eri

¹²⁶ Korhonen 2002, 42, 48 ; Valtonen, 2004; 16.

sisältöisenä. Huolimatta pitkän keston korostuksesta, mentaliteettihistoriassa on haluttu etsiä tutkittavan ajan erityislaatua suhteessa muihin aikoihin.¹²⁷

Mentaliteetti käsitettä käytetään erityisesti kulttuurihistorian tutkimuksessa. Tämän tutkimuksen näkökulma ei ole mentaalihistoriassa tai mentaliteettien historiassa, vaan erityisen kiinnostavaa on se, millainen on haastateltavissa näkyvä mentaliteetti ja mitä se näyttäytyy haastateltavien uskonnollisessa merkitysmaailmassa.

Instituutioiden arvostus voidaan nähdä aineistossa eräänä syvään juurtuneena mentaliteetin tason ilmiönä. Uskonnollisuustilastojen mukaan juuri institutionaalisessa uskonnollisuudessa on ikäluokkien välillä merkittävintä laskua. Mark Chaves puhuu sekularisaatioteoriassaan juuri uskonnollisten instituutioiden vaikutusvallan vähenemisestä. Thomas Luckmannin mukaan kyse on uskonnollisuuden privatisoitumisesta. Moderni pelastuksen etsintä on siirtynyt yksityiselle elämänalueelle ja se nähdään yksilön omana asiana.¹²⁸ Tämä on keskeinen mentaliteettiero, joka erottaa tähän tutkimukseen osallistuneiden ikäluokan nuoremmista sukupolvista.

Seurakuntien perinteiset toimintamuodot houkuttelevat haastateltavia. Jumalanpalvelus on useille haastateltaville erittäin tärkeä. Mikäli kirkkoon meneminen on vaikeutunut, tv- ja radiojumalanpalvelukset ovat keskeisessä roolissa. Kirkkoon meneminen on haastateltaville toisaalta hyvä kristillinen tapa. Toisaalta monet kuvaavat, miten jumalanpalveluksen sisällöt ovat heille tuttuja ja tärkeitä. Monet mainitsevat toisena perinteisenä toimintamuotona raamattupiirit.

Saimme perustettua tai he, en muista keneltä se ehdotus tuli, että eikö me voitais saada tänne raamattupiiri. 1

Kyllähän se on, osaksi se on tapa. Hyvä kristillinen tapa. Ei sitä voi yhtään moittia, että tavan vuoksi käy kirkossa. Se on pelastanut monelta pahalta. 9

Täällä mulle on muotoutunut vanha kirkko, kun mä asun tässä lähellä, mä olen oikein vanhakirkkolainen. Mä olen oikein laskenut, että kun mä 79 tulin, kyllä mä 80-luvullakin kävin aika paljon, mutta varsinaisesti sitten vuodesta 90 asti ihan säännöllisesti. Se on koti. Se on enemmänkin tavallaan, se on kuin toinen koti. (--) Sairas mun täytyy olla, jos mä kuuntelen radiosta. Ilman muuta lähen kirkkoon. Se kuuluu asiaan. Mä menen sinne. Se on ihanaa, kun laulaa ja osaa ne virret ja tuota ja jollain tavalla sillä on niin suuri merkitys. (--) Mä saan sieltä niin paljon. Se on hyvin vaikea selittää vaikka jollekin joka ei käy. Kaikki virret mä laulan. Mä en kehu, mä en oo sen parempi, mä oon syntinen. mutta mä tarvitsen sitä paikkaa. Mä riemurinnoin laulan niitä ylistyksiä siellä. Että siis siis todella osallistun.8

Haastatteluista välittyy myös arvostus seurakuntien työntekijöitä kohtaan.

¹²⁷ Korhonen 2002, 54–55.

¹²⁸ Niemelä 2004, 10–11.

Haastateltavat pitävät myös erittäin tärkeänä sitä, miten erityisesti papit suhtautuvat heihin itseensä. Myönteinen palaute ja huomionsoitukset erityisesti työntekijöistä, jotka ovat heidän silmissään arvostetussa auktoriteetin asemassa, tuntuvat tärkeiltä. Haastateltavat peilaavat seurakunnan työntekijöistä eräällä tapaa vanhan ihmisen arvoa.

Me ollaan kaikki täällä olevat onnellisia siitä, että seurakunta on huomionnut meidät. Että täällä tullaan käymään säännöllisesti kerran viikossa. (--) Meille kaikille tuli vakuutus siitä, etteivät he tätä pakosta tee. Tulevat ihan vapaaehtoisesti. 1

Mä sain sellaisen käsityksen, että se puhui niin kuin me oltaisi jotain vähäjärkisiä pieniä lapsia. Että ehkä sekin teki sen, että mun ei oo tehnyt mieli mennä sinne. 10

Ja mulla on Kontulan seurakunnassa tää yks pappi on sillee hyvin läheinen, että halataan aina. Ja kun mä sairastin tossa pari vuotta sitten, sellainen pahakin juttu, niin hän rukoili mun puolesta ja tota aivan ihania ne oman seurakunnan työntekijät. 2

Hän heti tuli ja sanoi, että tosi kiva, että sä oot täällä. Mä sanoin, että mä tuun sitten alttarille, että rukoile mun puolestani, kun minäkin hänen puolestaan olen rukoillut. Siinä tuli sellainen hieno hetki, että sitten kun hän on liturgiassaan päässyt siihen, että ne valkopukuiset sieluhuoltajat, esirukoilijat tulevat siihen palvelemaan, hän jäi itse sinne taakse ja viittasi mulle, että tule vain sinne. Siinä mulle tuli mieleen se raamatunkohta siitä Hyvästä Paimenesta. Hän jätti ne 800 seurakuntalaista ja yhden lampaan, joka on loukannut itensä pahasti, niin hän pyysi. Se oli tosi hieno hetki. Hän vei sinne taakse ja saatiin rukoilla. (--) Joo ja mä oon koko ajan pitänyt itseäni paljon vähempiarvoisena. Mä olen 82 vuotias ja hän on sillä lailla hyvin viisas ihminen. Hänessä yhdistyy valtava äly ja valtava rakkaus. Niin ja mä olen koko ajan jarrutellut. Hän sanoi, että miksi sä et voi luottaa, että hän niin ku välittäisi. Mutta nyt se toisena pyhänä kun olin, se vahvistui, kun hän veti minut sinne syliinsä ja kun sitä hellyyttä ja lämpöä ei ole sellaisessa perheessä, jossa se mies on niin, ettei mitään. Se oli hieno hetki. Mä sitten sanoin, että taitaa se sitten olla niin, että me ollaan ystäviä. Että hän on nyt ollut viime aikoina hyvin tärkeä henkilö minulle ja varmaankin minäkin jotakin hänelle. 3

Jännästi aina näissä mun tehtävissä, johtaja ja tää perustaja. Mä oon aina tullut lähimmäksi, se on ihmeellistä. Vaikka en mä ikinä mihinkään itseäni tyrkytä. Miten Herra on johdattanut. (--) Että jotenkin Herra aina on laittanut sen johtajan pariin mut. 6

Haastateltavien uskonnollisuus kiinnittyy siis voimakkaasti seurakuntiin.

Uskonnollisuus ei ole leimallisesti yksityistä, vaan myös institutionaalista, vaikka kaikki haastateltavat ottavatkin esille henkilökohtaisia merkityksiä ja kokemuksia. Ilmiö kertoo substantiaalisesta arvostuksesta hengellisiä auktoriteettaja ja instituutioita kohtaan. Kuitenkin myös sillä, mitä haastateltavat itse saavat kohtaamisista papin kanssa, on funktionaalinen merkitys. Se, että seurakunnan työntekijät tulevat palvelutaloon, huomioivat heidät ja puhuvat heille kuten aikuisille ihmisille, tukee heidän kokemustaan siitä, että ihminen on arvokas vanhanakin.

Heli Valtosen mukaan vaatimattomuus ja vähään tyytyväisyys ovat tyypillisiä sodan ja pulan sukupolvessa. Tämä näkyy myös haastatteluaiaineistossa. Kuten aikaisemmin todettiin, kiitollisuus on keskeinen ja lisääntynyt osa

haastateltavien uskonnollisuutta. Vaikka haastateltavat ovat joutuneet usein sopeutumaan heikentyneeseen terveyteen ja muutoksiin asumisessa, he korostavat, etteivät halua valittaa, vaan ovat tyytyväisiä. Monet halusivat myös haastattelun aikana korostaa, etteivät he ole mitään ”hyviä ihmisiä tai uskovaisia”.

Kun sä nyt kuuntelet minua, sä otat minun niin kuin mä olisin ihan Pyhää Henkeä täys. Mä olen ihan tavallinen ihminen. Jumalan lapsi kuitenkin. (--) Nyt on kaikki ihan hyvin. Asiat on kunnossa. Alzheimerin tauti vaan... nää lääkkeet väsyttää kauheasti. Mutta iltaa kohti mä aina piristyn. Valvon tonne yhteen asti. Luen, olen kova lukija. Että tota mulla on sillai ihan hyvä olla. Mä olen 80 että mie tykkään että ei se ole mitään kamalaa, jos ihminen vanhentuu.³

Että mä kiitän siitä, mä sain tänne paikan ja olen ollut tyytyväinen täällä. Mulla ei oo oikeestaan mitään valittamista. Jos valittaisi niin tietysti silmien näkö on huono ja kulkeminen vähän katalaa. Jalat ei taho toimia ja semmosta kaikkea. Ja mä oon nyt puolitoista vuotta kärsinyt siitä säärihaavasta. Sitä joka ilta ja aamu hoidetaan. Mutta en mä oo päättänyt valittaa siitä ollenkaan. Mä aattelin, että se paranee.¹

Vaikka mentaliteetin muutos nähdään hitaana prosessina, on kiinnostavaa huomata tämän tutkimuksen haastateltavien mentaliteetissa selviä eroja 1900-luvun alussa syntyneiden naisten mentaliteettiin, jota Heli Valtonen on tutkinut väitöskirjassaan. Valtonen puhuu kristillis-isänmaallisesta mentaliteetista ja siitä nousseesta kuuliaisuuden ihanteesta. Kuuliaisuus tulee esiin myös tämän tutkimuksen aineistossa, mutta se ei liity samalla tavoin isänmaallisuuteen. Kuuliaisuuden ihanne nousee pikemminkin kutsumustehtävääjatkuksesta. Haastateltavat eivät koe olevansa niinkään kuuliaisia isänmaan ja Jumalan palvelijoita vaan lähimmäisten ja Jumalan palvelijoita.

Se on mun ykköstehtävä, esirukous. Siinä mä oon uskollinen. Se on jokapäiväinen, se on jatkuva. Kaikki lähiystävät, joilla on mun numero jatkuvasti soittavat omia ja läheistensä asioita ja nuo loputtomat kirjeet. Se on pelkkää rukousta. ⁶

Kyllä mä nyt ihmeissäni olin. Kun ei voinut lohdutella ja kosketella jalkoja, vaikka hirveet säryt. Joo, rupee rukoilemaan. Sen minä sanon ihan Herran kunniaksi, että mä olen ollut kuuliainen. Tämä on semmoinen tie, että pitää olla kuuliainen. Ei voi sanoa, että pitää, mutta se tulee Jumalalta. Että minä olen ollut kuuliainen. Voi sanoa, että vaikka Jeesus olis tuossa. Mä olen ollut kuuliainen. Mä otin sen rukouksen vastaan ja raahasin sitä mukanani. (--) Just niin, että onko se sitten niin, että tulessa kulta koetellaan, poltetaan, että tota monethan joutuvat kokemaan vakavia sairauksia. (--) Kyllä siinä pitää rukoilla, ja rukoilla ja rukoilla. Ei se tule noin vaan. Siinä täytyy pysyä koko ajan Herrassa. Ja myös palvella Herraa. Mä tiedän sen, mä taatusti tiedän sen, miten minun palvelutehtäväni ovat auttaneet muun muassa minun poikani perhettä. ⁵

Kolmas yhteinen mentaliteetin tasolla liikkuva ajatus liittyy sukupolvien ketjuun. Käsitykseen hyvästä vanhemmuudesta kuuluu uskontokasvatustehtävä. Haastateltaville on merkityksellistä, miten he ovat onnistuneet siirtämään uskontoperintöä tuleville sukupolville. Uskontoperinteen siirtäminen kuuluu

heidän käsityksenä mukaan keskeisesti äidin, mummon ja esimerkiksi opettajan tehtäviin. Historialliset tekijät, kuten 1960- ja 1980-luvun herätyskristilliset ilmiöt ovat vaikuttaneet keskeisesti siihen, minkälaista uskonnollisuutta haastateltavat ovat välittäneet eteenpäin. Eräs haastateltavista korosti, ettei halunnut painostaa lapsiaan, mutta oli tyytyväinen, että poika päätti mennä rippikouluun ja kastaa lapsensa. Perinteen siirtäminen on keskeinen tema haastattelujen sisällöissä. Samalla tavoin kuin haastateltavat kertovat omasta lapsuutensa uskontokasvatuksesta, he kuvaavat omien lastensa omaksumaa uskonnollisuutta.

Kriittisiäkin hetkiä on ollut, mutta se on ollut mulle ilo, että olen vauvasta asti saanut molempien poikien puolesta rukoilla. (–) Mummu kävelee täällä koko ajan rukoillen. 5

Sitä olen tyttärellekin koittanut tähdentää, että meillä on taivaallinen isämme turvanamme ja hän onkin omaksunut sen, että jos meillä on esimerkiksi jotain sairautta tai joku leikkaukseen meno, niin hän ottaa rukousaiheekseen sen ja saataa kuulla, kun joka ilta on rukoillut sun puolesta, että sun polvileikkaus onnistuisi. 1

Ja ilmeisesti siinä on jotain vaikutusta ollut, kun ilmeisesti tää mun pojan poika nyt ilmeisesti kastanut lapsena, sitä mä olen viime viikot ajatellut. 10

Mentaliteetikäsité tarjoaa erään näkökulman kohorttivaikutukseen ja toisaalta haastaa teorian. Uskonnollisuuteen ja perinteen siirtämiseen ei vaikuta ainoastaan yksittäiset historian tapahtumat vaan laajempi, pitkäkestoisempi ja syvään juurtunut mentaliteetti. Mentaliteetti-käsité haastaa ainakin määrittelemään tässä kohortin laajemmin, kuin yhteisen tapahtumahistorian, avainkokemusten ja nopean muutosten kautta. Uskonnollisuuteen vaikuttavat yhteisen kohorttitekijät ovat selkeiden tapahtumien sijaan usein tiedostamattomia itsestäänselvyksiä. Ne ovat vaikuttaneet haastateltavien uskonnollisuuteen erityisesti substanssin tasolla.

7. Elämää kokeneiden usko – elämäntapahtumien näkökulma haastaa jännitteen

7.1. Elämäntapahtumien erillisyydestä ja kohortista

Kohorttivaikutuksen ja kehitysteorioiden jännite ei tarkastele yksilöllisten elämäntapahtumien vaikutusta vanhuusiän uskonnollisuuteen. Tutkimuksen kentällä esiintyy myös kolmas selitysmalli, joka haastaa perinteisen kehityskohortti jaon. Kati Niemelän mukaan niin kutsuttu elämänkaarimalli on kolmas tapa selittää eri ikäryhmien uskonnollisuudessa olevia eroja. Sen mukaan ikäkausien erot johtuvat muutoksista sosiaalisissa rooleissa, ei niinkään ikävaiheeseen kuuluvista kehitysprosesseista. Näin ollen keskeisiä uskonnollisuuden muutoksiin vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa lasten

saaminen tai omien vanhempien kuolema. Malli korostaa siis elämäntapahtumia.¹²⁹

Vaikka tietyt elämäntapahtumat tulevat yleisiksi ikääntymisen myötä ja vanhuusiässä elämäntapahtumia on ylipäättään enemmän takana kuin nuoremmilla, niiden suoraviivainen yhteys ei ole itsestäänselvyys. Viimeaikaisessa tutkimuksessa erityisesti ikääntymiskehityksen vaikutusta on kyseenalaistettu ja sen sijaan korostettu yksilöllisiä elämäntapahtumia, jotka voivat tulla eteen missä ikävaiheessa tahansa. Daniela Koleva ja Joanna Bornat ovat vuonna 2013 raportoineet Religion and Society Programme tuloksia eri puolilla Eurooppaa ikääntymisestä ja uskonnollisuudesta. Projektin tulokset eivät tukeneet väitettä, että uskonnollisuus voimistuu ikääntymisen myötä, vaan korostivat lapsuuden perheen ja elämäntapahtumien, erityisesti menetysten merkitystä.¹³⁰

Elämäntapahtumien kannalta kiinnostavia ovat Fowlerin ja Oserin uskonnollisen kehityksen teorit, jotka sitoutuvat ikääntymiskehitykseen, mutta korostavat käynnössä elämäntapahtumia. Fowlerin mukaan elämäntilanteiden muutokset ja konfliktit järkyttävät tasapainotilaa ja pakottavat uudelleen tulkitsemaan uskoa. Oserin mukaan ihmisen uskonnollinen ajattelu aktivoituu vaikeissa ja yllättävissä elämäntilanteissa ja niiden yhteydessä ihminen työstää suhdettaan tuonpuoleiseen.

Fowlerin teoriaa on kritisoitu siitä, hän käsittelee laajasti uskonnollisen kehityksen eri strukturalistisia vaiheita, mutta ei niinkään kehitysvaiheiden välisiä muutosprosesseja, jotka liittyvät erityisesti myös tämän tutkimuksen kysymyksenasetteluun. Myöhemmässä tuotannossaan Fowler kuitenkin muotoilee kolme erilaista muutoskategoriaa, jotka ovat kehitysmuutos, rekonstruktiivinen muutos ja muutos, joka on reaktio joihinkin merkittäviin elämäntapahtumiin. Fowlerin teorian mukaan uusi kognitiivinen kehitystaso tai uudet psykososiaaliset haasteet voivat olla ristiriidassa vallitsevan uskonnollisen kehitysvaiheen kanssa. Näin syntyy paine pyrkiä epätasapainosta uuden kehitysvaiheen tarjoamaan tasapainoon.¹³¹ Elämäntapahtumat siis haastavat senhetkisen uskonnollisen ajattelun.

Siirtymä vaiheesta toiseen, etenkin myöhäisemmissä vaiheissa, ei ole biologisen kypsymisen, psyykkisen kehityksen eikä fyysisen tai älykkyyksiän

¹²⁹ Niemelä 2011, 42.

¹³⁰ Bornat ja Koleva 2013, 250–251.

¹³¹ Oikarinen, 1993, 99, 103.

karttumisen automaattinen seuraus. Erityisesti myöhäisemmissä vaihesiirtymissä elämänkaareen liittyvien ajankohtaisten kriisien ja haasteiden kohtaaminen tulee ratkaisevaksi. Tietyt vaihesiirtymät ovat ideaalisia juuri elämänkaareen kuuluvien uusien haasteiden yhteydessä. Entisten rakenteidenvarainen usko ei tällöin tarjoa enää tarkoituksenmukaisia selviytymiskeinoja. Uskon strukturaalinen kehitysvaihe vaikuttaa luonnollisesti myös psykososiaalisen elämäntilanteen tulkintaan ja tapaan kohdata haasteita.¹³²

Elämäntapahtumien vaikutus muutoksiin ihmisen uskonnollisuudessa on Fowlerin teoriassa vahvasti funktionaalinen. Ihminen siirtyy uskonnollisesta kehitysvaiheesta toiseen jonkin tarpeen aktivoimana. Kriisi luo uudenlaisia tarpeita ja ihmisen uskonnollisuus muuttuu vastaamaan tähän tarpeeseen. Näin ollen elämäntapahtumat näyttävät muuttavan erityisesti uskonnon funktionaalista merkitystä.

Fowlerin mukaan myöhemmät vaihesiirtymät tarvitsevat kuitenkin psykososiaalisten haasteiden rinnalle jonkin traditiosta nousevan motivoivan tekijän. Viidenteen ja kuudenteen kehitysvaiheeseen ei voi hänen mukaansa yleensä edetä muutoin, kuin eräiden suurten uskonnollisten ja humanististen traditioiden tarjoamien voimakkaiden uskonsisältöihin liittyvien mielikuvien inspiroimana.¹³³ Lauri Oikarisen tulkinnan mukaan siis viimeisissä kehitysvaiheissa uskonsisältöihin eli substanssiin liittyvät mielikuvat eivät siis nouse vain ikääntymiskehityksestä tai elämäntapahtumista vaan selvästi myös uskonnollisesta traditiosta. Kuten aikaisemmin tässä tutkimuksessa on todettu, traditio muuttuu ja elää ajassa. Nämä muutokset liittyvät vahvasti yhteisiin kohorttikokemuksiin.

Friz Oserin teorian mukaan muutos ja kehitys kohdistuvat uskonnolliseen arviointiin, jossa ihminen työstää elämäkokemuksiaan suhteessa tuonpuoleiseen. Oserin mukaan ihmisen uskonnollinen ajattelun aktivoituu sattumanvaraisissa elämäntilanteissa. Teoriassa kartoitetaan sitä, miten ihminen selviytyy näistä tilanteista. Elämän käännekohdat, kriittiset ja tuskalliset kysymykset havahduttavat elämän tarkoituksen ja perimmäisen pohtimiseen. Näitä ovat erityisesti kuoleman ja sairauden kohtaaminen, mutta myös iloiset ja positiiviset

¹³² Oikarinen 1993, 99, 103, 107.

¹³³ Oikarinen 1993, 107.

kokemukset, esimerkiksi lapsen syntymä, voivat herättää kokemuksen tuonpuoleisesta.¹³⁴

Oserin mukaan jokainen ihminen on ainakin ääritilanteissa uskonnollinen. Uskonnollinen sääntöjärjestelmä on aina olemassa passiivisena. Se voi aktivoitua milloin vain, mutta varmimmin se tapahtuu kriisitilanteissa ja uskonnollisesti aktiivisissa tilanteissa. Poikkeukselliset elämäntapahtumat, joita hän kutsuu kontingenssitilanteiksi, saavat keskeisen roolin Oserin teoriassa.¹³⁵

Sekä Fowlerin että Oserin teorioiden kohdalla herää kysymys, miten vahvasti tietyt elämäntapahtumat voidaan sijoittaa ikääntymiskehitykseen. Fowlerin teorian mukaan ikääntyminen ja sen mukanaan tuomat psykososiaaliset haasteet ja kriisit ovat ehtoina myöhempiin kehitysvaiheisiin siirtymiselle. Fowler sitoo siis elämäntapahtumat ja kriisit iän karttumiseen ja pitää niitä yhdessä keskeisimpinä uskonnollisuuden muutosvoimina.¹³⁶ On selvää, että esimerkiksi perheen perustaminen sekä vanhempien ja puolison kuolema sijoittuvat usein tiettyihin ikävaiheisiin, mutta näin ei suinkaan aina ole. Oser puhuu teoriassaan sattumanvaraisista ja äärimmäisistä elämäntilanteista, jotka sattumanvaraisuudessaan ja äärimmäisyydessään voivat luonnollisesti tapahtua hyvin eri elämänkaaren vaiheessa.

Aineiston kannalta on kiinnostavaa, liittävätkö haastateltavat uskonnollisuuteen vaikuttaneet elämäntapahtumat ja ikääntymisen yhteen. Toisaalta on tärkeää tulkita, miten paljon haastateltavien kuvaamat henkilökohtaiset elämäntapahtumat heijastelevat laajempaa yhteistä kohorttikokemusta. Lopulta on kiinnostavaa, muodostavatko elämäntapahtumat oman erillisen vanhuusiän uskonnollisuuteen vaikuttaneen tekijänsä, joka on riippumaton ikä- ja kohorttitekijöistä.

7.2. Usko muuttuu elämäntapahtumien myötä

Haastateltavat ottavat esiin elämäntapahtumia elämänkaaren eri vaiheista. Varhaisimmat kokemukset liittyvät omien vanhempien kokemiin elämäntapahtumiin, jotka vaikuttivat lapsuudenkodin uskonnollisuuteen. Lainauksessa haasteltava kertoo kodin tulipalosta, joka muutti perheen elämänsuuntaa ja isän uskonnollisuutta.

¹³⁴ Räsänen 1991, 11–54, 88 ; ks. Oser ja Gmünder 1988, 9; Bucher ja Reich 1989, 4 Oser ja Gmünder 1991, 9; Oser 1989, 73–75.

¹³⁵ Räsänen 1991, 68, 72-73 Ks. Oser 1989, 48 ; Oser & Gmünder 1991, 19, 20; Oser 1992b, 67; Oser 1991, 6.

¹³⁶ Oikarinen 1993, 107.

Isän tapahtuma oli se, että oli mennyt takaamaan, se oli semmoinen petollinen juttu. Isä oli kirjoittanut nimiä sellaisiin papereihin. Ei siitä sen enempää. Olin semmoinen 14-15. Että jos nyt käy huonosti, meiltä menee koti. Oltiin suht varakkaasta perheestä. Sitten kävi niin, että syttyi tulipalo. Se konepaja, johon isä oli rahaa laittanut. Asuttiin Kotkassa, 5. kerroksesta. Näin ikkunasta kun se konepaja paloi. Siinä vaiheessa sitten, isä oli jo ollut kyllä, mutta silloin isä ihan täytyi Pyhällä Hengellä ja kertoi siitä sitten tietysti meille lapsille. Se oli semmoinen hyvin.. Jäi leijumaan meidän kotiin tämä koko tilanne, siis hyvällä tavalla. En mä sano, että siitä olis mun usko, mutta se tuli ihan pikkuhiljaa. 3

Keskeisimmät elämäntapahtumat, joita haastateltavat ottavat esiin, eivät liity erityisesti mihinkään tiettyyn ikävaiheeseen, vaan ovat tapahtuneet elämänkaarella satunnaisesti ja yksilöllisesti. Henkilökohtaiset kriisit ovat muuttaneet ja aktivoineen useiden haastateltavien uskonnollisuutta. Tapahtumiin liittyy tyypillisesti menetyksiä, epävarmuutta ja uudenlaisten roolien omaksumista.

Haastateltavat ottavat esiin seuraavanlaisia elämäntapahtumia: lapsuuden turvattomuus, molempien vanhempien äkillinen kuolema, avioero, leskeksi ja yksihuoltajaksi jääminen, läheisten sairaus ja kuolema, leikkaukset, avio-ongelmat ja tieto lasten homoseksuaalisuudesta. Elämäntapahtumat ovat muokanneet yhtä aikaa sekä uskonnon substanssia koskevaa että funktionaalista merkitystä. Haastateltavat muistelevat, miten he turvautuivat Jumalaan sekä saivat apua ja lohtua vaikeissa elämäntilanteissa. Haastateltavien on helppo muistaa, millainen funktionaalinen merkitys uskolla on ollut tärkeissä elämäntapahtumissa. Muuten mennyttä funktiota on vaikea muistaa ja kuvailla. Kokemukset Jumalan avusta tai seurakuntayhteyden merkityksestä kriisissä ovat opettaneet haastateltavia luottamana ja turvautumaan Jumalaan myöhemminkin. Useat haastateltavat kuvaavat, että näistä elämäntapahtumista lähtien heillä on ollut vahva luottamus Jumalaan. Vaikka kyseisistä elämäntapahtumista olisi jo pitkä aika, ne vaikuttavat kristinuskon funktionaaliseen merkitykseen edelleen vanhuusiässä.

Mä koin sen niin konkreettisesti silloin, kun mä menetin mun molemmat vanhempani samana kesänä. (--) Sitä on juurtunut siihen uskoon, että mitään ei tapahdu hänen sallimattaan. Jos hän antaa meille jonkin koetuksen hän myös antaa voimaa sen kestämiseen. Että tämmöinen luja luottamus siihen on saanut säilyä läpi elämän. Että se on minusta suuri lahja. 1

No esimerkiksi nuo avioerot on semmoisia, jotka lyö ihan maahan. Se on pahempi kuin kuolema. Jos ei olisi ollut uskoa, niin se olis varmaan ollut paljon vaikeampi kestää. (--) Mä aloitin käymään siellä ihan silloin kun mä tänne muutin. Olin avioeron kokenut ja elämä oli hirveen raskasta. Sitten mä näin lehdestä ilmoituksen, että on ikäihmisten leiri. Mä menin sinne leirille. 9

Lapsena rukoilin, kun oli paljon poissa kotoa. Äiti kuoli kun olin kaksi vuotta ja isä 45-vuotias. Isovanhemmat oli kuolleet. En ole tuntenut itseäni koskaan turvattomaksi. Johtuuko siitä, kun mulla on tämä usko, vaikka en mä sitä toivotta. 10

Varsinaisesti uskonto tuli minulle tärkeäksi silloin, kun olin mennyt naimisiin ja saanut kaksi lasta. Ja sitten mun mies kuoli ja mulle jäi kaksi lasta. Tommoset kaksi- ja neljävuotiaat lapset. Silloin mä koin sellaisen tyhjän paikan, että mie.. mie en löytänyt mitään muuta apua ku Jumalan. Että se oli sellainen voimakas tunne, joka antoi voimaa ja lohtua jatkaa eteenpäin. Eikä se oo koskaan hylännyt minua vaikka en minä oo koskaan sillä tavalla juossut kirkossa ja mutta mielellään, jos täällä on ehtoollinen, ihan varmasti menen ehtoolliselle. Sillä lailla se on tärkeä. N2

Elämäntapahtumat ovat vaikuttaneet keskeisesti myös uskonnon substanssin tason merkitykseen, kuten jo edellisissäkin lainauksissa kävi ilmi. Esimerkiksi usko Jumalan johdatukseen on lisääntynyt sen myötä, kun haastateltavat ovat kokeneet sitä omassa elämässään. Useilla uskonnollinen aktiivisuus on lisääntynyt näiden tapahtumien seurauksena. Eräs haastateltava esimerkiksi kertoi alkaneensa rukoilla ja miettiä uskonnollisia kysymyksiä enemmän tyttären vakavan sairauden yhteydessä.

Mulla oli tyttären kanssa, siitä on 14 vuotta aikaa. Yhtäkkiä tyttäreltä meni maksa. (--) Niin silloin kyllä rukoiltiin. Mutta siinä kyllä varmaan rukoili moni muukin. (--) Kyllä ne on semmoisia, että ne panee miettimään.10

Elämäntapahtumat ja erityisesti vaikeiden asioiden järjestyminen ovat haastateltavien mukaan osoittaneet, että Jumalan johdatus vaikuttaa heidän elämässään.

Tähän voin heti sanoa, että mun elämässä on ollut tosi paljon johdatusta. Että tää asuntokin tuli. Mä sanoin Herralle Jumalalle sillai, että hoida mun asuntoasia. Sitten mä näin lehdessä, että tulee sellainen senioritalo tähän. 4

Elämäntapahtumat ovat pakottaneet myös arvioimaan uskoa substanssin tasolla uudelleen. Eräs haastateltava kertoo, että tieto lasten homoseksuaalisuudesta haastoi hänet pohtimaan kristinuskon suhdetta seksuaalivähemmistöihin. Tapahtumat pakottivat myös arvioimaan suhdetta kirkkoon. Hän on kohdannut hengellisentyöntekijöiden erilaisia suhtautumistapoja sekä itse aktivoitunut kertomaan asiasta ja vaikuttamaan asenteisiin. Seuraavassa kertomuksessa haastateltava kuvaa omia tunnetilojaan, jotka ajan myötä muuttuivat masennuksesta ja rauhaan ja vapauteen. Uskonnollisuus kietoutuu tähän pohdintaan ja hän näkee prosessissa Jumalan johdatusta.

Yhtenä sunnuntaina mun poika oli olohuoneessa ja mä olin keittiössä. Hän tulee sinne keittiöön, ottaa mua kaulasta kiinni aivan tuskissaan ja kertoo tän näin, että hän on homo. Ja sit me halattiin siinä ja itkettiin ja mä sanoin, että kuule me pärjätään yhdessä. Että kyllä me pärjätään ja Jumala auttaa meitä. Vaikka mulla oli kauheat myllerrykset täällä. (--) Sit tää mun tytär tuli ja hänkin kertoi kaiken. Ja häneltä mää sain valtavasti apua. Mä sain tietoo kirjallisuutta. Hän oli jo niin valmis siinä asiassa ja pääsin Setaan juttelemaan. (--) Seurakunnas oli semmoinen pappi, joka oli näihin asioihin perehdyt ja mä olin hänen kanssa juttelemassa ja sil tavalla sain sitä apua.

Sitten tuli tämmöinenkin, että mä olin seurakuntayhtymässä aika pian, vaikka mulla oli vielä aika vaikee olotila silloin, niin puhumassa. Siellä oli silloin äiti ja lesbotyttö. Mulla

oli homopoika. Ja me oltiin siellä ja kerrottiin ihan omilla tavoilla, eri tavoillamme. Siellä oli kaikista seurakunnista sitten työntekijöitä.

Nyhän tää on ihan toista. Tää on niin paljon pinnalla, puhutaan ja tehdään ja näin, että mutta se, mitä siitä on Raamatussa. Sehän on kauhein synty mitä voi tehdä. (--) Kun sanotaan Raamatussa, että jos on eronnut, jättänyt puolisonsa, niin se on synty, jos menee uudelleen naimisiin. Ja kerran tuli tästä raamattupiirissä puhetta. Tuli ohimennen jossain sitten tuli tällöinen, että mä sanoin, että kun papitkin menee uudelleen naimisiin. Sitten homous on tällöinen kuolemaan johtava synty. Ja sitten ne sanoivat, että sehän on eri asia. Ja kuule nyt mä sainyhdeltä ystävältä Uusi tie -lehden, varmaan viimeinen numero ja siinä oli otettu tämä asia sillä tavalla esille. Siinä oli semmoinen juttu, miten paljon Kansanlähetyksessäkin on pappeja, jotka on eronneet ja menneet uudelleen naimisiin. Se ei oo niin ku mitään, mut sitten kun tulee homo kirkkoon tai lesbo, se ei saa sit tehdä mitään.

En mä usko, että kukaan lähtis valitsemaan itse. Ei ainakaan mun poika, joka on itkenyt, että haluais perheen ja hän haluais lapsia ja se on hänelle mahdotonta. Ja tiedätkö silloin alkuaikoina, kun mä olin siellä kappelissa. Siihen aikaan mulla oli masennusta. Mä olin siellä sitten, kun mentiin alttarilla esirukoiltavaks ja siellä oli semmoinen pariskunta. Mies oli kyllä pappi, mutta mä en tiedä mikä se nainen oli niin sitten oli puhetta. Mä menin sinne tavallaan sen masennuksen tähden, et rukoiltais mun puolesta. (--). Ja kun mä onneton menin sanomaan, että mulla on homopoika ja lesbotyttö. Se nainen kauhistui kuule näin ja sanoi, että sitä se seura teettää. Mä sanoin, että ei teetä! Mä tunnen mun pojan kaikki kaverit. Mun poika on uskossa. Mä tunsin kaikki ne kaverit ja mä sanoin, että ei oo kavereissa vika. Niin sitten hän kauheasti kaikkee haki ja sitten hän sanoi, että niin "se on se, minkä me itse valitsemme". Niin olikohan mun kiva lähteä kotiin. Mä ajattelinettä se oli aivan. Mä olin ihan maassa ja masentunut kuule kun mä tällöisen vastaanoton sain.

Että mutta mä en tiedä, miten Jumala on johdattanut nyt tällöisenkin asian. Mutta hän on vapauttanut. Mä oon ihan vapaa. En mä sitä ajattelekaan koskaan. (--) Sitten mulle tuli aivan selkeä jako. Mä tiesin aivan selkeästi, kenelle mä kerron ja kenelle mä voin ja kenelle mä en. Ja se on ihme juttu, kun se tulee. (--) Tällä hetkellä mä sanon, että mä oon siitä asiasta täysin rauhassa ja rauhallinen. Ne on ihat lapset ja tää mun poikakin, niin ihana poika ja se on niin kiva semmoinen meidän kaikkien ilo. (--) Mistä sitten oon kuitenkin saanut sen rauhan itselleni, että ei mulla oo yhtään levoton olo. 4

Erään haastateltavan kertomuksessa uskoontulo ja toisaalta uskon uudelleen arviointi liittyvät avioliiton vaikeisiin vaiheisiin. Hän kertoo tulleen uskoon, kun muutti Etelä-Suomeen ja vapautui alkoholisti miehestään.

Vaikka mua rippikoulu aika kutsui jo rippikoulu aikana 20 vuotta sitten, sotien jälkeen, en mihinkään.. Ei se, koko ajan se oli mielessä, mutta mihinkäs käytännön tekoihin, ei siellä Suomussalmella korvessa ollut mitään mahdollisuuksia mihinkään. Mutta sitten mieheni vanhemmat olivat uskovaisia ja me asuttiin heidän kanssaan. Ja kun nämä nukkui pois ja se miehen alkoholiongelma vielä paheni ja hän joutui 10 kuukaudeksi sairaalaan. Me erotettiin silloin, oltiin asuttu toisaalta ihan taloudellisistakin syistä, että sain jotain elatusta pojalle, mä olin työssä. Mutta sitten me tultiin tänne Helsinkiin, me asuttiin Hyvinkäällä ja tultiin poikani kanssa tänne. Sit mä tutustui yhteen Vantaalaiseenlehtoriin. He olivat meillä kerran ja sitten mä uudestisyntynin. 5

Myöhemmin avioelämä kuitenkin jatkui. Vanhuusiässä haasteltava on ryhtynyt arvioimaan uskoa uudelleen. Hän muistelee nuoruuttaan ja uskon tulon aikaa. Tällöin ihanteet olivat korkealla Jumalan ja lähimmäisten rakastamisesta ja siitä, että Jumala voi muuttaa ihmisen. Elämäntapahtumat saivat haastateltavan pohtimaan rakkaudettomuutta ja sitä, ettei Jumala muutakaan ihmisessä kaikkea tässä ajassa. Elämäntapahtumat osoittivat uskonnolliset ihanteet toisenlaiseksi, kuin elämäntodellisuus on. Hän kertoo ymmärtäneensä ihmisen pienuuden. Hänen

katseensa on siirtynyt vahvemmin tuonpuoleisiin ja ihmisen muuttumiseen ylösnousemuksessa.

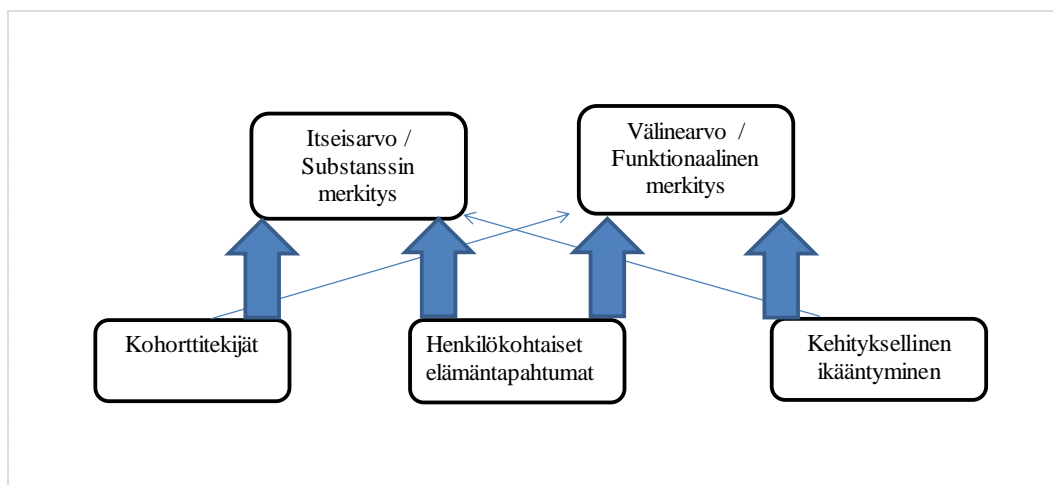
Sanotaan, että Jumala on rakkaus ja uskovaisen pitää olla, rakastaa Jumalaa ja itseä ja toista, mutta mistä minä otan sen rakkauden jos sitä ei ole. Vaikka olisi miten uskovainen. Ei ole varsinaisesti katkeruutta enkä edes ihmettelekään sitä, miksi Hän ei ole muuttanut meitä. (--) En minä sitä sano, että minun mies niin hirveän kauhea ja paha on. Ei se sitä ole, mutta me ollaan väärät ihmiset olla yhdessä. Mutta ollaan oltu 46 vuotta ja kyllä tää loppukin mennee. Mä olen monta kertaa ajatellut, että taivaassa, ei meidän välttämättä siellä tarvi olla. Ellei... Se on varmaan se paikka, missä Jumala muuttaa meidät itse kunkin olotilan. Hän ei tämmöisenä meitä sinne ota. Sitä sanotaan, että se on uusi luomus juttu. Jumalalle kiitos, ettei hän ole perinyt mieheltäni yhtään mitään ominaisuutta silloin. 4

Erilaisilla yksilöllisillä elämäntapahtumilla on ollut vahva vaikutus kristinuskon merkitykseen haastateltavien elämässä. He ottavat esiin uskonnollisuuden kannalta käänteentekeviä elämäntapahtumia vaihtelevasti koko elämänkaaren ajalta. Elämäntapahtumilla ei ole selkeää ennakoitavissa olevaa paikkaa ihmisen ikävaiheissa ja elämänkaareissa. Esimerkiksi luopumiset eivät ole sijoittuneet vain vanhuusikään, vaan niihin on pitänyt sopeutua eri elämänvaiheissa. Vanhemmissa teorioissa vanhuusikään liitetään selkeästi tietyt elämäntapahtumat, jotka liittyvät pääasiassa juuri luopumisiin. Myöhemmin vanhuuskäsitys on monipuolistunut ja elämäntapahtumien ja ikääntymiskehityksen yhteyttä ei nähdä enää yhtä suoraviivaisesti.

8. Yhteenvedo

Uskonnon substanssia koskevan ja funktionaalisen merkityksen erottelu auttaa jäsentämään ikääntymiskehityksen, kohorttivaikutuksen ja elämäntapahtumien erilaisia rooleja vanhuusiän uskonnollisuuden muotoutumisessa. Ikääntyminen on tämän tutkimuksen mukaan muokannut keskeisimmin uskonnollisuuden merkitystä funktionaalisella välinearvon tasolla. Kohorttikokemukset puolestaan vaikuttavat substanssin tasolla eli siinä, mitä uskonsisällöt merkitsevät ikäihmisille itseisarvona.

Elämäntapahtumien vaikutus on yksilöllisin ja vaihtelevin. Tämä on luonnollista, koska iän karttuminen ja yhdessä jaetut kohorttikokemukset yhdistävät ikäihmisiä, mutta elämäntapahtumat saavat aikaan sen, että kristinuskon merkitys jokaisen haastateltavat elämässä on erilainen. Vaikka elämäntapahtumat sijoittuvat kohorttikokemusten keskelle ja kulkevat käsi kädessä ikääntymiskehityksen kanssa, niitä ei voi liittää yksiselitteisesti kumpaakaan niistä.

Aineiston perusteella vanhuus ikävaiheena ei sinällään siis tee uskosta erilaista. Kehityksellinen ikääntyminen ei muuta kristinuskon substanssin merkityksiä. Muutosta tapahtuu lähinnä siinä, ettei vanhuuden vaivojen takia kaikilla ole mahdollisuutta osallistua entiseen tapaan uskonnolliseen toimintaa ja seurakuntaelämään. Elämänpiiri pienenee, mutta esimerkiksi rukouselämä syventyy. Toisaalta osalla uskonnollinen aktiivisuus on lisääntynyt ”villin nuoruuden” jälkeen. Substanssin tason merkitykset muodostuvat kuitenkin jollakin muulla mekanismilla, kuin kehityksellisesti.

Kehityksellinen ikääntyminen muuttaa erityisesti funktionaalisen tason merkityksiä. Uskonto voidaan nähdä välineenä ratkaista useita vanhuuden kehityshaasteita. Haastateltavat pohtivat suhdettaan kuolemaan ja jäsentävät elämäänsä uskonnon avulla. He saavat siitä tärkeitä elämänsisältöjä, jotka lisäävät elämän tarkoituksellisuuden kokemusta vanhuusiässä. Uskonnon avulla vanhukset pitävät yllä toimijuuttaan suhteessa läheisiin ihmisiin ja ympäröivään maailmaan. Kehityksellisiä teorioita vanhuusiän uskonnollisuudesta on testattu paljon nimenomaan funktionaalisella tasolla. Herää kysymys, edellyttääkö uskonnon funktionaalinen merkitys vääjäämättä substanssin tason merkitystä. Onko mahdollista omaksua kristinuskon välineellinen merkitys elämäntarkoituksellisuuden, hyvinvoinnin ja sosiaalisten suhteiden kannattelijana, jos kristinuskon sisällöllä ei ole kyseiselle ihmiselle merkitystä? Jos kehityksellinen iän karttuminen ei vaikuta merkittävästi uskonnon merkitykseen substanssin tasolla, yksilön pitää omaksua substanssin tason merkitykset ensin jotenkin muuten, esimerkiksi kohorttitekijöiden tai elämäntapahtumien kautta.

Kohorttitekijät vaikuttavat siis erityisesti kristinuskon substanssin tason merkityksiin. Haastateltavat kuvaavat kodin ja koulun uskontokasvatuksen,

herätysaaltojen sekä yhteisen mentaalihistorian ja ihanteiden vaikutuksia heidän uskonnollisuuteensa. Kaikkien haastateltavien kertomuksessa oli elämänkaarinäkökulma ja monet palasivat kertomuksissaan lapsuuden uskontokasvatukseen ja/tai herätysaaltoihin. Näiden prosessien myötä omaksuttu uskonnollisuus näyttää pysyvän samana, vaikka ikää karttuu. Kohorttitekijöiden vaikutus näkyy siis substanssin tason pysyvyytenä iän karttuessa. Kohorttitekijöissä tapahtumahistoria ja mentaalihistoria kulkevat käsi kädessä. Tästä syystä nykyisten 80-vuotiaiden kohorttitekijöitä koskeva kokemusmaailma on ainutlaatuinen.

Kohorttitekijöiden vaikutusta funktionaaliin merkityksiin on vaikea kuvata. Ihminen tunnistaa uskonnon nykyisen funktion, mutta ei mennyttä. Sota on tässä suhteessa poikkeus. Haasteltavat kuvaavat, miten sota opetti turvautumaan ja luottamaan Jumalaan. Uskonnon funktionaalinen merkitys muuttuu ja vaihtelee. Se on keskeisesti riippuvainen iästä ja elämäntilanteesta.

Elämäntapahtumien vaikutus ulottuu sekä substanssin että funktion tasoille. Ikä- ja kohorttitekijät eivät selitä kaikkea. Haastateltavien on helppo palauttaa mieleen molemmilla tasoilla, mitkä tapahtumat ovat muokanneet heidän suhdettaan uskonsisältöihin itseisarvon tasolla ja mitkä esimerkiksi kasvattaneet tai koetelleet luottamusta Jumalan armoon ja huolenpitoon.

Haastateltavat eivät itse liitä käännteentekeviä elämäntapahtumia suoraan ikääntymiseen. Vanhuusiän uskonnollisuuteen vaikuttaneet elämäntapahtumat osuivat haastateltavien kertomuksissa hyvin eri ikävaiheisiin. Toisille merkittäviä olivat tuoreet elämäntapahtumat ja toisille lapsuuden ja nuoruuden aikaiset asiat. Yhteinen kohorttikokemus luo puitteet monille elämäntapahtumille, mutta ei tee niistä samanlaisia. Vaikka vanhuusikään mennessä luonnollisesti elämäntapahtumia on ehtinyt karttua runsaasti, ne eivät ole ikään tai aikaan sidottuja. Esimerkiksi oma tai läheisen ihmisen sairaus, muutokset sosiaalisissa suhteissa ja perheessä vaikuttaa uskonelämään riippumatta ikä- tai kohorttivaikutuksesta.

Tämän tutkimuksen yhteydessä voidaan pohtia myös suomalaisen uskonnollisuuden ja seurakuntaelämän tulevaisuudennäkymiä. Nykypäivän yli kahdeksankymmentävuotiaiden suomalaisten kohorttikokemukset ovat varsin toisenlaisia kuin esimerkiksi nuorten aikuisten. Tästä syystä erityisesti uskonsisältöjen merkityksen omaksuminen tapahtuu eri tavoin. Kuten totean johdannossa, evankelisluterilaisen kirkon seurakunta-aktiiveissa on paljon

ikäihmisiä. On kiinnostavaa pohtia, onko näin myös tulevaisuudessa. Kehityksellinen näkökulma edustaa muuttumattomuutta ja kohorttinäkökulma jokaisen ikäpolven omaleimaisuutta sekä uskontoperinteen välittämisen ohentumista. Tämän tutkimuksen aineisto ei puhtaasti tyhjene kumpaankaan vaihtoehtoiseen näkemykseen. Erityisesti henkilökohtaisten elämäntapahtumien vaikutus estää suoraviivaisten päätelmien tekemisen. Vanhuusiän uskonnollisuuden ymmärtäminen on eräällä tapaa läpileikkaus uskonnollisuuteen ihmisen elämänkaareissa. Vanhuusiässä kiteytyy kaikki se, mitä siihenastinen elämänkaari ja uskonelämä ovat sisältäneet.

Liitteet

TEEMAHAASTATTELURUNKO

Johdantokysymykset:

Mitä pidit tilaisuudesta? Mitä se sinulle antaa?

Kuinka usein käyt ja miksi?

TEEMA 1

Sosiaalinen kanssakäyminen

Laulettiin yhdessä. Sen merkitys.

Liittyykö laulaminen erityisesti tähän ikään? Oletko käynyt koko ikäsi laulutilaisuuksissa? Millaiseen viriketoimintaan osallistut / osallistuisit?

Tämän yhteisön merkitys, tuttuus ja vaihtuvuus.

Tärkeimmät ihmiset elämässä nyt. Suhde heihin.

Tärkeimmät ihmiset elämän varrella aiemmin. Suhde heihin.

TEEMA 2

Hengellisyys

Kokemus tästä hartaudesta.

Pappi kävi. Sen merkitys.

Suhde Raamattuun Lempikohta.

Rukouksen merkitys.

Hengellisten laulujen merkitys.

Mihin uskot ja mitä se merkitsee?

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet ja apuneuvot

Haastatteluaineisto on tekijän hallussa. Aineistosta poimittujen lainausten yhteydessä oleva numero viittaa seuraaviin haastatteluihin ja haastatteluajankohtiin. Esitän haastatteluajankohdan ainoastaan kuukauden tarkkuudella tunnistettavuuden estämiseksi.

1. Nainen 80 vuotta, joulukuussa 2012
3. Nainen 80 vuotta, tammikuussa 2013
4. Nainen 82 vuotta, tammikuussa 2013
5. Nainen 81 vuotta, tammikuussa 2013
6. Nainen 89 vuotta, tammikuussa 2013
8. Nainen 78 vuotta, helmikuussa 2013
9. Nainen 80 vuotta, huhtikuussa 2013
10. Nainen 87 vuotta, tammikuussa 2013
11. Ryhmähaastattelu, jossa kaksi miestä ja kaksi naista 81-83 -vuotiaita.
Tammikuussa 2013
M1
M2
N1
M2

Www-sivut

HelsinkiMissio
Kuvaus HelsinkiMission historiasta ja toimintaperiaatteista
<http://www.helsinkimissio.fi/?sid=2> (Luettu 5.8.2014)

Kirjallisuus

Atchley, R.C.

1997 Everyday mysticism: Spiritual development in later adulthood.
Journal of Adult and Development 4. 123-134

Atchley, R.C.

2000 Social forces and aging. An introduction to social gerontology. .
Belmont. CA: Wadsworth

Baker, D.C & Nussbaum, P.D.

1997 Religious practice and spirituality - then and now: A retrospective study
of spiritual dimensions of residents residing at a continuing care retirement
community. *Journal of Religious Gerontology*. 10, 33-51

Berger, Peter L.

1974 Some Second Thoughts on Substantive versus Functional Definitions
of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 125-133

Bornat, Joanna & Koleva, Daniela

2013 Aging, Ritual and Social Change. Comparing the Secular and
Religious in Eastern and Western Europe. Religion and Society Series, 250.
Ashgate AHRC/ESRC

Brown, Cynthia & Lewis, Michael J.

2003 Psychosocial development in the elderly: An investigation into
Erikson's ninth stage. *Journal of Aging studies* 17 (2003) 415-426

Chatters, Linda M. & Taylor, Robert J.

2005 Religion and Families. In Vern Bengtson, Alan C Acock, Katherine R.
Allen, Peggye Dilworth-Anderson and David M. Klein (eds.) Sourcebook of
Family Theory & Research. Thousand Oaks: Sage.

Clinebell, Howard

1980 Käytännön sielunhoito. Helsinki: Gaudeamus. 18

Dalby, Padmaprabha

2006 Is there a process of spiritual change or development associated with
ageing? A critical review of research. *Ageing & Mental Health*, January 2006;
10(1). 4-12.

Dunderfelt, Tony

2011 Elämänkaaripsykologia: lapsen kasvusta yksilön henkiseen
kehitykseen. Helsinki: WSOY.

Erikson, E. H.

1998 The life cycle completed. Extended version with new chapters on the
ninth stage by Joan M. Erikson. New York: Norton: 105, 113, 196

- Evenshaug, Oddbjörn & Hallen, Dag
2001 Barn- och ungdomspsykologi. Lund: Studentlitteratur AB.
- Geels, Anton & Wikström, Owe
2009 Uskonnollinen ihminen. Johdatus uskontopsykologiaan. Helsinki: Kirjapaja.
- Gothoni, Raili
1987 Pitkäaikaissairaana vanhuksen maailma ja uskonnollisuus. Diss. STKSJ 149. Helsinki: STKS.
- Haapola, Ilkka & Vaara, Elina & Karisto, Antti
2013 Vanhuusikä muutoksessa. Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimuksen tuloksia 2002–2012. Toim. Ilkka Haapola, Antti Karisto ja Mikael Fogelholm. Päijät-Hämeen sosiaali- ja terveystyöryhmän julkaisuja. Lahti: Päijät-Hämeen sosiaali- ja terveystyöryhmä
- Haastettu kirkko
2012 Suomen evankelisluterilainen kirkko vuosina 2008-2011. Toim. Niemelä, Kati & Palmu, Harri & Salomäki Hanna & Ketola, Kimmo. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 115. Porvoo: Kirkon tutkimuskeskus
- Helander, Eila
1999 Uskonto ja arvojen muutos. Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros. toim. Markku Heikkilä. Juva: Atena. 54-89
- Heino, Harri
1997 Mihin Suomi tänään uskoo. Juva: WSOY
- Heikkilä, Markku
2009 Uskonto ja hengellisyys sota-aikana. Sodassa koettua. Yhdessä eteenpäin. Helsinki: Weilin Göös. 88-106
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena
2008 Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press
- Ketola & Virtanen,
2008 Viidesläisyys. Karismaattinen liike. Uskonnot Suomessa. Käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 102. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus. 75-80
- Kettunen, Paavo
2011 Kätkeyty ja vaiettu. Suomalainen hengellinen häpeä. Hämeenlinna: Kirjapaja
- Kimble, Melvin A
2002 Beyond the Biomedical Paradigm: Generating a Spiritual Vision of Ageing. *Journal of a spiritual vision of Ageing* 2002, 12, 31-41
- Kivelä, Sirkka-Liisa
2009 Depressiosta tasapainoon: hyvä elämä iäkkäänä. Geron-sarja.

Helsinki: Kirjapaja

Korhonen, Anu

2002 Mentaliteetti ja kulttuurihistoria. Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen. Hämeenlinna: Tietolipas 175. SKS. 40-58

Koskela, Harri

2011 Lapseni elää aina sydämessäni: lapsen menetyksen merkitys vanhemman spiritualiteetin muotoutumisessa. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 114. Diss. Porvoo: Kirkon Tutkimuskeskus

Koskinen, Simo

2005 Ikääntymisen voimavarat gerontologisen sosiaalityön taustalla. *Gerontologia* 4/2005. 193-199

Koskinen, Simo

2006 Kohtaaminen sosiaaligerontologisen tutkimuksen valossa. Elämän tarkoituksellisuuden kokemuksen merkitys vanhuudessa. Luento Validaatiosta TunteVaän -juhlaseminaarissa Tampereella, Pirkanhoviissa 27.10.2006

Koskinen, Simo

2009 Elämän tarkoituksellisuuden kokemisen merkitys ikääntyville ihmisille. Luento 2. Lapin mielenterveys- ja päihdepäivillä 5.11.2009 Rovaniemellä.

www.sosiaalikallega.fi/hankkeet/.../Alustus,%20Simo%20Koskinen.ppt (Viitattu 18.8.2014)

Kääriäinen, Kimmo & Niemelä Kati & Ketola, Kimmo

2003 Moderni kirkkokansa. Suomalaisten uskonnollisuus uudella vuosituhanella. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Kvale, Steinar

1996 Interviews. An introduction to qualitative research interviewing. Thousand Oaks: Sage.

Lauha, Aila

2004 Kansankirkko maallistuvassa yhteiskunnassa. Suomen kulttuurihistoria. Koti, kylä, kaupunki. toim. Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää, Minna Sarantola-Weiss. Helsinki: Tammi

McFadden, Susan H.

1999 Religion, Personality, and Aging: A Life Span Perspective. *Journal of Personality* 67:6 December. 1082-1102

Mikkola, Teija & Niemelä, Kati & Pettersson, Juha

2007 The Questioning Mind. Faith and values of the new generation. Tampere: Church Research Institute.

Moberg, David O.

2001 Aging and Spirituality: spiritual dimensions of aging theory, research, practice, and policy. New York: Haworth Pastoral Press.

Monikasvoinen kirkko

2008 Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2004–2007. Toim. Kääriäinen, Kimmo, Ketola, Kimmo, Niemelä, Kati, Palmu, Harri, Salomäki Hanna. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 103. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Niemelä, Kati

2011 Heikkeneekö uskonnollisuus ikäryhmissä? Uskonnollinen kasvatus ja sen merkitys uskonnollisuuden selittäjänä. *Uskonto suomalaisten elämässä Uskonnollinen kasvatus, moraali, onnellisuus ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa*. Toim. Ketola, Kimmo & Niemelä, Kati & Palmu, Harri & Salomäki Hanna. Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston julkaisuja 9. Tampereen yliopisto. 40-59

Niemelä, Kati

2004 Uskonko niin kuin opetan? Seurakuntatyöntekijä uskon ja elämän ristipaineessa. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 85. Jyväskylä: Kirkon tutkimuskeskus

Niemelä, Kati.

2003 Uskonnollisuus eri väestöryhmissä. Kääriäinen, Kimmo & Niemelä, Kati & Ketola, Mikko. Moderni kirkkokansa. Suomalainen uskonnollisuus uudella vuosituhanalla. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 82. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus. 187, 191

Pargament, Kenneth I.

1997 *The Psychology of Religion and Coping. Theory, Research, Practice*. New York: The Guilford Press.

Pargament, Kenneth I.

1999 *The Psychology of Religion and Spirituality? Yes and No. The International Journal for the Psychology of Religion*, 9(1). 3-16.

Poulter, Saila

2011 Jumalan valtakunnan kansalaisista vastuullisten maailmankansalaisten kasvattamiseen. Yleissivistävän koulun uskonnonopetuksen yhteiskunnallinen tehtävä 1900-luvun alusta 2000-luvun alkuun. *Kasvatus & aika* 5(4) 2011. 69-85

Purhonen, Semi

2007 Sukupolven ongelma. Tutkielma sukupolven käsitteestä, sukupolvitietoisuudesta ja suurista ikäluokista. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia nro 251. Diss. Helsingin yliopisto.

Read, Sanna

2003 Elämän tarkoituksellisuuden tunne. *Gerontologia*. Toim. Heikkinen Eino & Rantanen, Taina. Helsinki: Duodecim

Ruth J-E.

1985 Kuoleman ja kuoleamisen psykologia. Kirjassa: *Kuolema elämän keskellä*. Toim. Ruth J-E, Heiskanen P. Helsinki: Otava. 113-125

Räsänen, Antti

1991 Aikuisten uskonnollinen kehitystaso ja sen yhteydet eräisiin taustatekijöihin sekä uskonnollisiin katsomuksiin: Fritz Oserin uskonnollisen kehityksen teoriaan perustuva tutkielma. Diss. Helsinki: Helsingin yliopisto

Saaranen-Kauppinen & Anita ja Puusniekka, Anna

2006 KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkajulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>>. (Viitattu 18.8.2014)

Saarenheimo, Marja

2004 Positiivinen mielenterveys ja elämänhallinta. Geropsykologia: vanhenemisen ja vanhuuden psykologia. Toim. Raitanen, Tarjaliisa. Helsinki: WSOY. 146-148

Salomäki, Hanna

2010 Herätysliikkeisiin sitoutuminen ja osallistuminen. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 113. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Spännäri, Jenni

2008 Rukous on perintöä suvusta sukuun: ikääntyneet ja uskonto vuosituhannen vaihteen Suomessa. Helsingin yliopisto, Käytännöllisen teologian laitos. Diss. Helsinki: Helsingin yliopisto

Spännäri, Jenni

2009 Rukous on perintöä suvusta sukuun. *Gerontologia* 1/2009. 35-37

Suutama, Timo & Read, Sanna

2008 Elämän tarkoituksellisuuden muutokset iäkkäillä ihmisillä 16 vuoden pitkäikäistutkimuksessa. *Gerontologia* 3/2008: 130-139

Takkinen Sanna, Suutama, Timo

1999 Elämän tarkoituksellisuus iäkkäiden ihmisten kokemana kahdeksan vuoden seuraututkimuksessa. Iäkkäiden henkilöiden toimintakyvyn muutokset. Havaintoja Ikivihreät-projektin 8-vuotisesta seuraututkimuksesta, Toim. Suutama T, Ruoppila I, Laukkanen P. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja 42, Helsinki: Kansaneläkelaitos. 77-98

Takkinen, Sanna

2000 Meaning in Life and its Relation to Functioning in Old Age. Diss. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 167. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto

Teinonen, Timo

2005 Uskonnollisuus ja terveys iäkkäillä. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, Scripta Lingua Fennica. Turku: Edita.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli

2002 Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Uotinen, Virpi

2006 Gerotranssendenssi. Kirjaesittely Tornstam, L. (2005) Gerotranscenden-

dence. A developmental theory of positive aging. New York: Springer.
Gerontologia 2/2006. 106-107

Valtonen, Heli

2004 Minäkuvat, arvot ja mentaliteetti. Tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten elämäkerroista. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Van Ness, PH

2002 Van Ness, PH, Larsson DB. Religion, senescence, and mental health. The end of life is not the end of hope. *American Journal of Geriatric Psychiatry* 2002; 10: 386-397

Virkkunen, T.P.

1977 Yksilön uskonnollinen kehitys. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 94. Helsinki: Suomalainen Teologien Kirjallisuudenseura.

Wikström, Owe

2003 Pyhän salaisuus: kätketty todellisuus ja nykyaika. Helsinki: Kirjapaja.

Vesala, Kari-Mikko

2004 Sosiaalipsykologinen näkökulma uskontoon. Mikä ihmeen uskonto? Suomalaisen tutkijoiden puheenvuoroja uskonnosta. Helsinki: Helsingin yliopisto. 215-232

Voas, David and Stephanie Doebler

2011 Secularization in Europe: Religious Change Between and within Birth Cohorts. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 4 (1). 39-62

Voas, David and Alasdair Crockett

2005 Religion in Britain: Neither Believing nor Belonging. *Sociology*. Volume 39(1). 11-28

Voas, David

2004 Religion in Europe: One theme, many variations? Session B - 9: Religious Markets in Contemporary Europe. Meetings of the Association for the Study of Religion, Economics, and Culture. Friday, Oct.22, 2004

Zinnbauer, Brian J.

1999 The Emerging Meanings of Religiousness and Spirituality: Problems and Prospects. Brian J. Zinnbauer, Kenneth I. Pargament, Allie B. Scott. *Journal of Personality* 67:6. 889-919

Zinnbauer, Brian J.

1997 Religion and Spirituality: Unfuzzing the Fuzzy. Brian J. Zinnbauer, Kenneth I. Pargament, Brenda Cole, Mark S. Rye, Eric M. Butter, Timothy G. Belavich, Kathleen M. Hipp, Allie B. Scott, Jill L. Kadar. Source: *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 36, No. 4 (Dec., 1997). 549-564